

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲԱՐԱՆՔ

ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

ՔԱՅՈՒՄ 1876 ԱՄԻՆ

ՀԻՍԱ ՎԱ.

17 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1876

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՄԻԲԱՅԷԼԵԱՆ

1876

ՄԱՅՐ ԴԻՒԱՆ

Ստեփան Արարնեան	ժառանգ	Ք.	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Ռուսինեան	Էֆէնտի	Բ.	»
Տիգրան Եռասոփեան	Էֆէնտի	Գ.	»
Գարեգին Յ. Մելիքեան	»	Ք.	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Համբարձում Ս. Ալաճաճեան	»	Բ.	»
Ասաբէլ Ալթուն Տիրրի	»	Գ.	»

ՉԵՌՆ ՀԱՍՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Տ. Յոխաննէս Բ. Մկրեան		ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Տ. Գրիգոր Բ. Աճաճեան		
Սարգիս Աղարէկեան	Էֆէնտի	

ԴԱՍՏԻՍԸՆԿՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Յոխաննէս Կուրեան	Էֆէնտի	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Գեորգ Ստամարանեան	»	
Պողոս Պառնասեան	»	

ԿԱՂՈՒՄԵՈՅ ԴԻՒԱՆ

Յակոբ Բաղաղեան	Էֆէնտի	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Յոխաննէս Աղնաւորեան	»	
Ստեփան Պէլլիճեան	»	

ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Տիգրան Եռասոփեան	Էֆէնտի	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Օղակն Խօճասարեան	»	
Նաղարէթ Շահարպեան	»	

ՀԱՄԱՐԱԿԱՂՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Յարութիւն Մէրէլի-Ղուլի	Էֆէնտի	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Համբարձում Մաղպուլեան	»	
Նաղարէթ Մելիքեան	»	

ԻՐԱՒԱՍՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Տ. Ներսէս ժարդապետ Արարնեան		ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Կարապետ Շահարպեան	Էֆէնտի	
Նան Բաղաղեան	»	

ՆԱԽԱՉԵՌՆՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Ռուսինեան	Էֆէնտի	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Միքայէլ Մամիկոնեան	»	
Ասաբէլ Ալթունեան	»	

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԴԻՒԱՆ

Կարապետ Խիթիճեան	Էֆէնտի	ԱՏԵՆԱԳԵՑ
Պետրոս Քէրէստէճեան	»	
Ստեփան Փախաղեան	»	

ԱՂԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

ԲԱՅՈՒՄ 1876 ԱՄԻՆ

ՆԻՍՏ ԺԱ.

17 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1876

ՆԱԽԱԳԱՀ. — ԱՄԵՆ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՅՐ
ԱՏԵՆԱՊԵՏ. — ԱՏԵՓԱՆ ՓԱՇԱ ԱՍԻԱՆԵԱՆ

ԱՂԳԱՅԻՆ ԵՐԵՍՓՈՒԱՆՔ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՒԱՆՔ

ԵԿԵՂԵՑԱՆՆԵՐ

1. Խորեն Առաքելիկ. Նոր Պլ. Բ. Պ
2. Կարապետ Եղիակ. Սերոբեան
3. Մատթէոս ,, Իղմիրլեանց
4. Ամբրոսիոս Վ. Կոստանեանց Բ.
5. Գարեգին ,, Թատարեան
6. Խորեն ,, Կերոյեանց
7. Հատիկ ,, Գիմարեան Բ. Պ
8. Յովհաննէս ,, Փարսեան
9. Ներսէս ,, Առաքելեան
- 10 Պողոս ,, Խաչատրեան
11. Եղիակ ,, Ազատեան
12. Արիստակէս Բ. Մամբրեան
13. Գրիգոր Արժրուի
14. Գրիգոր Աճէմեան
15. Խորեն Փիլիպոսեան Բ. Պ
16. Յարութիւն Սերոբեան
17. Յովհաննէս Մկրեան
18. Սուրբաս Ստեփաննոսեան Բ.
19. Սահակ Տ. Սարգսեան
- 20.

ԱԵՐԱՐՀԱԿԱՆՔ

(Ս. Վիճակ)

Գումգափու, Կլարիկ փաշա և

Գումգափուի դուրս

21. Գրիգոր Պէրպլեան Բ. Պ
- Բ. Բաղդասարեան Երանցի
- Բ. 2 Բաղդասարեան Երանցի
- Բ. Պ Բաղդասարեան Երանցի

22. Գրիգոր Ստեփաննեան
23. Խաչիկ Մանգասարեան Բ. 2
24. Կարապետ Աղաբաբեան Բ.
25. Համբարձում Մաղպուտեան Բ. 2
26. Մինաս Գափամանեան
27. Յովհաննէս Խորասանեան Բ. 5
28. Յովհաննէս Պարսեան
29. Յովհաննէս Սուրբեան Բ.
30. Ն. Մէլգուրեան Տորթօր
31. Պողոս Պատնասեան Բ.
32. Բուսեան Բ.
33. Սարգիս Ազարեան Բ.
34. Սահակ Ազրո Բ.
35. Աննաքիմ Մանուկեան Բ. Պ
36. Փէլաքեան Տորթօր
- 37.

(Բ. Վիճակ)

Պիլիպոս

38. Բարեղ Հարանեան
39. Կարապետ Ս. Լաթիմեան
40. Յարութիւն Մարգարեան Էլեիզարիու
41. Խաչատուր Ղազարեան Բ. 2
42. Կարապետ Գ. Փարսեան Բ. Պ
43. Մարտիկ Յրեկեան
- 44.

Խաչատուր Ս. Խաչ

45. Յովհաննէս Եանեան
46. Յովակիմ Ս. Մարգարեան Բ. Պ
47. Արտուր Պատնասեան
48. Ստեփան Ազարեան

Խոսկիտար Ս. Կարապետ

49. Միշրան Պաշտամբեան Բ.
50. Յովհաննէս Ճիւղեան
51. Նիկողոս Արամանեան
52. Տրդատ Փարսեան
- (Գ. Վիճակ)
- Բերս և
- Գաւրմ փաշա
53. Արիկ Ունեան
54. Գրիգոր Ալիմիլեան Բ.
55. Մարտիրոս Յ. Տրիլեան
56. Միքայէլ Մամիկոնեան Բ.
57. Նշան Քաղապեան Բ. Պ
58. Ստեփան Խոզրեան Բ.
59. Տէլեմար Մ. Լաթիմեան
60. Իլիաս Չալեան
61. Յարութիւն Կորասանեան
62. Գրիգոր Մարտիրոսեան
- Միլոդիոյ
63. Կարապետ Պ. Պլեանց Բ. Պ
64. Յակոբ Կաստանեան Բ. Պ
65. Յակոբ Պ. Նորասանեան
66. Յովհաննէս Ազարեան Բ. Պ
67. Տրդատ Երանցեան
- Պիլիպոս և Գաւրմ
78. Յ Միշրան-Գուրմ
- (Գ. Վիճակ)
- Գուրմ և Խաչ
69. Ըստանեան Լաթիմեան
70. Ստեփան Պլիլեան

Գաղափար	ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՒԱՆՔ	Մուշ
71. Կարապետ Շահապետ	Բ. 3	121. Ստեփան Պ. Պ. Փարազեանց
72. Մկրտիչ Մուրադեան	Բ. Պ	Տիվրիկ
Նարդարապետ		122.
73. Յակոբ Եջմեղեան	Բ.	Չկրտե և Մարաշ
Ենիմահալէ Սամարիոյ	101. Մանուկ Աւանեսան	123.
74. Օգոսէ Խոստարեան	102. Մ. Փարազեան Տօրթօր	Տրասիզօն
Թօփղապետ	Ադրիանուպօլիս	124.
75.	103. Ռուբէն Կիւմրի շէրտանեան	Պաղտատ
Էյուպ Ս. Եղիս և Ս. Աստուսասիս	104.	125.
76. Գարեգին Յ. Մելիքեան	Ակն	Տիգրանակերտ
Գորուղի	105. Պետրոս Միսաքեան	126.
77. Աստիա Իկիտապեան	Ղարանխար	Վան
Հիսար և Պոյաճի գիւղ	106.	127. Սիմոն Մարտունեան
78. Յովհաննէս Նուրեան	Արարկեր	Բ.
Նոր գիւղ և Սրէնիս	107. Կարապետ Խաչիկեան	Արարկ
79. Ղազար Հովոսեան	Բաղէշ	128.
Պաղտատ	108	Հարէպ և Այնթապ
80. Աստուր Գուշատեան	Պրուսա	129.
81. Մկրտիչ Գ. Էսանեան	109. Քրիստոստօր Ղազարոսեան	Սերասիս
82. Յովհաննէս Կրճիկեան	Եդրոկիս	130. Մկրտիչ Մելիքեան
Քարակեօնիկ	110. Մելքոն Հալանեան	Ռուսուիս
83. Յարութիւն Չլեմիքեան	Ամասիս	131.
84. Յարութիւն Գ. Տատեան	111. Համբարձում Ալանեան	Կարս
(Ե. Վիճակ)	Բարու	132. Արթուր Յ. Ալվազեան
Սամարիս	112. Յովհաննէս Ազնաւորեան	Չեկիւմսզ
85. Ալեքսան Պէլիքեան	Եդեսիս	133. Համբարձում Սարգիսեան
86. Անտիա Քօրլեան	Բ. 3	Գաղատիս
87. Եղիազար Մելիքեան	113. Յակոբ Խթիմեան	134.
88. Մինաս Ճափնապեան	Մանճրլիս	Ատանա
89. Յակոբ Քաղազեան	114.	135.
90. Յակոբ Ամասեան	Հաճրն	Սըղերդ
91. Նազարէթ Շահապետ	115.	136. Մատթէոս Ալիքսանեան
92.	Երզնկա և Բարերդ	Բ.
93.	Թ. Երիտաղ	Եօզրատ
94.	117. Տիգրան Գ. Սիմանեան	137. Լօղօֆէթ Պալեօզեան
Խաւարիոյ	Բ.	Բ. Պ
95. Առաքել Ալթուն Տիւրքի	Կեսարիս	Մարաքիս
96. Խաչատուր Պ. Միսաքեան	118 Մատթէոս Մ. Այլատեան	138.
97. Ռէթէոս Պէլիկեան	Բ. Պ	Իզմիր
98. Սարգիս Արապեան	119. Յովհան Էաղճեան	139.
99. Սարգիս Արթուրեան	Պաղարկեր	Եգիպտոս
100. Սիմոն Մելքայէլեան	Բ. 2	140
	120. Յովհաննէս Յովակիմեան	

ՕՐԱԿԱՐԳ

Ա. Տեղեկագիր խորհրդարանական յանձնարարին ի վերայ հարստանարարեանց Ազգայնոց :
 Բ. Պատասխանի վարչութեան՝ Փայտապետ Լ. Ֆիլեպի հարցման եկամտանք :
 Գ. Քուշարկութիւն Ազգային տրոյ օրինական յարկախտարանաց :
 Դ. Վերաքննութիւն Սահմանադրութեան . — Յարեակորիս վիճարանութեան յօդուսոց
 Թարգման մատակարարութեան :

ԱՏԵՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

Ատենաը բացուեցաւ ժամն 7 1/2 ին ի ներկայութեան 39 երեսօխտանայ, որոց վերջին թիւը յանգեցաւ 67 ի :

Նախընթաց նստիւ առեւտրութեան՝ ժամանակին սղութեան պատճառաւ՝ չկարենալ տըստագրուիլն Ատենապետ փաշան ծանուցանելէ ետեւ, անցաւ առեւտրական գործողութեանց :

1.

Բացակայութիւն

Ատենապետ փաշան ծանուցանելով Ժողովին թէ ազգային երեսօխտաններէն՝

Ասրո Սահակ Լ. Ֆիլեպի ստիպողական զբաղմանց պատճառաւ,

Յովսէփ Լ. Ֆիլեպի Մաղլըմեան և Նշան Պաղազեան

անձնական տեղաբնակեան պատճառաւ բացակայ գտնուելին գրով յայտնած են, և յաւելցնելով թէ Ասրո Լ. Ֆիլեպի ստիպողական զբաղմանը ըստ ըստ օրինական պատճառ չէ ծանուցուած ըստ Կանոնադրութեան, միւս երկուքին բացակայութիւնն իրրեւ օրինաւոր նշանակել տուաւ ներկայութեան տուածարին մէջ :

2.

Հրամարական

Ատենապետ փաշան ծանուցանելով թէ ազգային երեսօխտաններէն Խօրասանեան Յով-

հաննէս Լ. Ֆիլեպի ի սրտատախտան առ ինքն ուղղեալ վերջնական հրաւիրագրին հրաժարական զրկած է, կարգաց նոյն հրաժարագրին՝ որ է .

Ամենապատիւ Բարձր Սրբազան Հոյր,

Պատիւ ունեցոյ ստանալու Ձեր Բարձր Սրբազնութեան 7 սեպտեմբեր թուականաւ և 29 թուահամարաւ գրութիւնն, որով կը բարեհաճիր իմացնել նուաստութեանս թէ Ազգային Ժողովոյ նիստերէն ութ անգամ բացակայութիւնըս անտես առնուելով՝ կրկին նոյն ժողովոյ անդամակցութեան պատիւն ինձ պահուած է, և կը հրաւիրէք զիս ներկայ գտնուիլ անոր նիստերուն, կամ զխտաւորութիւնս գրով յայտնել :

Որչափ որ շնորհապարտ զինքս կըզգամ այս մեծարելի հրաւերէն, այսու ամենայնիւ ցաւ ՚ի սրտի հարկադրեալ եմ խոստովանելու թէ անկէ օգուտ քաղելու չեմ կարող : Ազգային պատկառելի Ժողովոյ նիստերէն բացակայութիւնըս, ՚ի սկզբանէ անտի որ երեսօխտան ընտրեալ եմ, ունէր անյողթելի պատճառ բազմութիւ գրադմունքս, որովք պաշարեալ էի . հիմա ալ անձնական գործեր և խոչընդոտներ արգելք կըլլան ինձ այն ազգային պարտաւորութիւնս կատարելու : Ուստի ինչպէս ՚ի սկզբան ըստ տրամադրութեանց Կանոնադրութեան Ժողովոյ հրաժարեալ համարած էի զիս, չուզելով ազգային պատիւից հիմուտ անդամակցի մը օգտակար աջակցութեանց կրկին զԺողովն կը համարձակիմ նոյն հրաժարականս մատուցանելու ՚ի Ձեռս

Բարձր Արքայութեանը, և կողաչեմ որ բարձր հարգել տա որ անկ է:

Մնամ Բարձր Արքայութեան Չեր մեծապատկասնոր

Պոլիս Բանաստեղծ և տեղաւոր Ժառայ 16 սեպտ. 1876 Յ. ԽՕՐԱՍԱՆՃԵԱՆ

Յետ ընթերցման Ատենապետ փառան Խօրասանձեան էֆէնտի հրատարակիրը բուէի դըրաւ, զոր Ժողովն ԸՆԴՈՒՆԵՑ միաձայնութեամբ:

Ատենապետ փառան այն հրատարականով ազգային երեսփոխանաց պահար 26 ի հասած բլլալը յայտարարելով, յանուն զիւանի խնդրեց Արքայան Պատրիարքին՝ որ սրահաներուն տեղ բլլալիք նոր ընտրութիւնները փութացնել աւելու շնորհ ընէ:

Ատենական գործադրութիւնը ստուելով, Ատենապետ փառան Օրակարգին անցնելէ առաջ յայտարարեց նաև որ թէ և ըստ որոշման վերջին նոտի՝ առաջին խնդիր պիտի ըլլար բեմական Յանձնախմբի տեղեկագիրն՝ ի վերայ հարստաւարութեանց ազգայնոց, սակայն ըստ որում մինչև ցոյս ժամ տակաին ոչ տեղեկագիրը յանձնուած է զիւանին, և ոչ տեղեկարբերն եկած է, անմիջապէս անցաւ Օրակարգի երկրորդ խնդրոյն, որ է սրատասխանի Վարչութեան Խառն Ժողովոյ Փափագեան էֆէնտի հարցման:

ՕՐԱԿԱՐԳ

Ա.

Պատասխանի Վարչութեան Խառն Ժողովոյ՝ Փափագեան էֆէնտի նարցման

Ատենապետ փառան Փափագեան էֆէնտի հարցման նկատմամբ Վարչութեան Խառն Ժողովին եկած սրատասխանագիրը ներկայացուց, և կարգացուցեցաւ, որ է:

Վանամտոյ Ատենապետ փառան

Ազգային Ժողովոյ

Ազգային Վարչութեան Խառն Ժողովն՝ Ազգային Ժողովոյ կողմէ ստ ինքն յղեալ երես-

փոխան Փափագեան Ստեփան էֆէնտի հարցման զիրը կարգաց, որով՝ Փափագեան էֆէնտին կը յայտնէր թէ Խառն Ժողովոյ սրատասխանութեան յայտարարին մէջ անյիշատակ թողուած է Վարչութեան ընդ Բ. Գրան ունենալիք յարարութիւնը կամ միջնորդութեան պարտաւորութիւնը, ազգայնոց կենաց, ընչից և սրատայ ապահովութեան մասին, և կը բողոքար Վարչութեան բացատրութիւնը լսելու:

Ազգային Խառն Ժողովն՝ իւր յայտարարին մէջ արդէն երկու անգամ յիշատակած և յայտարարած է թէ ընտ. Չանը չպիտի խնայէ ազգային ընդհանուր շահերը պահպանելու և Ազգնանդորդ վիճակի մէջ առաջ տանելու համար. և մեկնութեան անգամ չկարօտիր թէ Ազգին տաննէն մեծ շահը, ազգայնոց կենաց, ընչից և սրատայ ապահովութիւնն է, և ասով կրնայ Ազգը յանդորդու մնալ:

Ազգային Վարչութեան Բ. Գրան առջև ունեցած միջնորդութեան պարտաւորութիւնը նոյն խի Ազգային Սահմանադրութեամբ հրաչակեալ և Բարեխնամ Կառավարութեան կողմէ հաստատեալ է: Ազգային Վարչութիւնը զիտէ իւր այս պարտաւորութիւնը անթերի կատարել, և արդէն Բ. Գրան չետ ազգային զանազան խնդրոց համար ամենօրեայ յարաբերութեան մէջ է, և իւր մտադրութեան զիտաւոր առարկայն է այս յարաբերութիւնը իւր ուղղութեանը մէջ անվիթար սրահել և շարունակել անընդհատ:

24 Օգոստոս 1876 Մնամբ խորին յարգանքով

Ի Գիմաց Կրօնական Ժողովոյ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ՅԱԿՈԲ Վ. ԱՇՈՏ

ԽՈՐԷՆ Վ.

ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՄԻԻՔԱՐԵԱՆ

Ի Գիմաց Բաղարարական Ժողովոյ

Փ. ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ՅՈՎ. ՊՅՅԱՋԵԱՆ

Ս. ԱՊՐՕ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Ատարիկ Վարչութեան Խառն Ժողովը կը հաղորդէ մեզ իւր սրատասխանագրով այն բացատրութիւնը, զոր մեր ընկերներէն Փափագեան էֆէնտի խնդրած էր իւր հարցման առիթով:

Հիմա բուէարկութեան հրահր պիտի ընեն, Ժողովին կամքն իմանալու համար թէ արդեօր այն բացատրութեամբ դո՛ւ կը լինի և խնդիրը զոյցել կուզէ՞, թէ ոչ վիճարանութեան ձեռնարկել սրատչած կը դատէ:

Չայս ըսելով Ատենապետ փառան բուէի դրաւ, և Ժողովն Վարչութեան տուած բացատրութիւնը բաւական համարելով միաձայնութեամբ ՈՐՈՇԵՑ անցնել Օրակարգի միւս խնդրոց:

Բ.

Քուէարկութեան Ազգային տրոց օրինական յարեփոխարեանց

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Ինչպէս արդէն զիտէր, վերջը թեր նստին մէջ Համարակալութեան զիւանի տեղեկագիրն վիճարանութիւնը փակելով, առաջարկուած բարեփոխութիւնները բուէարկելու պիտի ձեռնարկէինք, իրոյց ներկայից թիւը՝ օրինաւոր որոշման անբաւական զըտնելով, սրատաւորեցանք ետրի ձգել:

Ասիկց դատ՝ նոյն օրը խնդիր եղաւ նաև թէ արդեօք ըստ Կանոնադրութեան օրինական ծրագիրներու որոշման համար արամադրուած երբեակ բուէարկութիւն և բարդ որոշումն այս անգամի առաջարկուած օրինական բարեփոխութեանց մասին գործադրելի պիտի ըլլայ թէ ոչ: Ուստի նախասկս այս կէտը բուէի կը դնեմ. այսինքն թէ Ժողովը միակ բուէարկութեամբ թէ ոչ՝ ըստ Կանոնադրութեան երբեակ բուէարկութեամբ կուզէ ընդունիլ տրոց օրէնքի մասին առաջարկուած փոփոխութիւնները:

ՁԱՅՆԵՐ. — Չհասկըցանք՝ ի՞նչ է առաջարկուած բուէարկութիւնը:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Բացատրեմ: Վարչութեան կողմէ առաջարկութիւն եկած էր Տըրոց օրէնքին մէջ քանի կէտերու բարեփոխութեան վերաբերեալ. յղեցինք դոյն Համարակալութեան զիւանին, և այն զիւանին տեղեկագիր մ'եկաւ, որուն միւրջ Ժողովը բաւական վիճարանելէ ետև, երբ կարդն եկաւ բուէար-

կութեան, դիտողութիւն եղաւ թէ ըստ որում որոշելի կէտերը տիրող օրէնք պիտի ըլլան ազգին մէջ, պէտք է երեք բուէարկութեան և բարդ որոշում: անցունել ըստ Կանոնադրութեան. բայց միւս կողմէ մէկ դարձ բուէարկութեամբ որոշելու ստիտողականութիւն ալ տըտողներ եղան. անոր համար այս կէտն ալ քուէարկութեամբ որոշելու հարկին մէջ զանուցանք. Հիմա նախ այս կէտն որոշելու համար բուէարկութեան հրահր կընեմ Չեղ. ով որ կընդունի մէկ դարձ բուէարկութեամբ որոշել տրոց օրէնքի մասին առաջարկուած բարեփոխութիւնները, ձեռքը վեր վերցնել շնորհ ընէ:

Ժողովը այն բուէարկութեան փորձով և հակափորձով ամենամեծ մասամբ ՈՐՈՇԵՑ միանդամ և եթ բուէարկութեամբ բաւականանալ:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Քանի որ Ժողովը կընդունի միտնգամ և եթ բուէով որոշել Տրոց օրէնքի մասին առաջարկուած փոփոխութիւնները, կտրիք այժմ բուէարկել մի առ մի այն փոփոխութիւնները: Նախ Վարչութեան առաջարկած առաջին փոփոխութիւնը բացատրեմ. Ժողովն իւր հաստատած տրոց օրէնքին մէջ դատարարութիւն ընդունած է Տրոց համար, և մենէն բարձր ստորին 500 զուրուչ և ամենէն ստորին՝ 25 զուրուչ սահմանելով: Իսկ Վարչութիւնը կառաջարկէ 25 էն վար փոքրագոյն ստորիններ ալ սահմանել 20, 15, 10 և մինչև 5 զուրուչ: Համարակալութեան զիւանն սրում յղեցինք Վարչութեան առաջարկութիւնը. չընդունեց 25 էն փոքրագոյն ստորիններ սահմանել. վիճարանութիւն եղաւ Ժողովի մէջ այս մասին. բարեփոխութիւններ առաջարկուցան, որոց մէկն այս է թէ փոքրագոյն ստորին 25 զուրուչը հաստատ մնայ, այն գումարն 5 կտրոններու բաժնուելու պայմանաւ և Վարչութիւնն արտօնութիւն ունենայ առաջին կամ երկրորդ կտրոններուն վճարումն ետև մնացեալ կտրոնները բաշխել անկարողին:

ՆՈՒՍՈՒՑԵԱՆ Տ. ԷՅ. — Այդ առաջարկութիւնն իմն է. բայց մտածելով որ Վարչու-

Թեան առաջարկութիւնն առաջին փորձ մը ուր լայն համար կը ներկայացուի, և իբր այն ընդունելի է, ևս կ'առնուի իմ առաջարկութիւնս:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Ուրեմն բարեխոսութեանց մէկն ետ առնուելով, կանցնինք միւսներուն: Ասոնց մէկն է 23 տարիք ունեցող և բուէ տուողներէն իբրև նուազագոյն տարբ 23 դուրուշ առնուլ, և 23 տարիքէն վար եզոջներէն անկէ նուազ գումարներ ընդունել բայց ոչ իբր տարբ այլ իբրև նուէր: Հոս միջանկեալ կերպով պարտ կը համարիմ կրկին յայտարարել թէ տարբի խնդրոյն մէջ նուէր բառը գործածել ընդունելի չէ. ըստ որում Ազգային Սահմանադրութիւնը բացէ ի բաց տարբ բառը գործածած է. տէրութիւնն ալ տարբ ժողովելու արտօնութիւն տուեր է մեզ Սահմանադրութեամբ. թէ և Սահմանադրութեան տաճիկերէնի մասին մէջ իսակ բառը դրուած է, փոխանակ վերկի բառին, թերևս քաղաքագիտական դիտմամբ, սակայն ասոր տարբ ըլլալը յայտնի է մեզ, քանի որ սահմանադրապէս պարտաւորութիւն դըրուած է ամենուն՝ ազգին ծախուցը մասնակցիլու ասոր այս առաջարկութեան մէջէն նուէր բառը մէկզի առնելով՝ պարզապէս տարբ բառը ոչեար է գործածուիլ: Բարեխոսութիւն մ'ալ կայ, որ Մարգարեան Յարութիւն Լիբէրալին է, և այն է նուազագոյն գումար՝ 10 դուրուշ տարբ սահմանել:

ԳՕԼՕԼԵԱՆ Ա. ԷՑ. — Մեր մէջէն Վարչութեան առաջարկութիւնն ընդունողներ ալ եզան:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Ըստ որում վիճարանութիւնը գոցուած է այս մասին, առանց ումեր խօսք տուու պիտի վերջացնեմ խնդիրը, առաջարկեալ բարեխոսութիւնները մի.առ մի քուէի զնելով:

Զայս ըսելով Ատենապետ փաշան վերոյշեալ երկու բարեխոսութիւնները առանձին առանձին քուէի դրաւ, զորս Ժողովը միաձայնութեամբ Մերժեց:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Այժմ կը թան Վարչութեան և Համարակալութեան զիւանի ա-

ռաջարկութիւնները: Վարչութիւնը 23էն վար, 20, 15, 10 և մինչև 5 դուրուշի նուազագոյն աստիճաններու տարբ սահմանել կ'առաջարկէ. իսկ Համարակալութեան զիւանը այդ փորձագոյն աստիճանաց սահմանումը մերժել կ'առաջարկէ:

Զայս ըսելով Ատենապետ փաշան, Վարչութեան և Համարակալութեան զիւանին առաջարկութիւնները քուէի դրաւ վերջինէն սկսելով:

Ժողովը Համարակալութեան զիւանին առաջարկութիւնը մերժելով և միաձայնութեամբ Վարչութեան առաջարկութիւնն ընդունելով՝ ԲԱՐԵՓՈՒԵՑ արոյ օրէնքին աստիճանաց դասակարգութիւնը, 20, 15, 10 և 5 դուրուշի փորձագոյն աստիճաններ ալ յաւելցնելով:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Վարչութեան առաջարկութեան առաջին մասն ընդունուեցաւ: Պանք երկրորդ մասին, որ է բաշխման և հաւարման եզանակի մասը. Վարչութիւնն այս մասին կ'առաջարկէ ազատութիւն տրուիլ իրեն՝ որ ինք մասնաժողովներ զնէ թողերը՝ բաշխման ցուցակները պատրաստելու համար, նոյնպէս տրոյ հաւարումը զիւրացնելու միջոցներն ինք անօրինելու ևն, Համարակալութեան զիւանն այս կէտերու մասին համամտութիւն կը յայտնէ և ընդունելութիւն կ'առաջարկէ: Ուրեմն ով որ կընդունի Վարչութեան այն վերջին առաջարկութիւնը՝ ձեռքը վեր վերցնել շնորհ ընէ:

Ժողովը միաձայնութեամբ ԸՆԴՈՒՆԵՑ Վարչութեան առաջարկութիւնը տրոյ բաշխման և հաւարման եզանակաց մասին:

Գ.

Տեղեկագիր Խորհրդարանական յանձնախմբին ի վերայ հարստամարտքեանց ազգայնաց:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Խօսքը հարստահարութեանց խնդրոյն յանձնախմբի Տեղեկարարին է:

Փափաղեան Ստեփան Լիբէրալ իբրև Տեղեկարար կարգաց հետևեալ տեղեկագիրը.

Բ. ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ՀԱՐՍՏԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ի ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՅԱՆՉՆԱԽՐԷ

Ա.Ռ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՆ

Ըստ որոյման Ազգային Ժողովոյդ՝ որ ինիստ 10 Սեպտեմբեր 1876, Խորհրդարանական Յանձնախումբս՝ դաւառական հարստահարութեանց նախորդ ընդհանուր Տեղեկագրի թուականէն յետոյ պատահած հարստահարութիւնները տեղեկագրելու համար՝ փութաց ի.քնին առնուլ Պատրիարքարանի Թագրիւններն ու արձանագրութիւնքն, և՛ իւր պաշտօնն ըստ կարելոյն կատարելով՝ սոյն երկրորդ տեղեկագիրը բերել պատկառելի ժողովոյդ:

Ազգային Ժողովով պատրաստուած յիշեալ ընդհանուր տեղեկագիրն, որ 1872 Փետրուար 18 ի նստին տեղեկագրութեանց մէջ արձանագրեալ է, (Երես 593—598), առաջին անգամ նոյն տարւոյ Ապրիլ 11 թուականին մատուցուած է Բարձրագատիւ Եպարքոս Մահմուտ Նէտիմ բաշային:

Ազգային Պատրիարքարանի արձանագրութիւնք յայտնի ցոյց կուտան թէ՛ այս տեղեկագիրն ակնկալեալ արդիւնքը չէ արտագրած, թէ և Պատրիարքարանն ա-

տոր պատճէնը յաջորդ Եպարքոսներուն ալ մատուցած և Ազգին խնդիրը կրկնելէ չէ դադրած:

Հետեւեալն յիշեալ տեղեկագրին թուականէն ի վեր հարստահարական խնդրոց վրայ Պատրիարքարանի կողմանէ առ Բ. Գուռն մատուցեալ Թագրիւններուն կարևոր մասին հաւաքածոյն է, թուականի կարգով, և անոնց մի քանիլին ամբողջ պատճէններն ու միւսներուն ալ համառօտութիւնը կը պարունակէ, ի բաց թողլով համանման խնդրոց վրայ առ դաւառաց կուսակալս ուղղեալ բաւական թուով գրութիւններն, որք քանի մը մասնաւորութիւններէ զատ մեծագոյն մասամբ դարձեալ ապարդիւն մնացած են:

1. Հալէպի հեռագրատան պաշտօնեայ Ասատուր անուն հայազգին հեռագրատան մէջ կ'սպաննուի. կառավարութիւնն ոճրագործը կը խնդրէ նոյն հեռագրատան տեսուչն և տեսուչն հեռագրատան շէնքը Հաճի Ահմետ անուն Իսլամը կը յանձնէ կառավարութեան, ըսելով թէ՛

այս է մարդասպանը: Տեղական կառավարութիւնը յիշեալ Ահմէտն՝ առանց հարցաքննութեան ենթարկելու՝ խելնդ է ըսելով հիւանդանոց կուղարկէ:

Ասոր վրայ Թագրիբը գրուած է 1389 Սէֆէր 17 և 12 Ապրիլ 1872 թուականաւ:

Բ. Դոնէն հրամանագիր ղրկուած է Սէֆէր 22 թուականաւ. ինչ արդիւնք ունեցած ըլլալն յայտնի չէ:

2. Սղերդի Սասուն աւանի Գուրգ Պէյերն Հայոց արքունի տուրքերը կը հաւաքեն և չեն հատուցաներ գանձին. կառավարութիւնը զինուոր կը հանէ վրանին և ստակները կստանայ. զինուորաց և ձիերուն բոլոր ուտեստը ժողովուրդէն կառնուի բռնութեամբ: Զինուորները կը մեկնին և Գուրգ Պէյերը կսկըսին միանգամ արուած ստակը Հայ ժողովուրդէն վերստին հաւաքել: Քրդաց հարստահարութեանց քննութեանն համար Այի Բիզա փաշան անձամբ այն կողմերը կերթայ, և՛ յետ ստուգելոյ՝ անոնց վերջ տալու համար կորչէ որ, Հազո քաղաքին մէջ զօրանոց մը շինուելով մնայուն կանոնաւոր զօրք պահուի հոն և նոյն քաղաքի Մէրդէն ալ Սասուն քաղաքը նստի: Սակայն այս սրոշումը գործադրութեան չը գրուիր:

Թագրիբը գրուած է 1389 Սէֆէր 19 և 15 Ապրիլ 1872:

Բ. Դոնէն ուղղակի հրամանագիր ղրկուած է 1 Բէպիւլէ 1389 թուականաւ:

3. Մշոյ հարստահարիչ քրդերէն Ֆարիզ և Կըրայրն՝ սակէ առաջ կառավարութեան որոշմամբ Գասթամունի կաքսորուին. յետոյ ազատութիւն գանձելով Մուշ կը վերադառնան և վրէժխնդրու-

թեամբ կսկսին աւելի ևս հարստահարել զՀայերը:

Թագրիբը գրուած է 1389 Բէպիւլէ 13 և 29 Ապրիլ 1872 թուականաւ:

Ապարդիւն մնացած է:

Սոյն խնդրոյն համար վերստին Թագրիբը եղած է 1389 ձէմազիլ ախրը 27 և 18 Օգոստոս 1872 թուականաւ:

Սոյն Թագրիբը 7-րդ է եղած է Բ. Դուռը:

4. Տիգրանակերտի Սաթը գիւղի բոլոր արտերը Միւնթէհա անուն իսլամ կին մը իւրացուցած է բոլորովին: Որով Հայ գիւղացիները պարտաւորեալ են իրենց աշխատութեան արդիւնքէն բաժին հանել նոյն կնոջ:

Շատ տարիներէ ի վեր խնդիր եղած է, բայց տեղական կառավարութեան որոշումը միշտ իսլամ կնոջ նպաստաւոր ըլլալով՝ Հայերը դատապարտուած են միշտ անոր բաժին հանել իրենց աշխատանոց արդիւնքէն:

Թագրիբը գրուած է 1389 Բէպիւլէ 13 և 29 Ապրիլ 1872 թուականաւ:

Բ. Դոնէն Հրամանագիր առնուած է:

Սոյն խնդրոյն համար վերստին Թագրիբը գրուած է 1389 Շապան 18 և 9 Հոկտեմբեր 1872:

Հրամանագիր ղրկուած է Իսթիլամի համար 1389 Շէվվալ 10:

Դարձեալ Թագրիբը գրուած է սոյն խնդրոյն համար 1389 ձէմազիլ ախրը 19 և 19 Յուլիս 1874:

Անպատասխանի մնացած է:

5. Կարնոյ կուսակալութեան սակ

Մուշ գաւառի Մօրնինկ գիւղի Հայերը 40—50 տարիէ ի վեր՝ առանց սր և է անձէ բողոք և պահանջում տեղի ունենալու՝ նոյն գիւղի հողերը մշակած ըլլալով, ըստ օրինի սեպհականութեան իրաւունք ստացած են: Սակից մէկ քանի տարի առաջ Մշոյ Միւնթիլի Հիւսէյին էֆէնտին իւրացնելու զեւելով զանոնք՝ ձեռնամուխ կը լինի: Ժողովուրդը կը բողոքէ, Միւնթիլին իւր պահանջումէն ետ շինար և կը բռնադատէ զգիւղացի Հայերը իրենց հողերը թողուլ: Կարնոյ կուսակալ Իսմայիլ փաշան երբ Մշոյ կողմերն այցելութեան կերթայ, անձամբ քննութիւններ ընելու և ժողովրդեան վիճակը լաւ մը հասկնալու, սոյն խնդիրն ալ նկատողութեան կառնու և՛ քննութեամբ ստուգելով՝ Միւնթիլին պահանջումն անիրաւ և ժողովրդեան նոյն գիւղի արտերուն բացարձակ տէրն ըլլալը կը հաստատէ: Հետեւաբար նոյն գիւղի հողերը գիւղացի Հայոց անուան վրայ արձանագրել կուտայ, և մինչև որ Պօլսոյ Տէֆթէրխանէէն Թուղրալը Թափույի Սէնէտներն հասնին, ինչպէս սովորութիւն է, առժամանակեայ կալուածազրբեր (էմտե-դէր) յանձնել կուտայ նոյն գիւղացւոց, 25 հատ: Իսմայիլ փաշան Մշոյ աշխարհին մէջ այս և ուրիշ բարեկարգութիւններ ընելէ և խել մը Գուրգ Պէյեր իրենց որջացած տեղերէն վերջընելով աքսորելէն վերջը՝ Կարնի կը դառնայ. շատ շանցիկը Կարնոյ կուսակալութեան պաշտօնէն կը հանուի: Յիշեալ Միւնթիլին՝ սոյն փոփոխութեանն օգուտ քաղելով՝ իւր նախորդ պահանջումն ու դատը կը նորոգէ: Մօրնինկ գիւղէն քանի մը մարդ բերել կուտայ ի Մուշ, և ասոնց խոստումներ և սպառնալիքներ ընելով, տեղական կառավարութեան ժողովին

մէջ յանուն գիւղացւոց ըսել կուտայ անոնց թէ՛ նոյն գիւղի բոլոր հողերն ու արտերը Միւնթիլի էֆէնտինն են և թէ՛ գիւղացիք անոր վարձկաններն են: Ասոր վրայ որոշում կը արուի որ՝ նոյն հողերուն բացարձակ տէրը Մշոյ Միւնթիլի Հիւսէյին էֆէնտին է, առարկելով՝ թէ այսպէս վկայուած է և թէ նախորդ քննութիւնն ու տնօրէնութիւնը սխալմամբ եղած են: Գիւղացիք կը բողոքեն ըսելով թէ Մ. Պ. մէկ երկու անձն՝ ամբողջ գիւղացիներուն օրինաւոր ներկայացուցիչը չըլլալով յանուն գիւղացւոց խօսելու իրաւունք չունէին, թէ իրենք այսքան երկար տարիներէ ի վեր նոյն հողերն առանց մէկէ մը բողոքուելու՝ հերկած և մշակած ըլլալով ըստ օրինի տէր եղած են անոնց, և թէ իրենք Հիւսէյին էֆէնտին ըստուրկը չեն և չեն կրնար ըլլալ, ինչպէս որ Իսմայիլ փաշային քննութեամբն հաստատուած և Թափույի Իլմուխապէրներն ալ իրենց բուն օրինաւոր տէրերուն յանձնուած են: Գիւղացւոց այս արդարացի և օրինական առարկութիւններն անխելի կըլլան տեղական կառավարութեանն, վասն զի Միւնթիլին ազդեցութեան տէր մարդ է, իսկ գիւղացիք աղքատ և անտէր են: Խեղճ գիւղացիք երկու պատգամաւոր կրնարեն իրենց մէջէն և՛ նոյն 25 կտոր կալուածագրերն ու հանրագիր և այլ գրութիւններ յանձնելով անոնց՝ կը ղրկեն Կ. Պօլիս ի Պատրիարքարան:

Սոյն խնդիրը Շուրայի Տէվլէթի քննութեան յանձնելու խնդրանք Թագրիբը գրուած է, 1389 Բէպիւլէ 13 և 23 Մայիս 1872 թուականաւ:

Բ. Դուռը Շուրայի Տէվլէթի յանձնեց զայն ի քննութիւն. սակայն արդիւնքն ի նպատակ Միւնթիլի Հիւսէյին էֆէնտին

ին եղած ըլլալով՝ ասոր համար յատկապէս Պօլիս եկող երկու Մօրնիկցի հսցազգիք յուսահատ ետ դարձան:

Սոյն խնդրոյն համար դարձեալ Թագրիւր եղած է, հողային ընդհանուր խնդրոյն Թագրիւրին կցորդեալ: (Տե՛ս ի Խնդիր 23¹):

6. Մշոյ Պէրնաշէն և Խութ և Սասուն և Շատախ անուն գիւղօրէից Գուրգ հարստահարչաց համար Թագրիւր մատուցուած է, 1789 Քէպիւլէ ախրը 77 և 17 Յունիս 1872 թուականաւ:

Արդիւնք մը չէ ունեցած. եւ՛ ինչպէս միւս անգամներ՝ վերջին օրերս ալ յիշեալ հարստահարչաց համար գանգատանք եկած ըլլալով, ուղղակի կարոնոյ կուսակալին գրուած է:

7. Խարբերդ գաւառի ներքև Չարսանճագի բոլոր գիւղօրէից ամբողջ օրները, խանութները, պարտէզներն, այգիներն ու արտերը մերն է կըսեն Իսհագ Պէյ և ուրիշ մէկ քանի Իսլամ Աղաներ, և կը բռնադատեն գիւղացի Հայերն որ այդ տներուն, խանութներուն, այգիներուն և պարտէզներուն համար վարձք վճարեն, սերմն իրենցմէ առնուն և բերքին կէսն իրենց հատուցանեն: Գիւղացուց և Իսհագ Պէյին և սորա գործակից Իսլամ Աղաներուն մէջ 15 տարիէ ի վեր տեղի գտած այս վէճին համար շատ խնդիրներ մատուցուած է Բ. Դրան և շատ հրամանագրեր առնուած. բայց տեղական կառավարութիւնը միշտ ի նպատակ յիշեալ Պէյին և Աղայից շարժած ըլլալով՝ վերջապէս Բ. Դուռը՝ սոյն հինօրեայ խնդիրը լուծելու և գիւղացուց թախանձանայն ու աղաղակին վախճան տալու նպատակաւ՝ յատուկ քննիչ մասնաժողով մը կը զրկէ:

Մասնաժողովը կերթայ, կը քննէ և կը վերադառնայ: Մասնաժողովոյ տեղեկագիրն և ուրիշ գրութիւնք և Պատրիարքարանի Թագրիւրները Պետական Խորհրդոյ կը յղուին, ուր մանրամասն կերպով խնդիրը նկատողութեան և քննութեան առնուելով՝ Իսհագ Պէյին և միւս Իսլամ Աղայից պահանջմունքն անիրաւ կը դատուի և կորոշուի որ արտերուն և կալուածներուն տէր ճանչուին գիւղացիք, Աղաներուն միջամբտութիւնքն արգիլուին և կալուածագրերն յանուն գիւղացուց տրուին: Սոյն որոշումը կայսերական Իրատէով կը հաստատուի և գործադրութիւնը տեղական կառավարութեան կը յանձնուի:

Տեղական կառավարութիւնը Պետական Խորհրդոյ այս որոշումն որ Իրատէով հաստատուած է՝ կը քննադատէ, արդարութեան և իրաւանց անհամաձայն կը գըտնէ և՛ գործադրութիւնն իր վրայ չառնելով՝ նոր անօրէնութիւն կը խնդրէ տեղեկագրով մը: Այս տեղեկագիրը Պետական Խորհրդոյ ուշադրութեան կը յանձնուի: Նոյն միջոցին Չարսանճագի Իսլամ Աղաներէն երկուքն ալ անձամբ կ. Պօլիս գալով Պետական Խորհրդոյ կը դիմեն:

Պետական Խորհուրդը՝ միայն մէկ կողմը լսելով՝ իր նախորդ որոշումն անրաւական կը գտնէ և՛ առանց անոր Իրատէով հաստատուած ըլլալն ի նկատի առնելու՝ կորոշէ որ, տեղական կառավարութեան միջոցաւ ի նորոյ քննութիւն ըլլայ և Իսլամ Աղաներն ու Հայ գիւղացիք ի դատ մանեն. այն պայմանաւ որ տրուած որոշումն՝ եթէ երկու կողմն ալ գոհ չընէ՝ վերաքննութեան ենթարկի: Սոյն երկրորդ որոշումն որ զնախորդը կը բեկանէ առանց օրինաւոր

դատաստանի՝ դարձեալ կայսերական Իրատէով կը հաստատուի, և ինչպէս տեղական կառավարութեան նոյնպէս և Պատրիարքարանի կը հաղորդուի:

Չարսանճագուց թախանձանաց վրայ Պատրիարքարանէն Թագրիւր մատուցուած է, և յայտնելով թէ՛ Պետական Խորհրդոյ վերջին որոշումն այս հինաւուրց խնդրոյն շատ տարիներ ևս ի վնաս Հայ հողագործաց շարունակութեան բաց դուռ թողած պիտի ըլլայ, թէ՛ Իսլամ Աղաներուն բողոքանաց վրայ՝ առանց միւս կողմը լսելու և ո՞ր կէտին արդարութեան և իրաւանց հակառակ ըլլալն ստուգելու՝ Պետական Խորհրդոյ առաջին որոշումը բեկանելն արդարութեան չը համաձայնիր, և թէ՛ Հայերը չեն համարձակիր այն ազդեցութեան տէր հարուստ Աղաներուն հետ տեղական կառավարութեան առջև ի դատ մտնել, և թէ՛ ժողովուրդը նախօրդ որոշումէն զատ ուրիշ որոշմամբ գոհ չըլլար, խնդրուած է որ նոյնը գործադրութեան գրուի: 1789 Ճէմաղիլ ախրը 17 և 5 Օգոստոս 1872:

Ապարդիւն մնացած է:

Սոյն խնդրոյն վրայ կրկին Թագրիւր եղած է 1789 Չիլճիճճէ 77 և 8 Յունվար 1876:

Դարձեալ ասպարդիւն մնացած է:

8. Խարբերդու Մատէն քաղաքի ճանապարհաց շինութեան մէջ, շինութեանց պաշտօնեաները ժողովուրդը տարապարհակ կը վարեն և գործաւորաց օրականը չեն վճարեր:

Թագրիւր գրուած է 1789 Ճէմաղիլ ախրը 17 և 5 Օգոստոս 1872:

Մալիցիի պաշտօնատան յանձնուած է:

9. Տիգրանակերտի Սէվերէկ աւանի Հայերը կը գանդատին թէ՛ զինուորական արոց քառօրդ մասին զեղջն ի գործ չը դրուիր, և մեռնող ու անյայտ եղող անձանց զինուորական սուրբը մը նացողներէն կը պահանջուի, և թէ՛ տեղական կառավարութեան պաշտօնեայք կալուածոց արժէքէն խիստ բարձր գիներ որոշելով՝ ըստ այնմ՝ կալուածական սուրբ կը պահանջեն, և ճանապարհաց շինութեան մէջ ժողովուրդն օրինաց սահմանած օրէն աւելի կաշխատցնեն:

Թագրիւր եղած է 1789 Ճէմաղիլ ախրը 18 և 8 Օգոստոս 1872:

Մալիցիի պաշտօնատան յանձնուած է:

10. Կարնոյ կուսակալութեան տակ Պայպուրտ աւանի Բուժէլի գիւղացի Սուքիասեան Մարթա անուն 1/4 տարեկան կոյս աղջիկ մը 1872 Մայիսի 13ին Ալիի որդի Սէֆէր անուն Իսլամէ մը կառեւանգուի. բողոք և խուզարկութիւնք կը ըլլան, և ուր ուրեմն աղջիկը կը գտնուի և տեղական կառավարութեան կը ներկայացուի, խոստովանցնելու համար թէ՛ Իսլամութիւնն համոզմամբ ընդունած է, թէ՛ ոչ. վասն զի Իսլամը կը պնդէին թէ Քրիստոնէութիւնն ուրացած էր աղջիկը: Հայ և Յոյն երեւելիներէն Մանուկ, Յովհաննէս, Փիլիպպոս և Փանաեօթ էֆէնտիները կը հրաւիրուին այս քննութեան ներկայ գըտնուելու: Կառավարութեան ապարանքը կը խոնին Իսլամաց Հօճաներն ու մուրաանդներն և աղջկան ներկայութեանը կը պօռան թէ՛ աղջիկն արդէն Իսլամութիւնն ընդունած է, ինչ հարկ նորէն խօսեցնելու, եթէ, կըսեն, Իսլամ չեմ ըսէ և Քրիստոնէութեան վերադառնայ, զինքն գլխաւէ կարկ կը ըլլայ ըս Շերիի

օրինաց, Տեղւոյն Հարիմ էֆէնտիի փոխանորդ Տուրմուշ էֆէնտի ալ կը ձայնակցի ասոնց և կըսէ՝ այս խնդիրը քաղաքական օրինակ եւ չէ՛ որ չեստեղծուի քան յէ՛ Այս և ուրիշ տեսակ սպառնալիքներ կընեն իւր արդիւնք և թոյլ չեն տար որ մայրն արդիւնք մտանայ ու հետը խօսի։ Աղջիկը կը շուարի, կը վախնայ և եղած հարցման պատասխանել կը պարտաւորի թէ՛ ինքն համոզմամբ ընդունած է իսլամութիւնը։ Հայերը կը բողոքեն եղած բռնութեան և ճնշման դէմ և կը խնդրեն որ ամեն ազատութեան և ազահովութեան միջոցներ տրուին, որպէս զի արդիւնք ճշմարիտ կամքն ու դաւանութիւնն իմացուի։ Բայց այս բողոքը լսելի չը լինիր և թշուառ Մարթան բռնութեան ներքև կամուսնացուցուի յիշեալ իսլամ Սէֆէրին հետ։

Հայ արջիկը չը կընալով Սէֆէրին հետ կենակցիլ, ամեն վտանգ աչք կառնու և գիշերանց խոյս տալով իւր մօրը տունը կապատանի։ Իւլէմաներն ու Հօճաները վրէժ լուծել կուզեն Գրիստանեաներէն, ուստի և մուսուլման կանչել տալով բոլոր իսլամները Մեքէ-էնները կը հաւաքեն և՛ իսլամութիւնն ընդունող արջիկը Գրիստանեանք փախուցնել և ըսելով՝ իսլամ հասարակութիւնը կը զրգռեն։ Մէկ երկու հազար իսլամներ սուսերօք և բրօք Հայոց աներուն, խանութներուն վրայ կը յարձակին, աւարառութիւն կընեն, 30 Հայ կը վիրաւորեն և Հայերն ահ ու դողի մէջ կը թողուն։ Տեղական կառավարութիւնը կարճոյ կուսակալին հետապրելով վտանգը կ'իմացնէ, կուսակալը բաւական զինուորներով կը փութայ ի Պայտուրա, քննութիւն կը բանայ, որով արջիկան Գրիստանեանց կողմէ փախուցուած չըլլալն ու Հայ ժողովրդին երկու

հազար լիրայի մօտ քնաս հասած և 30 Հայերու ալ վիրաւորուած ըլլալը կը հաստատուի։ 29 անձինք՝ իւր յանցապարտ՝ ձերբակալուելով կարին կը զըրկուին, ուր ասոնցմէ ոմանց 3 և ոմանց 6 ամիս բանտարկութեան պատիժ կը սահմանուի։ Բայց իսլամ հասարակութիւնը գրգռող իւլէմաներուն և Հօճաներուն և մուսուլման պաշտօն կատարող իսլամին նկատմամբ որ և է պատժոյ անօրէնութիւն չըլլար, որով Պայտուրաի Գրիստանեանց կենաց, ընչից և պատուոյ ապահովութիւնը բոլորովին վրտանդի կենթարկի, Հայոց կրած քնասուց հատուցում ալ չը տրուիր։

Թագրիւր եղած է պատժական օրինաց տրամադրութիւնը ճշգրիտ դործագրելու և Հայոց քնասները հատուցանելու խընդրանօք, ի 1779 Բէպիւլ Էլ Էլ Է 27 Յուլիս 1872 :

Սոյն խնդրոյն վրայ վերստին Թագրիւր գրուած է, 1779 Բէպիւլ Է և 24 Օգոստոս 1872 :

Գարձեալ Թագրիւր եղած է, 1779 Բամազան 19 և 8 Նոյեմբեր 1872ին։

Պատասխան չը կայ :

11. Սերաստիոյ Գանդալի Եար-Հիսար գիւղին Հայոց հերկած արտերուն մէջ տեղւոյն Միւտիւր Ապտ-իւլ-Բահման աղան Չէրքէզներ բնակեցուցած ըլլալուն համար Թագրիւր մատուցուած է, 1779 Շապան 7 և 27 Սեպտեմբեր 1872ին :

Սոյն Թագրիւր գրուած է Բ. Դուռը :

Նոյն խնդրոյն վրայ վերստին Թագրիւր եղած է, 1779 Բամազան 19 և 8 Նոյեմբեր 1872 :

Անպատասխանի մնացած է :

Իսկ վերջերս՝ այս խնդիրը Պատրիարքարանի թախանձանաց վրայ Բ. Դուռը կազմուած հարստահարութեանց մասնաժողովին նկատողութեան յանձնուեցաւ յատկապէս : Սոյն մասնաժողովին յետ ընդ երկար քննութեանց՝ Հայոց իրաւունք ունենալն հաստատեց և Չէրքէզներն Հայոց մշակած հողերէն հանել առաջարկեց. բայց Շուրայի Տէվլէթն անոր տեղեկագիրը չընդունելով՝ Չէրքէզներուն Հայոց հողէն դուրս չը հանուիլն որոշած է, պատճառելով թէ՛ այն հողերը գիւղացոց ձեռքի կաշուածագրերուն մէջ նշանակուածէն աւելի են և Տէրուժեան կը վերաբերին, առանց նկատողութեան առնուլ որ Չէրքէզներուն տրուած հողերն Հայոց երկար տեսնէ ի վեր մշակած տեղերն են, որք ըստ օրինի մշակողաց սեպհականութիւնքն եղած են :

Իսկ Յանձնաժողովոյ միւս առաջարկութիւնն, այն է Գանդալի Միւտիւր Ապտ-իւլ-Բահման աղային պաշտօնանկութիւնը, կընդունի Բ. Դուռն և հրահանգ կուտայ Սերաստիոյ կուսակալին որ Ապտ-իւլ-Բահման աղան պաշտօնէ դադրեցնէ և Բ. Դրան կողմէ յանձնարարեալ անձը նոյն պաշտօնին կարգէ։ Սերաստիոյ կուսակալ Հաճի Իզլէթ փաշան սոյն հրամանն ի գործ չը դնէր և Բ. Դրան պատասխան կը գրէ որ, եթէ Ապտ-իւլ-Բահման աղա պաշտօնէ հանուի, մեծ հոգեր յառաջ պիտի գան։ Բ. Դրան յանձնարարած պաշտօնեայն ալ ուրիշ պաշտօնի մէջ կը հաստատէ։

Գանդալի Միւտիւր Ապտ-իւլ-Բահման աղային ըրած անօրէնութիւններն ու կեղեքումները՝ նոյն իսկ անոր օրուոյն Ահմէտ աղային թէ՛ առ Բ. Դուռն եւ թէ՛ առ Պատրիարքարանն քաշած հե-

ռագրութեամբք ալ հաստատուած ըլլալով՝ յատուկ Թագրիւրով Բ. Դրան ուղարկուած յանձնուած է, 1779 Բէպիւլ Է և 14 Յուլիս 1876 :

Հեռագիր գարնուած է Բ. Դուռն :

12. Վանայ Նարեկայ վանուց ջաղացքը կը կոխեն Գուրգը, մէջի եղածը կը կողոպտեն և ջաղացպանը կապանեն։

Թագրիւր գրուած է, 1779 Բամազան 17 և 1 Նոյեմբեր 1872 :

Պատասխան տուած չէ Բ. Դուռը :

13. Էսկիշէհիւրի մէջ քրիստոնէից նոր կալուած ստանալու, անոնց մէջ բնակելու և Եկեղեցի շինելու արգելք կըլլան տեղւոյն Մահմետականք։

Թագրիւր գրուած է, 1779 Շէվվալ 1 և 27 Նոյեմբեր 1872 :

Հրամանագիր գացած է իսթիլամի համար :

Սոյն խնդրոյն համար կրկին Թագրիւր եղած է, 1779 Մուհարրէմ 27 և 18 Փետրուար 1875 :

Կրկին հրամանագիր գացած է իսթիլամի համար :

Գարձեալ Թագրիւր գրուած է սոյն խնդրոյն համար, 1779 Բէպիւլ Է 19 և 2 Ապրիլ 1876 :

Երրորդ անգամ իսթիլամի հրաման գրուած է Բ. Դուռն :

14. Արտաքին գործոց պաշտօնեայ Վսեմապատիւ Խալիլ Շէրիֆ փաշայէն ծանուցագիր մ'եկած է, որով Երզնկայի և Բիլի կողմերն եղած հարստահարութեանց անհիմն ըլլալն և նոյն տեղեաց Հայ Առաջնորդներուն գրգռութեամբն այդ մասին գանգաւանք յերևան եկած

լինին և Պատրիարքարանին ալ անոնց ձայնակից գտնուելը դառնութեամբ կը յայտնէր: Ս. Պատրիարք Հայրը հետեւեալ բողոքագիրը մատուցած է Բարձրագատիւ Եպարքոսին:

«Արտաքին գործոց Վսեմագատիւ Պաշտօնեայն իր մէկ ծանուցագրով կը յայտնէ թէ՛ Կարնոյ կուսակալութեան ներքեւ գտնուած Քզիի և Երզնկայի կողմերը բնակող Քրիստոնէից Քուրդ Պէյերու կողմէն հարստահարուելուն մասին եղած դանդաղներն անհիմն են. թէ Մելքիսեդեկ և Եփրեմ Վարդապետներուն խարդաւանանքն է և Քուրդ Պէյերուն գէմ բողոքող մը չը կայ, և թէ՛ տեղի գտած դանդաղները Կարինէն մինչև Տրապիզոնի ճանապարհի շինութեան համար Քզիէն ուղուած գործաւորները չը տրուելու պատրուակաւ յառաջ եկած են, ինչպէս Կարնոյ կուսակալութեան կողմէ եկած տեղեկագրերէն հասկցուած է, և թէ մեր Պատրիարքարանը խել մը խռովարար անձանց ձայնակից եղած է, ևն: Սոյն ծանուցագրին պատճէնը ներփակեալ մատուցանելով Ձեր Բարձրութեան կը խնդրեմք ուշադրութիւն ընծայելու շնորհ ընել:

«Հարկ չէ բացատրել որ շնորհիւ Օգոստոսիան Կայսեր Հայոց Պատրիարքարանը բարեխնամ կառավարութեան մէկ պաշտօնատեղին է, և ես Ազգիս ընտրութեամբն ու Վեհափառ Սուլթանին իրատէոյն հաստատուած եմ Պատրիարքական պաշտօնին մէջ, և Տէրութեան ու Ազգիս մէջ միջնորդ լինելով ինչպէս որ Տէրութեան իրական շահերուն համար աշխատիլ պարտաւորութիւնս է, նոյնպէս ալ Ազգիս հաւատարմութեան և ծառայութեան համար միջնորդ և երաշ-

խաւոր եմ: Հայոց ազգին Պատրիարքութիւնն՝ իւր այս մեծ և նուիրական պարտաւորութեանն համար՝ բարեխնամ կառավարութեան հայրական շնորհացն արժանացած է և Կայսերական կառավարութեան համակրութիւնը գրաւած, զորս կը հաստատեն Պատրիարքարանիս մէջ գտնուած և մեզ պատիւ համարուած Բ. Դրան գրութիւններն:

«Մեր պարտաւորութիւններէն մին ալ, զոր անթերի ի գործ դնել կը փափաքիմք, դաւառաց մէջ՝ հակառակ կամաց բարեխնամ Տէրութեան՝ տեղի գտած զեղծումները կառավարութեան ուշադրութեանը ներկայացնելով գթութիւն և շնորհ հայցելն է:

«Մեր Օգոստոսիան Սուլթանն, որոյ Տէր Աստուած երկար կեանք շնորհէ, կը փափաքի որ առ հասարակ իւր հպատակները կենաց, պատուոյ և ընչից ապահովութիւն ունենան, և հաւատարմագէս իւր կայսերական շնորհքն ու խնամքը վայելեն: Իսկ երբ արդարութեան և հաւատարմութեան սկզբանց հակառակ հարստահարութիւնք տեղի կը գտնեն, իմ խեղճ ժողովուրդս, որոյ հովիւն եմ, նախ իւր գաւառին Առաջնորդին կը դիմէ, ցաւերը կը յայտնէ, և երբ Առաջնորդին միջոցաւ իւր ցաւոց դարման չը գտնէր, աղաղակելով և թախանձելով Պատրիարքարան կը դիմէ: Պատրիարքարանս ալ՝ յետ քննելոյ և ըստուգելոյ՝ Բ. Դրան կը դիմէ, շնորհք և գթութիւն կը խնդրէ:

Արդ Քզիի եւ Երզնկայի կողմերը բնակող մեր ժողովուրդը՝ Քուրդ Պէյերէ և անոնց արբանեակներէն հարստահարուելուն պատճառաւ՝ քանի տարիներէ ի վեր թէ՛ ուղղակի և թէ՛ Պատրիարքարանիս միջոցաւ քանիցս Բ. Դրան դիմած են, և Բ.

Դուռն ալ շարունակ հրամանագրեր զըրկած է: Սակայն ըստ որում հարստահարիչք ազդեցութեան տէր մարդիկ են և դանդաղներէն շատն ալ կառավարութեան պաշտօնէից վրայ կը ծանրանան, փափաքուած արդիւնքը տեսնուած չէ. վասն զի Բ. Դուռն այն պաշտօնեաներէն բացատրութիւն կուզէ, (խմ իրաւ կրնէ), որոց համար ժողովուրդը դանդաւտած է:

«Եւ որովհետեւ Օգոստոսիան Սուլթանն իւր արդարասիրութեամբ կը պահանջէ որ հարստահարութիւնք ջընջուին, և Բ. Դուռն ալ արդէն զիտէ որ՝ Քուրդ Պէյերուն ազդեցութեան տէր ըլլալուն պատճառաւ՝ խեղճ և տկար ժողովուրդը չը համարձակիր ի դատ մըտնել ոչ անոնց հետ և ոչ անոնց արբանեկացը հետ, Բ. Դուռը մինչև ցարդ ի գործ դրած Իսթիլամի եղանակէն դուրս իշխանաւորել ազգու միջոց մ'ընտրեց, այսինքն՝ ԱՄԼԱ Բէճէպ Ա թուական կրող հրամանագրով մը հրահանգ տուաւ տեղական կառավարութեան թէ, որպէս զի ժողովուրդը կատարեալ ազատութեամբ և ապահովագէս ի դատ մտնելու կարող ըլլայ, յիշեալ Պէյերն և անոնց արբանեակներն արդեւանաց տակ առնուին, մինչև որ իրենց անպարտութիւնը կամ յանցանքն ըստ օրինի հաստատուի: Սոյն հրամանագրին օրինակն ալ ներփակեալ կը մատուցանեմք Ձեր Բարձրութեան:

«Մինչդեռ Պատրիարքարանս ու Ազգն ուրախացաւ և մխիթարեցաւ թէ այս անօրէնութեամբ նոյն հարստահարութեանց իսպառ բարձման դարմանն ու միջոցը գտնուած է, տեղական կառավարութիւնը նոյն հրամանագիրը ճշգրիւ և անթերի չը գործադրեց և տակաւին

վերջին որոշումը չը տրուած՝ նախատեսուեցաւ որ բողոքող ժողովուրդը զըրպարտիչ պիտի ցուցուէր, և այս կերպով՝ հարստահարութեանց աւելի ոյժ պիտի տրուէր. ուստի զանազան թուականօք Թագրիբներ մատուցանելով իմաց տուինք թէ՛ տեղական կառավարութեան դատաստանին արդիւնքը դոհացուցիչ չը պիտի լինի, և խնդրեցինք որ յիշեալ հրամանագիրն անթերի գործադրի:

«Բ. Դրան որոշումն ու հրամանագիրն ի գործ չը դնող տեղական կառավարութեան նոր տեղեկագրին վրայ, Արտաքին գործոց Վսեմագատիւ Պաշտօնեայն իր ծանուցագրին մէջ Պատրիարքարանիս համար այնպիսի լեզու մը գործածած է, որոյ նմանը չէ տեսնուած. և որ՝ Օսմանեան մեծազօր Տէրութեան հաւատարիմ հպատակ Հայոց Ազգի Պատրիարքարանին պատուոյն դպած և մեծ ցաւ պատճառած է: Երբ վերոյիշեալ եպարքոսական հրամանագրին ներփակեալ պատճէնը կարդալու շնորհ ըլլայ, այն ատեն պիտի հասկցուի որ Պատրիարքարանս խռովարար անձանց ձայնակից գտնուելէ որքան հեռի է: Ձեր Բարձրութիւնն անտարակոյս հաճութիւն չը պիտի տայ երբէք մեզ ցաւ պատճառող նոյն պարբերութեան:

«Եւ որպէս զի ապացուցանեմք թէ յիշեալ դանդաղներն անհիմն չեն, և թէ տեղական կառավարութիւնը տեղի գտած հարստահարութիւնքը խել մը քաջբըշուքներով ծածկելու և թեթեւցնելու ջանքեր բրած է, Առաջնորդանի Գայմագամ Ծահ Հիւսէյին Պէյը պաշտօնէ հանելու մասին նախորդ Եպարքոս Բարձրագատիւ Միտհաթ փաշային մէկ հրամանագրին պատճէնն ալ աստ ներփակեալ կը մատուցա-

ներք, որ մեր ըսածները լիովին կարգա-
րացնէ :

«Եւ ըստ որում արդարութիւնը կը պա-
հանջէ որ այս տեսակ հարստահարու-
թիւնք իսպառ բարձուին, և տեղական
կառավարութեան պաշտօնէից՝ հակա-
ռակ բարեխնամ կառավարութեան կա-
մայց, գործած գործերն երևան գան՝ և
յանցապարտն ո՛վ ոք և ըլլայ, թէ՛ կա-
ռավարութեան պաշտօնեայ և թէ՛ Ա-
ռաջնորդ, պատժուի. կը խնդրեմք որ
չնորհ ընէք ասոր քննութեանն համար
Բ. Դուռն յատկապէս խառն մասնաժո-
ղով մը կազմել :»

1789 Ձիւնի 66 է և 18 Յունվար 1873

ՊԱՏՐԻԱՐԲ Կ. ՊՕԼՍՈՅ

ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽՐԻՍԵԱՆ

Անպատասխանի մնացած է :

15. Ղուզուլճանի բռնաւոր վերոյիշ-
եալ Շահ Հիւսէյինի համար հետեւեալ
թագրիւն կը գրած է :

«Կարնոյ կուսակալութեան տակ Եր-
զընկա գաւառի Ղուզուլճանի Գայմա-
գամ Շահ Հիւսէյին Պէյի բռնաւորական
արարքներուն պատճառաւ ճնշեալ եւ
հարստահարեալ աղքատ ժողովուրդը՝
քանի տարիներէ ի վեր թէ՛ Պատրիարքա-
րանիս միջոցաւ և թէ՛ ուղղակի Բ. Դուռը
գիմելով զթուրիւն հայցած և յիշեալ
Գայմագամի պաշտօնանկութիւնն ու
հեռացուցուիլը խնդրած էր. Պետական
Խորհրդոյ Տախտիլէ Տախտիլին որոշմամբ
1788 ձէմաղիլ էլիլէ և թուականաւ

հրամանագիր մը զրկուած է հետեւեալ
իմաստով :

«Յիշեալ Գայմագամը Շահ Հիւսէյին
«Օղլու Ալի պէյին որդին է. այս Ալի Պէյը՝
«Տէրսիմի կողմերն ազգեցութիւն և զօ-
«րութիւն գտած ըլլալով՝ խել մը հոգե-
«րու պատճառ եղած և իր հարստահա-
«րութեանց պատճառաւ Վիտին աք-
«սորուած էր. որդին ալ՝ իր հօրն ընթաց-
«քին հետեւելով՝ ինչպէս որ ժողովուրդը
«կը նեղէ և կը հարստահարէ, նոյնպէս
«և խոչընդոտ կ'ըլլայ այն կողմերը քա-
«ղաքային վարչութեան և դատական բա-
«րեկարգութեան սահմանուելուն և բա-
«րենորդմանց ի գործ դրուելուն : Յիշ-
«եալ անձին այս ընթացքն հռչակեալ
«և Բ. Դրան ալ ծանօթ ըլլալով՝ անմի-
«ջապէս պաշտօնէ ձգուի և դատաստանը
«տեսնուելով պարտ ու պաշաճն ի գործ
«դրուի :»

«Սոյն հրամանը՝ Տիվանի Ահքեամի
որոշմամբ՝ 1788 Շապան 10 թուա-
կան հրամանագրով մը կրկնուած է :
Դարձեալ Տիվանի Ահքեամին Մուհարէ-
մաթ Տախտիլի որոշմամբ 1789 Քէճէպ
15 թուականաւ հրամանագիր գացած է,
և անոր պարունակութիւնն ալ 1789
Բամազան 72 թուականաւ հեռագրա-
կան հրամանագրով կրկնուած է. եւ
գարձեալ յատկապէս կազմուած յանձ-
նաժողովի մը որոշմամբ 1789 Մուհար-
րէմ 19 թուականաւ հրամանագիր գա-
ցած է. ընդամենը հինգ հրամանագրեր :
Սակայն մէկ կողմէն Շահ Հիւսէյին Պէյ
ազգեցութեան տէր, իսկ հարստահար-
եալ և բողոքող ժողովուրդն աղքատ և
ընկճեալ լինելով՝ գաւառին մէջ գատ
վարելու անկարող կը գանուի, ուստի և
մէկ մէկու ետեւէ զրկուած Եպարքոսա-
կան այնքան ազգու և կտրուկ հրամա-

նագրերն ալ գործադրութիւն չեն դա-
ներ, և յիշեալ հարստահարիչ Գայմա-
գամը տակաւին պաշտօնի վրայ կը մնայ
և վրիժառու ոգւով առաւել ևս կը
չարչարէ իրմէ գանդատող հարստահար-
եալները :

«Յիշեալ ժողովրդեան մայրաքա-
ղաքս գանուող հայրենակիցք Պատ-
րիարքարան գալով այս անգամ յայտ-
նեցին թէ՛ յիշեալ բռնաւորին ճիրանե-
րէն ազատելու յոյսերին վերցած է բո-
լորովին, և խնդրեցին պաղատագին որ
իրենց ազատութեան համար բարե-
խնամ կառավարութիւնն ուրիշ երկիր
մը ցոյց տայ բնակելու : Քննութեամբ
ալ ստուգուած է թէ՛ Հայ հողագոր-
ծաց հայրենական ստացուածքն եղած
արտերը՝ զորս բազում աշխատութեամբ
մշակած և հերկած է ժողովուրդն, իմ
նախնիքներէս ինձ ժառանգորթիս մը-
նացած եւ կ'ըսէ Շահ Հիւսէյին. և որպէս
զի Հայ հողագործք ձեռնթափ ըլլան
իրենց կալուածական իրաւունքէն,
և իր պահանջած ապօրէն տուր-
քերը վճարեն և իր գործոց ու շի-
նութեանց ձրիարար աշխատին, ամեն
հարստահարութիւն ի գործ կը դնէ,
թէ՛ ինքն ուղղակի և թէ՛ իր արբա-
նեկաց և ծառայից ձեռօք :

«Եւ ըստ որում արդարութիւնն ու գը-
թութիւնը կը պահանջեն որ փափաքուած
ազատութիւնն ու անգործութիւնն
հաստատուելու և տեւական ընելու համար,
Բ. Դրան որոշումները պարունակող ներ-
փակեալ հրամանագրաց համաձայն Շահ
Հիւսէյին Պէյն անմիջապէս իր պաշտօ-
նէն հանուի և հեռացուցուի, և հաւա-
տարիմ Հայ ժողովուրդն անոր հարըս-
տահարիչ և կեղեքիչ ճիրաններէն ազա-
տելով ազատութիւն և անգործու-

թիւն վայելէ, իրաց վիճակը Չեր Բարձ-
րութեան յայտնելով՝ առ այն գիմու-
թիւն և չնորհք կը խնդրեմք :»

1789 ձէմաղիլ էլիլէ և 14 Յունիս
1873 :

ՊԱՏՐԻԱՐԲ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽՐԻՍԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Սոյն թագրիւրին մէջ յիշուած եպար-
քոսական հինգ հրամանագրաց պատճէն-
ները կը դնեմք աստ :

Ա. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Քղիի և Երզնկայի կողմերը՝ Քրիստոն-
եայ հպատակաց վրայ՝ Քրդոց ի գործ
դրած թշնամական արարքներուն մասին
Հայոց Պատրիարքարանն յատկապէս յայ-
տագիր մը մատուցած է. թէ՛ սոյն յայ-
տագիրն և թէ՛ անոր վերաբերեալ թագ-
րիւններուն պատճէնները Պետական Խոր-
հրդոյ որոշմամբ Չեր Վսեմութեան
կը հաղորդեմ, առ այն Չեր ու չաղբու-
թիւնը հրաւիրելով : Ասոնց ընթացու-
մէն պիտի տեղեկանայ Չեր Վսեմու-
թիւնն, որ իր հայրն ու մայրն և կիներն
ստաննող Կիւլլապ Օղլու Աղիլ և Շահ
Հիւսէյին Օղլու Հիւսէյին Պէյ և եղ-
բարքն Իպրահիմ և թիմուր Պէյերն և
ուրիշ անձեր սպաննութիւնք կը գործեն,
ընտանեկան պատուոյ դէմ կը մեղանչեն,
արտեր կայրեն և յախշտակութիւնք կը-
նեն. և թէ՛ այս տեսակ շարունակեալ հա-
րստահարութեամբք՝ հաւատարիմ հպա-

տակաց ապահովութիւնն ու անդորրութիւնը վերջած ըլլալով, խնդրուած է որ ոճրագործներուն մէկ մասը դատաստանի համար հոս բերուին և մէկ մասն ալ այժմէն մէկ մէկ յարմար տեղեր զրկելով հեռացուցուին :

Մինչդեռ ժողովուրդը կենաց, պատւոյ և ընչից մասին մշտնջենաւոր կերպիւ ապահովութեան ներքե զնեկառավարութեան ամենէն մեծ պարտաւորութիւնն է, և Ձեր կուսակալութեան պէս մասնաւոր կարեւորութիւն ունեցող տեղերը զանազան ազգերէ բազկացեալ հպատակաց մէջ հայրենակցութեան միութեան կապ գոյացնելու համար հոգ տանիլ անհրաժեշտ է, ընդհակառակն՝ յախտենական վէճերու և խռովութեանց առիթ տուող դէպքերու մասին՝ Պատրիարքարանէն գանգատներ կը լըսուին. և մինչդեռ յիշեալ անձերէն Հիւսէյին Պէյին ըմբոստ և հարստահարիչ արարքը կը պատմուի, հարկ չէ բացարեւ թէ զինքը Ղուղուլջանի Գայմագամութեան պաշտօնին մէջ պահելով նորա հարստահարութեանց այժ տայը՝ Տէրութեան վրայ ինչ տպաւորութիւններ կընէ, թէ և այն դէպքերը քննելէ առաջ համոզում չը գոյանար ըսելու թէ՛ անոնք պատմուածին պէս տեղի գտած են, սակայն անուրանալի է որ այնքան սաստիկ բողոք և ազազակ հարկաւ հիման մը վրայ դրուած կըլլան: Օգոստոսփառ կայսեր արդարասիրութիւնն ալ չը ներէր որ մէկն զմիւսը մազիւ չափ հարըստահարէ: Ուստի հարկ եղած քննութիւնները կատարելապէս ի գործ դրուելէ ետև՝ յանցապարտից մասին կանոնաց արամադրութեան փութացումը հաստատապէս կապտուի Ձեր վսեմութեանէն :

«Գալով այդ արամադրութեանց գործադրութեան եղանակին, յիշեալ անձանց գլխաւորներն ազգեցութիւն և ոյժ գտած Բուրգ Պէյեր լինելով, տկար ժողովուրդն ոչ ասոնց և ոչ արքանեկացը դէմ դատ վարելու չը համարձակիր: Նըմանապէս խիստ հաւանական է որ, ինչպէս փորձերն ալ ցոյց կուտան, այդ Պէյերն իրենց յանցանքը ծածկելու կամ թեթեւցնելու համար ապօրէն միջոցներու գիմեն, ուստի յիշեալ Հիւսէյին Պէյը Ղուղուլջանի Գայմագամութեան պաշտօնէն հանելով՝ ուրիշ արժանաւոր մէկը կարգուի, և արդարախոհ պաշտօնեայ մը զրկուի այն կողմերը: յիշեալ Պէյերն ու իրենց արքանեակներն ալ արգելանաց տակ գրուին, մինչև որ անպարտ կամ յանցապարտ ըլլանին ըստ կանոնի ըստուգուի: Եւ ամեն ապահովութիւն տալով հրատարակուի թէ՛ ո՛վ որ ասոնց դէմ բողոք ունի, ներկայանայ համարձակ և հաստատէ:

«Արդ կը յանձնարարեմք որ փոյթ տանիք՝ ասոնք կատարելէ ետև՝ յերեւան գալիք ամբաստանողներն ու անոնց բողոքները տեղական դատարանին մէջ պարագայիւք ըսելով՝ երկու կողմն ամենայն նրբութեամբ դատել: Նոյնպէս և այն տեսակ ոճիրներու մասին՝ սրոց համար անձնապէս ամբաստանող չը կայ, կառավարութիւնը դատախազ կանգնեցընելով՝ դատաստան ընէք, և ապա խընդիրը կուսակալութեան կեդրոնին դատարանաց քննութեանէն ալ անցընելով, պէտք եղած գործողութեանց և օրինաց գործադրութեանն համար տեղեկագիրը շուտով հոս զրկէք, վերջապէս ժողովրդեան անդորրութիւնն ու ապահովութիւնը կատարելապէս հաստատելով՝ այս տեսակ գանգատանաց

մէկ մ'ալ տեղի չը տրուելու կերպիւ արդար և ազգու միջոցներ ձեռք առնուք : »

ՎՄԱՆ ԺԷՄԱՂԻԼ ԷՎՎԷԼ ԵՎ

ԱՍԼԻ

Յ. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Քղիի և Երզնկայի գաւառները բնակող Հայերուն խել մը Պէյերէ հարըստահարեալ ըլլալէն տեղի գտած գանգատանաց մասին՝ հարկ եղած քննութիւնն ու դատաստանն ընել յանձնարարուած էր արդէն Ձեր վսեմութեան, ՎՄԱՆ ԺԷՄԱՂԻԼ ԷՎՎԷԼ ԵՎ թուական գրութեամբ :

«Քողոքարկու ժողովրդեան Պօլիս գըտնուող հայրենակիցք ալ յիշեալ Պէյերուն հետ ի դատ մտնելու համար այդ կողմը գալու մտադրութիւն յայտնելով՝ խնդրած են որ իրենց համար ալ, ըստ նախորդ յանձնարարութեան, արդարութիւնն ի գործ գրուի և պարաու պատշաճ անօրինութիւնն ըլլայ :

«Ուստի ներկայիւս կը յանձնարարեմք որ ըստ այնմ զարժանն տնօրինելով՝ օրինաց առ այն արամադրութեանց հետ արդիւնքը տեղեկագրելու ջանք և շընորհ ընէք : »

ՎՄԱՆ ԾՄԱՊԱՆ ԵՎ

ՄԱՀՄՈՒՏ ՆԷՏԻՄ

Գ. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Ղուղուլջանի Գայմագամ Հիւսէյին Պէյի նկատմամբ Ձեր վսեմութեան գը-

րութիւնն ու անոր յարակից տեղեկագիրն ստացանք. որով կը յայտնէք թէ՛ յիշեալ Հիւսէյին Պէյի դէմ յանուն ժողովրդեան գանգատող Գարա Հիւսէյին Օղլու Մէհմէտ և Կիւճէնկլի Մէհմէտ Աղաներուն՝ նոյն խկ իրենց խոստովանութեամբն հաստատուած է որ, ասոնց գանգատանքն անձնական հակառակութեան արդիւնք են. և թէ՛ ոչ մահմեատական վեց ամբաստանողներէն չորս անձին յառաջ բերած հողային խնդրոյն մէջ յիշեալ Պէյին իրաւունք ըստացեր է. միւս երկուքին ամբաստանութիւններն ալ յիշեալ Պէյին վերաբերութիւն չունին եղեր. և թէ՛ հետեւաբար որոշուեր է, յիշեալ երկու Մէհմէտ Աղաներն ու ասոնց հետ միացողներն՝ անհիմն ամբաստանութիւններ ըրած ըլլալուն համար՝ իրենց հայրենիքէն հեռացնել :

«Այս գրութիւնները Տիվանը Ահքեամը Ատլիյէի յանձնելով՝ տեղեկագիր մ'առնուած է. որոյ իմաստն է, «Յիշեալ Հիւսէյին Պէյը՝ Տէրսիմի կողմերն ազգեցութիւն և զօրութիւն ստանալով՝ կառավարութեան շատ հոգեր պատճառած և ասկից յառաջ վիտին աքսորուող Շահ Հիւսէյին Օղլու Ալի Պէյին «որդին ըլլալով, հռչակուած է որ ժամանակէ մ'ի վեր հօրը ընթացքին հետեւութեամբ ժողովրդեան վրայ տեսակ «տեսակ հարստահարութիւններ կը գործէ, և նոյն տեղերը քաղաքային վարչութեան և դատական բարեկարգութեան հաստատուելուն արգելք կըլլայ : »

«Հայոց Պատրիարքարանը շարունակ կը գանգատի և ոմանք ալ կը յայտնեն թէ, յիշեալ Պէյին հարստահարութիւնքըն եթէ տակաւին շարունակին, նոյն տեղեկաց Քրիստոնեայք պիտի ստիպուին իրենց հայրենիքը թողուլ և գաղթել :

«Մինչդեռ Բ. Գուռնի ազգու կերպիւ ազգարարութիւններ և յանձնարարութիւններ եղած են Չեր կուսակալութեան որ յիշեալ Պէյն իր ամբաստանողաց հետ դատաստանի ենթարկի, որպէս զի թէ անհատից թէ ընդհանրութեան իրաւունքը տեղը բերուի, սակայն փափաքուած արդիւնքը չէ գոյացած ցարգ: Այս անգամ ալ իմաց կը տրուի Չեր կողմէն թէ՛ ամբաստանողք իրենց ամբաստանութիւնները չը կրցին հաստատել, և թէ՛ յիշեալ Պէյն բոլորովին անպարտ ելնելով՝ հարկ կը լլայ ամբաստանող մահմետական և ոչ-մահմետականներէն զոմանս աքսորել:

«Բայց ըստ որում առանց պատժական օրինաց համաձայնեցնելու մարդ պատժել այնատեն կը լլայ, երբ քաղաքական կամ վարչական բացառիկ և ստիպող պարագայ մ'երեւան գայ, հետեւաբար այս տեսակ անհատական խնդրոց մէջ ամբաստանողաց մասին այդ կերպով վարուիլն ո՛չ օրինաց և ո՛չ արդարութեան կը համաձայնի: Ասկից զատ եթէ յիշեալ անձերն իրենց ամբաստանութիւնքն հաստատած չըլլալուն համար աքսորանաց պատժոյ ենթարկին, շատ զէշ կը լլայ վախճանն. և յիշեալ Պէյն պատճառ տրուած կը լինի իւր հանրածանօթ չարիքը բազմապատկելու, մանաւանդ երբ իւր արդի պաշտօնին մէջ մնայ: Իսկ եթէ նոյն կողմերէն վերցուի յիշեալ Պէյն, ժողովրդեան գանգատանք վերջ պիտի գանեն և Տէրսիմու լերանց շրջակայքն անդորրութիւն հաստատելու արգելք պիտի դիւրանան:

«Ուստի, մինչև որ յիշեալ Պէյն ընթացից և արարից վրայ կատարեալ վստահութիւն գայ կառավարութեան, նոյն վիճակէն հեռու ուրիշ քաղաքի մը

Գայմազամութեան պաշտօնին դնէք զանի, առանց թոյլ տալու որ իւր հայրենիքը վերագառնայ, իսկ վերոյիշեալ անձանց համար պատիժ տնօրինելն անընդունելի է առաջի օրինաց:

«Արդ՝ ներկայիւս կը յանձնարարեմք Չեր վսեմութեան որ նոյն տեղեկագրին համաձայն պարտուպատշաճը տնօրինելու ջանագիր գանուիք:»

1789 Բէճէպ 12

ՄԻՏ ՀԱԹ

Գ. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Տիվանը Ահքեամը Ատլիյէի որոշմամբ 1789 Բէճէպ 12 թուագրեալ հրամանագրով յանձնարարուած էր որ, Ղուզուլանի Գայմազամ Ծահ Հիւսէյին Օղլուն իր պժգալի արարքներուն համար՝ պաշտօնէն հանուի և հեռացուցուի: Սակայն ժողովուրդը կը բողոքէ թէ՛ ոչ միայն այս տնօրէնութիւնը գործադրուած չէ, այլ և յիշեալ Պէյն իր հարըստահարութիւնքը բազմապատկած է:

«Ուստի՝ Մուհաբէմաթ Տաիրէսի որոշմամբ այս անգամ ևս կը յանձնարարեմ որ՝ անմիջապէս յիշեալ հրամանագիրը գործադրելու և արդիւնքն հեռագրով իմացնելու փոյթ տանիք:»

1789 Բամազան 72

ՄԷ ՀԷՄՄԷՏ ՐԻՒՇՏԻ

Ե. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Երզնկայի Ղուզուլան աւանի Գայմազամ Հիւսէյին Պէյնի սպորէն ընթացից և ժողովրդեան հասուցած չարեաց պատ-

ճառաւ՝ յանուն ժողովրդին նորա պաշտօնանկութիւնը խնդրուած է, հանրագրով և մասնաւոր գրութեամբ: Ասոնց պարունակած խնդրոյն նայելով՝ ինչպէս որ յիշեալ Պէյն ընթացքն իրեն յանձնուած պաշտօնին տեսչութիւնը չը պիտի ապահովէ, նոյնպէս ալ իրեն բնիկ ըլլալուն պատճառաւ՝ նոյն Գայմազամութեան պաշտօնին մէջ մնալն անպատշաճ պիտի ըլլայ:

«Հետեւաբար՝ այս խնդրոյն համար կարգեալ յատուկ մասնաժողովն յայտագրած ըլլալով թէ՛ նոյն Պէյն անմիջապէս պաշտօնէ գաղթեցնելով, դատաստանի ենթարկելու համար, կուսակալութեան կեդրոնատեղին բերել պէտք է. և թէ կեդրոնին մասնաւոր արձանագրութեանց մէջ վարքերնին նշանակեալ անձերէն արժանաւոր մէկն՝ եթէ կայ՝ նոյն Գայմազամութեան պաշտօնին կարգել, և եթէ՛ յարմար մարդ չը կայ՝ ասկից մէկը զրկելու համար հոս իմաց տալ հարկ է, վերոյիշեալ գրութիւնները ներփակեալ Չեր վսեմութեան զրկելով, կը յանձնարարեմք որ ըստ այնմ՝ պարտուպատշաճն ի գործ դնելու հոգ տանիք:»

1790 Մուհարրէմ 19

ՀԻՒՍԷՅԻՆ ԱՎՆԻ

Մոյն հրամանագրոց վրայ՝ յիշեալ Հիւսէյին Պէյն ցարգ Ղուզուլանի Գայմազամութեան պաշտօնը կը վարէ:

16. Վանայ Հոգւոց Վանուց կողպուտեւուն վրայ Թագրիւր մատուցեալ է, 1790 ձէմաղիլ էվլէլ 77 և 9 Յուլիս 1873:

Անպատասխանի մնացած է:

17. Սերաստիոյ մէջ Պապիկ անուն Հայ մը Մահմետական կրօնքը կընդունի և իւր աղջիկը հետ կը տանի. աղջիկն ըստ որում խելահաս կը փախչի Հայոց վանքը կապաստանի:

Իսլամք՝ պնդելով թէ աղջիկը տաճկացած հօրը քով պէտք է մնայ, վանքը կը կոտեն և աղջիկը բռնի կը յափըշտակեն:

Թագրիւր գրուած է, 1790 Շապան 1 և 18 Սեպտեմբեր 1873:

Բ. Գուռն հրաման կընէ որ՝ նախ աղջիկը կրօնափոխ հօրն յանձնուի և ապա խնդրոյն քննութեան ձեռնարկուի:

Աղջիկը կրօնափոխ հօրը քովէն առնելով մօրն յանձնելու համար կրկին Թագրիւր գրուած է, 1790 Շէվլալ 12 և 22 Նոյեմբեր 1873:

Անպատասխանի մնացած է:

Սոյն խնդրոյն համար վերստին Թագրիւր գրուած է, 1791 Բէպիւլախըր 71 և 25 Մայիս 1874:

Իսթիլամի հրամանագիր զրկուած է:

Գարձեալ Թագրիւր եղած է 1791 Շապան 17 և 11 Սեպտեմբեր 1874:

Իսթիլամի հրամանագիրը կրկնուած է: Հուսկ ուրեմն երեք տարի վերջն՝ անցեալ ամիս՝ աղջիկն յանձնուած է մօրը:

18. Մշոյ Մօսկան աւանի զիւղօրէից Հայ բնակչաց Գրգերէն կրած հարըստահարութեանց մասին Թագրիւր գրուած է, ի միասին մատուցանելով Գրգաց մէկ տարուան մէջ Հայերէն ըրած

յափշտակութեանց ցուցակը: (1) 139. Եապան 11 և 21 Սեպտեմբեր 1873:

Արձանագրութիւնք որ եւ է արդիւնք ցոյց չեն տար:

19. Պիթլիզի Գէսան-տէրէի Մէհմէտ Պէյ իր 12 զաւկըներով և ազգականներով նոյն տեղերու 32 զիւզօրէից վըրայ ամեն տեսակ հարստահարութիւն կը գործէ: Ժողովրդեան բողոքը տեղական կառավարութեան անլսելի մնալով, Իսլամք և Հայք ի միասին՝ յատուկ բողոքագրով կը դիմեն ի Պատրիարքարան Հայոց:

Թագրիր գրուած է, 139. Զիլգատտէ 28 և 5 Յունուար 1874:

Հրամանագիր գացած է:

20. Տիգրանակերտի Սպահերտ աւանի գիւղերն հարստահարող Բրգաց գըլխաւորներէն Ապաի Պէյը՝ Միւտիրութեան պաշտօն վարելով իր արբանեակ ու ազգականներէն Մահմուտի, Շէրիֆի, Խուրչիտի եւ այլոց միջոցաւ ժողովուրդը կը կեղեքէ. արտ, հող, անասուն կը

յափշտակէ: Ասոնցմէ զատ՝ Հուսպ գիւղի գերեզմանատան մէջ գտնուող Հայոց Եկեղեցին կը գրաւէ, կը քանդէ և իրեն բնակութեան տուն շինել կուտայ: Նմանապէս էրուն աւանի գիւղերը բնակող Օսման, Իամայիլ, Շէրիֆ, Մուսա, Մահմուտ, Տէրվիլ, Թէլի, Խուրսէնճիլի Հասան, Մահմուտ և Մէվլա Օղլու անուանեալ Պէյերը նոյն աւանի ժողովուրդը կը հարստահարեն:

Հարստահարեալք՝ աղքատ և անպաշտպան ըլլալով՝ տեղական կառավարութեան դիմելու և յիշեալ հարստահարչաց դէմ բողոքելու չեն համարձակիր: Ժողովրդեան վիճակն ապահովելու և գերեզմանատան գրաւեալ Եկեղեցին Հայոց յանձնելու խնդրանք՝ Թագրիր գրուած է, 139 Սէֆէր 22 և 30 Մարտ 1874:

Բ. Դուռն հրամանագիր դրկած է:

21. Մշոյ Աղբիւրիկ վանքէն կէս ժամ հեռի Մահպուպանկ գիւղը բնակող Սասունցի Բրգերն յիշեալ վանքը կ'երթան, կ'ուտեն, կը խմեն և ամեն տարի՝ իբր

տուրք՝ վանքէն 400 զուրուշ, և կով, 20 ոչխար, և սլաթման ծխախոտ, և սլաթման խւղ և 5 զրիւ ցորեան կառնուն բռնի: Եթէ վանքը զանոնք չը հատուցանէ, Միւրանութիւնն ու Հայերը մեծ վտանգի կ'ենթարկին:

Թագրիր գրուած է, 139 Ռէպիւլ էվիլէ 28 և 25 Ապրիլ 1874:

Բ. Դուռն հրամանագիր առնուած է:

22. Վանայ Շատախ գաւառի գիւղօրէից արտերուն նկատմամբ Աղթամարայ կաթողիկոսական Տեղապահ Յակոբ Արքեպիսկոպոսի և Վանայ Պատրիարքական Փոխանօրդ Աղուանեան Գրիգորիս Վարդապետի գրութիւնք կը յայտնեն թէ ամեն ատեն որ Վանայ գաւառն օրինաց զործադրութեան անփոյթ եւ ժողովուրդը պաշտպանելու անհոգ կառավարիչներ ունեցեր է, Քուրդ Պէյերը՝ Թանդիմաթի հաստատութեան անաջ իրենց վարած բռնական իշխանութիւնը՝ վերստին ձեռք առած են, չարչարելով հարստահարելով զՀայերն որ ըստ առաջնոյն տուրք վճարեն իրենց. Եկեղեցիներ քանդած են, պղծութիւններ ըրած են, արմատաց դէղեր այրած են. Շատախու բնակիչներէն Մ. Մանուկ և Սարգիս և Աղիլ և Գուլէ, և Մուսկավայ գիւղացի Կարապետ և ձիճանցի Արրահամ և Ազրուս գիւղացի Մուրատ անուն Հայերն և զուրիչներ սպաննած են. Շատախու գիւղերէն Խալիֆօ, Շեղճանց, Մարցեղ, Փանկոն, Պարագոնա և ձիճան անուն վեց գիւղօրէից բնակիչները վանելով նոյն տեղուանքն ամբողջովին խրացուցած են. ինչպէս և միւս երկոտասան գիւղօրէից արտերն իրենց վերագրելով՝ Հայոց սեպհականութեան

իրաւունքը կը ժխտեն: Հայ ժողովուրդը տեղական իշխանութեան դիմած և պաշտպանութիւն խնդրած ըլլալով, տեղական իշխանութիւնն՝ Աղապէյ և Բարսեղեան Մկրտիչ անուն անձերը քննիչ կը դրկէ հոն, 1872 թուականին: Քննիչը ստուգելով Քրգաց ապօրէն և բռնաւորական ընթացքն ու Հայ ժողովրդեան կրած տառապանքն, ըստ այնմ կը տեղեկագրեն տեղական իշխանութեան, առաջարկելով որ Քրգերը զսպելու համար աղու միջոցներ ձեռք առնուին:

Յաճորդ տարին, այն է 1873ին, Հաճի Խարահիմ Զատէ Բէշիտ էֆէնտին Շատախ կը զրկուի, Թափույի օրինաց զործադրութեան համար: Այս պաշտօնեայն նոյն գիւղօրէից մշակեալ հողերուն ամենէն ընտիր և բարեբեր մասը Քուրդ Պէյերուն վրայ կը գրէ գաղտագողի: Սոյն նենդութիւնն երեան կ'երկէ, և գիւղացիներէն երկու հարիւր անձինք Վան երթալով բողոք կը բառնան առ տեղական իշխանութիւնն, և տաճկերէն հանրագիր մ'ալ կը զրկեն ի Պատրիարքարան, Բ. Դրան մատուցանելի:

Թագրիր գրուած է, 139 Ռէճէպ 1 և 9 Օգոստոս 1874, միասին մատուցանելով վերոյիշեալ հանրագիրը:

Անպատասխանի մնացած է:

1874 Դեկտեմբեր 23 թուականաւ Վանայ Առաջնօրդական Փոխանօրդ Թագէտ Վարդապետէն եկած գրութիւնն ալ կը յայտնէ թէ՛ տեղական իշխանութեան յիշեալ գիւղօրէից հինգ հարիւր կտոր հողերն Հայ գիւղացուց սեպհականութիւնը ճանչելուն և այնպէս արձանագրելով ձեռքերնին Թափույի կալուածադրերը աալուն վրայ՝ Քուրդ Պէյերը

(1) ԱՀԱՒԱՍԻԿ ՅԻՇԵԱԼ ՑՈՒՑԱԿԸ

Գիւղ	Ոչխար	Կարմիր Կտու	Դրամ	Հագուստ	Արմոխք և ուտեստ
Մէամօ	30 հատ	28 Թօփ	3000 զրշ.	— Կտոր	— Պաթման
Քեանլօ	56 »	63 »	5850 »	— »	400 »
Բաշաղ	400 »	30 »	4000 »	20 »	250 »
Էսէնրունար	50 »	40 »	7000 »	30 »	300 »
Խօր	45 »	45 »	2000 »	— »	250 »
Մէրէտաղ	43 »	45 »	4300 »	43 »	450 »
Գազաի	45 »	45 »	4500 »	— »	400 »
Հօրսէնկ	42 »	25 »	2500 »	40 »	400 »
Մէզօզ	25 »	45 »	3500 »	40 »	200 »
Բերուճզ	45 »	— »	4500 »	8 »	— »
Բարք	— »	— »	2000 »	— »	200 »
Գօրֆօ	445 »	— »	44260 »	30 »	— »
Մարգօրզ	39 »	45 »	4800 »	— »	— »
Խամպէլ	— »	— »	2120 »	— »	— »
Գամէսի	44 »	— »	720 »	— »	— »
Բարէլին	450 »	— »	800 »	— »	22 »
Ջէվար	420 »	— »	— »	— »	— »

կատարելի զայրացեր են, և այլ եւս այն հողերն օրինապէս իւրացնելէ և թափուցի կալուածագիր ձեռք բերելէ յուսակտուր ըլլալով, Հայերը սեպհականութեան իրաւունքէ ձեռնմափ ընելու նպատակաւ՝ ասոնց գիւղերուն վրայ յարձակեր են, ասոնի շափ գիւղերու ոչխարաց գոմեր, խոտի գէղերն այրեր և այլ բազում ֆլեաս տուեր և սպառնալիք ըրեր են, նոյն գրութիւնը կը յարէ թէ՛ յիշեալ հարստահարութեանց հեղինակները Կիրովան Աշխրէթի կոչուած ցեղէն Մէհմէտ-Ալի, Շէրիֆ և Օսման Աղաներն են :

Կարնոյ կուսակալութեան նամակ զըրուած է Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ, 1875 Մուհարրէմ 1. և Յ փետրուար 1875 թուականաւ :

Յիշեալ Առաջնորդական Փոխանորդը 26 փետրուար 1875 թուականաւ կը գրէ թէ՛ Վանայ Վսեմափայլ կառավարիչը շատ հոգ և խնամք կը տանի Հայոց իրաւանց պաշտպանութեան, բայց Քրդերը նենգութիւն խորհելէ և Հայերը սեպհականութեան իրաւունքէ զրկելու համար միջոցներ մտածելէ ետ չեն կեցած :

Ս. Պատրիարք Հայրն՝ այս տեղեկութեան վրայ՝ գոհունակութեան նամակ գրած է առ Վսեմապատիւ կառավարիչն Վանայ, 1875 Քէպրէլ 21 Մայիս 1875:

23. Հայ հողագործաց Հայաստանի մէջ հողատէր ըլլալու խնդրոյն վրայ՝ հետեւեալ թագրիքը մատուցուած է :

«Օսմանեան Մեծազօր Տէրութեան հովանոյն ներքեւ գանուող Հայ Ազգին մեծազոյն մասն՝ Ասիական թուրքաստանի մէջ կը բնակի, և մեծաւ մասամբ

հողագործութեամբ կը բաղի : Սակայն ասոնց բազում աշխատութեամբ եւ ներդրութեամբ մշակած և բեղմնաւորած արտերը՝ Քուրդ Պէյեր և Իսլամ Աղաներ իրենց Օճ-էլէք ըրած և իւրացուցած են, որք կը ջանան զրկել մեր ազգայիններն իրենց բացարձակ իրաւունքէն : զիւզացի ժողովրդեան քրտամբք արտադրեալ բերքն՝ որ հազիւ ասոնց ընտանեաց ապրուստին կը բաւէ, կը կիսեն և բռնի կը յափշտակեն : Հողագործը՝ չը կրնալով տալ ասոնց ուզածն՝ ամեն հարստահարութիւն կը կրէ, անտանելի թշուառութեան կենթարկի և անկարող կը դառնայ իւր օրապահիկը ճարելու և արքունի տուրքը վճարելու : հուսկ ուրեմն կատարուի ընտանիքը թողուլ, արար ձգել և Պօլիս կամ ուրիշ տեղեր տարիներով դեղերիլ, և այնու՝ ներկայն ու սպագայն բարձրովին վտանգել : Այս վիճակը պատճառ եղած է ահա՛ որ Ասիոյ շատ մը բարերեր հողերն անմըշակ մնան և Տէրութեան գանձը մեծապէս վնասի :

«Երբ թանգիմաթի հաստատութենէն առաջ Ասիոյ շատ մը նահանգները, գաւառներն ու գիւղերն անկանոն և ապօրէն կերպով կը կառավարուէին, խել մը Քուրդ Պէյեր և Աղաներ՝ իրենց զօրութեան և ազգեցութեան չնորհիւ՝ արտերն, այգիներն ու սպարաէզներն իւրացրնելով Եւրոպէ, Օճ-էլէք ըրած և ազքատ գիւղացիները պարզապէս իրենց ստրուկն համարած էին : Սակայն թանգիմաթի հաստատութեամբն այդ կարգի Պէյերն ու Աղաներն հնազանդութեան տակ աւանդեցան : հողերն ու արտերը հողագործ գիւղացուոյ յանձնելու համար յատուկ կանոններ և հրահանգներ հրատարակուեցան : Գիւ-

ղացիները բռնաւորաց ճիրաններէն և դերութեան կապերէն փրկելու արձակելու համար՝ բարեխնամ կառավարութիւնն ամեն ջանք և խնամք ի գործ դրաւ : սակայն տեղական պաշտօնէից ոմանց անտարբերութեան և անհոգութեան պատճառաւ՝ դեռ եւս դադրած ու արգիլուած չեն այն միջամտութիւնք և բռնաբարութիւնք, որք Ասիոյ շատ տեղեր յիշեալ Պէյերուն և Աղաներուն կողմէ տեղի կունենան, Հայոց արտերուն ու հողերուն սեպհականութեան մասին : Հետեւապէս հողագործ ժողովուրդն՝ անոնց անիրաւ պահանջմանց և հարստահարութեանց ներքեւ ճնշեալ փճանալու վիճակին մօտեցած է : և հողագործութիւնն ընդհանրապէս յետնեալ վիճակի մէջ մնալով, Տէրութեան գանձուն՝ ինչպէս և ժողովրդեան վնասն անտահման չափու հասած է :

«Եւ թէպէտ՝ հարստահարեալ և ճնշեալ ժողովրդեան վիճակը բարւոքելու և անոնց հողերուն ու արտերուն նկատմամբ եղած բռնաբարութեանց վերջ դնելու մասին՝ թէ՛ Պատրիարքարանիս և թէ՛ զրկեալ ժողովրդեան մատուցած խնդրանաց վրայ Բ. Գուռն հրամանագրերը ուղղած է առ տեղական կառավարութիւնս, սակայն տեղական իշխանութեանց պաշտօնեայք կարեւորութիւն տալով Պէյերուն և Աղաներուն անհիմն առարկութեանց, որք կը պնդեն թէ այն արտերն ու հողերն իրենց սեպհականութիւնքն եղած լինին, առանց մանրակրկիտ քննութեան մանելու՝ ըստ այնմ կը տեղեկագրեն Բ. Գրան, որով գանդաաներն ուր որ էին, հոն կը մնան միշտ :

«Հարկ չէ բացատրել որ երկրին ու հայրենեաց բարգաւաճման միջոցներէն

մին ալ և թերեւս առաջինը՝ հողագործութիւնն ըլլալով, մինչդեռ սորա զարգացման ու յառաջդիմութեան մասին այնքան ջանք և փոյթ կը տանի կառավարութիւնը, ընդհակառակն՝ հողագործութեամբ պարապօղ մեր ասիարնակ հաւատարիմ ժողովրդեան մեծազոյն մասն յուսահատական վիճակի մէջ ինկած է, վերոյիշեալ պատճառներով : Այսու ամենայնիւ հաստատապէս կը հաւատամք որ բարեխնամ կառավարութիւնն իւր գթութեան և շնորհաց ակնարկը պիտի դարձնէ անոնց վրայ :

«Եւ որպէս զի Ասիոյ մէջ հողագործութիւնը զարգանայ և հողագործն անգորր ու հանգիստ վիճակ ունենայ, հարկ անհրաժեշտ է որ՝ անոր սեպհականութեան իրաւանց ոչ ոք միջամտէ, ինչպէս հարկ է որ՝ արտ չունեցող հողագործն ալ իր անձին սեպհական արտ ու հող ունենայ յատուկ : Բայց գաւառական պաշտօնեայք այս բանին բնաւ կարեւորութիւն չըտալով, ոչ աղքատ ժողովրդին աղաչանքն ու թախանձանքը դադրած է, և ոչ ալ այս մասին ձեռք առնուած միջոցներէն ակնկալեալ արգիւնքը գոյացած :

«Եւ որովհետեւ Տէրութեան փառքը կը պահանջէ որ այս զեղծումը շնջուի, ի բարւոքումն հողագործ ժողովրդեան վիճակին, եթէ Բ. Գուռը խառն մասնաժողով մը կազմէ, և զայն ի մօտոյ տեղեկանալու և պարտուպատշաճն առաջարկելու պաշտօնով՝ Ասիա զրկելու չնորհ ընէ, անուրանալի է որ աղքատ ժողովուրդը Պէյերու և Աղաներու դերութեան կապէն կազատի, անգորր ու խաղաղ կեանք կը վարէ, և հողագործութիւնը՝ բաղձացեալ աստիճանին հասնելով՝ արքունի գանձուն և ժողովրդ-

դեան մեծապէս օգտակար կը դառնայ:

« Հետեւաբար առ այս Չեր գթութիւնն ու չնորհր խնդրելով՝ մնամք են.

1791 Բէճէպ 72 և 24 Օգոստոս 1874:

ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ ՆԵՐԱԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Սոյն խնդրոյն համար Բ. Դրան Պատասխանագիրը:

« Ստանալով Չեր Սրբազնութեան այն Թագրիրն՝ որով կը յայտնէիք թէ Ասիոյ կողմերը բնակող Հայոց մշակած հողերն աղղեցութեան տէր ոմանք յափշտակած և անոնց օրհնակաւ ըլլալով, Հայ ժողովուրդն իր արդար իրաւունքէն զրկուած է, և թէ այս վիճակը բարւոքելու և ժողովրդեան անգործութիւնն ապահովելու մասին Բ. Դրան հրամանները՝ տեղական կառավարութեան պաշտօնէից անձեռնհասութեան պատճառաւ՝ ապարդիւն մնացած են. ինչպէս և կը խնդրէիք որ դանդաղանայ առիթ տուող խնդրոյն քննութեան համար խառն մասնաժողով մը կազմուի և Ասիա դրկուի, յիշեալ Թագրիրը Պետական Խորհրդոյ յանձնեցինք:

« Պետական Խորհուրդն իր մէկ տեղեկագրով կը յայտնէ թէ կայսերական կառավարութիւնն հաստատապէս կը պահանջէ որ առ հասարակ Տէրութեան

հպատակաց օրինական իրաւունքները պաշտպանուին, և երբ սե և անձի ասոր հակառակ վարմունքն ստուգուի, այնպիսոյն յանցանաց աստիճանին համեմատ պատիժ տրուի: Սակայն անձերն ու տեղերը ցոյց չը տրուած՝ ընդհանուր առմամբ տեղի դատած դանդաղանայ մասին քննութիւն ընելու և միջոց խորհելու համար յատուկ մասնաժողով կազմելն անպատշաճ կը դատէ: Հետեւաբար կը ծանուցանէ որ, յետ քննութեան յանցաւորաց մասին պարտուպատշաճը անօրինակելու համար, Չեր Սրբազնութիւնը կը պարտաւորի յայտնել և ճշգեւ թէ՛ Ասիոյ ո՞ր կողմերն և աղղեցութեան տէր ո՞ր անձերէն և որոնց մասին ի՞նչ տեսակ հարստահարութիւնք տեղի ունեցած են:

« Ուստի կը խնդրեմք որ այս մասին պարտուպատշաճը կատարել հաճիք: »

1791 Բամազան 11 և 9 Հոկտեմբեր 1874:

(Ստորագրութիւն)

Ա.Ա.ՐԻՖԻ

(Պաշտօնեայ առսաֆին գործոց)

Բ. Դրան սոյն պատասխանագրոյն վրայ Պատրիարքարանի Թագրիրն:

« Ասիոյ հողային խնդրոյն նկատմամբ Չեր Բարձրութեան պատասխանագիրն ստանալու պատիւն ունեցանք:

« Մինչև ցարդ Պատրիարքարանս հասած գրութիւններէն քաղելով, Չեր բարձր հրամանին համաձայն ներփակեալ կը մատուցանեմք Ասիական Թուրքիոյ բնակիչ մերազնէից մէջէն այն անձանց ցուցակն՝ որոց ստացուածքը շատ մ'աղղեցութեան տէր մարդոց կողմէ գրուեալ լինելով, հողի և արտի

կարօտ մնացած են իրենք և պարզապէս ստրկութեան մատնուած (1):

« Աւելորդ է կրկնել որ Ասիոյ մէջ խել մը Պէյերն ու Աղաներ, օգուտ քաղելով ժողովրդեան տկարութենէն, աղիտութենէն և հետեւաբար Տէրութեան կանոնաց անտեղեկ լինելէն, ինչպէս և քաջալերուելով պաշտօնէից սմանց ան-

(1) ԱՀԱՒԱՍԻԿ ՅԵՇԵԱԼ ՅՈՒՅԱԿԸ

ԿԱՐՆՈՅ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Վան գաւառի գիւղեր.

Աստուածածին անուն գիւղի արտերը՝ Բրդաց Շիվէ ցեղէն Սատօնք Օղլու Հաճի Մուսթաֆա և Տուփէսի Գարիլ գրուած են:

Ճանիկ գիւղի Կէօլէր ըսուած հողերն ու ջուրն և Տէրէպէկ գիւղի հողերն ու մարգերը՝ Տէրէպէկցի Մահմուտը գրուած է:

Գալաճօս գիւղի հողերը՝ Բրդաց Շիվէ ցեղին Պէյերը գրուած են:

Կէպէկիկ գիւղի արտերը՝ Թօփիճու Չատէ Սէլիմ Աղան գրուած է:

Լիմ գիւղի արտերը՝ Թաթար Խան Օղլուները:

Հաշիլշատ գիւղի հողերը՝ Ճամուշճի Օղլու Նիւման Աղան:

Բարդալան գիւղի հողերը՝ Պէյգատէ Օղլու Եուսուֆ Խան և Եղբարքն:

Ալուր գիւղի մարգերն՝ Ա. յանս գիւղացի Իսլամները:

Կտուց Անտապատի Վանուց հողերուն մէկ մասը՝ Մօլլա Շէյխ Գասըմի որդի Մուսթաֆան:

Չօլան Օղլու գիւղի հողերը՝ մօտակայ գիւղերը բնակող Բրդերը:

Ֆարուզ գիւղի հողերը՝ Պէյգատէ Մահմուտ և Ահմէտ Աղաներն:

Անգլ գիւղի հողերուն մէկ մասն՝ Արտամէացի Իսլամներն:

հողութենէն, յաջողեր են մէկ մէկ միջցաւ արտերն իրենց վրայ Թափու ընել տալ: Իսկ այն Պէյերն ու Աղաներն որք տակաւին յաջողած չեն մի և նոյն նըպատակին հասնելու, ամեն նենդութիւն և արտութիւն ի գործ կը դնեն. բունի սերմ կուտան հողագործին և անոր քրտամբն ու աշխատութեամբ դա-

Պրլթէնց գիւղի հողերն՝ Ապուուլլահ Պէյ և Ընկերքն:

Հարճ գիւղի հողերը՝ Չափուշար Բեաշեասի Մէհմէտ Աղան:

Կիմ գիւղի հողերուն մէկ մասն՝ Արտամէացի Պայրամ Աղա և Ընկերքն:

Հարէմէր և Հանգըլանց գիւղերու հողերը՝ Վանեցի մէկ քանի Իսլամներ:

Աստուածաշէն գիւղի հողերը՝ նոյն գիւղացի Բրդերն:

Գուրուպաշ գիւղի և Ս. Խաշ Վանուց հողերը՝ Վանեցի Թիմուր Օղլու Եուսուֆ և Թահիր Պէյերն:

Նորէն գիւղի հողերը՝ Շիվէ ցեղէն Գօլ և Պօթի անուն Բրդերն:

Սուսերաթ գիւղի արտերը՝ Վանեցի Ատուշէն և Մահմուտ Էֆէնտիններն:

Աթգուշալ գիւղի հողերը՝ Վանեցի Ճամուշճի Ահմէտ Էֆէնտին:

Վանայ Պաշ-Գալէ առանին և Հէրէսան, Պաշ և Հասպուտան անուն գիւղորդից հողերը՝ տեղւոյն Շէյխերն ու Պէյերը, ԳԲԱՒԱՅ ԵՆ:

Վանայ Խօշապ առանի գիւղեր

Միրափօ գիւղի հողերը՝ Վանեցի Թիմուր Չատէ Հասան և Դալիպ Պէյերն:

Չէնիս գիւղի հողերը՝ Վանեցի Մուսթաֆա Էֆէնտին:

Խաշ գիւղի հողերը՝ Շէմսէկ ցեղէն մէկ քանի Բրդեր:

Գաս գիւղի հողերուն մէկ մասը գրացի Բրդերն, և մէկ մասն ալ Խօշապցի Բրդերը:

Կեանկվար գիւղի հողերն՝ Աղճագալցի Տիրապաշ Աղա և Ընկերքը, ԳԲԱՒԱՅ ԵՆ:

յայտած արդեանց՝ արքունի տասանորդը վճարուելէ ետեւ՝ կէսն և երբեմն ալ աւելին իրենք կառնուն, կամ ծանր վարձքեր կը պահանջեն հողագործէն և բռնաբար կատանան. որով աղքատ հողագործը կը թշուառանայ, հողագործութիւնը կը յետանի և հայրենեաց ու դանձուսն մեծ վնաս կը բերէ :

Վանայ նորսուգ առան

Բիրպէտէլաթ, Գօղմէսի եւ Էքպի գիւղերու հողերն՝ Էօմէր Աղայի որդիք Եագուպ, Բէլ-Մէհմէտ եւ Ալի-Մէհմէտ Աղաները գրաւած են :

Շամօնիս գիւղի հողերն՝ Օսման Աղայի որդիքն ու ազգականքը :

Ալզան գիւղի հողերը՝ Թահիր Աղան : Աղսին եւ Արազ գիւղերու Քրդերն ալ՝ չըջակայ գիւղորէից Հայերը վանելով եւ ցրուելով՝ սոցա հողերն իւրացուցած են :

Վանայ Պերկեր առան

Առաջով գիւղի հողերը, մինչդեռ Թափույի Աննէտով գիւղացուց անուան դարձած են, վանեցի Թիմուր Օղլու Ղալիպ եւ Հասան Պէյերը գրաւած են :

Պերկէր գիւղի հողերն՝ Իսիլ եւ Խըզըր Պէյերը :

Ս. Թաղէոս անուն գիւղին հողերուն մէկ մասը՝ Շիվէ ցեղէն Քուրդ Հաճի Միրզան :

Վանայ Էրսիլ առան

Սօսկան գիւղի հողերը՝ Հաճի Շիվաղ եւ Տէրվիլ Աղաները :

Մանավանք գիւղի հողերը՝ Սիւլէյման Էֆէնտի եւ Ալի Պէյ :

Պայի գիւղի հողերը՝ Մահմուտի, Սիրմէ եւ Ատամանցի Քրդեր :

Մաճառ գիւղի հողերն՝ Հայտէրանցի Քըրդերը :

Աղի գիւղի արտերը՝ Սիւլէյման Պէյի որդիքը :

« Սոյն բազմամիաս վիճակին վերջ դընելու համար հարկ է որ՝ մեր ասիարեակ հողագործ ազգայիններն իրենց բաւական ըլլալու չափով սեպհական հող ունենան, և միանգամայն ազգեցութեան տէր մարդոց միջամտութենէն բուրսովին ազատ մնան, սրպէս զի իրենց կացութիւնը բարւոքի և ապահովի :

Ազրան գիւղի հողերը՝ Հայտէրանցի Մուսթաֆան,

Փիր-Էօմէր գիւղի հողերը՝ Մուսթաֆա Աղայի որդի Թիմուր Աղան,

Գրագում գիւղի հողերը՝ Թօփալ Թիմուր եւ Գօլզ Պէյի որդիքը :

Գըզըլ-Բիլիսէ գիւղի հողերը՝ Պարկիրցի Սիւլէյման Պէյը :

Քիւլչիք գիւղի Խան Վարդան եւ Քիր-Գամէշ ըսուած մարգագետինները՝ Խըզըր եւ Իսիլ Պէյերը :

Չրագլը գիւղի մարգագետինը՝ Հայտարանցի Թօփալ Հիւսէյին Աղան, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ :

Վանայ Գօսոլ առան

Գօսոլ գիւղի հողերն՝ Ահմէտ Աղա եւ Եղբայրը :

Կիրվժօկ գիւղի հողերը՝ ձէնտակցի Մըզտէ եւ ընկերքը :

Ախօրիկ գիւղի հողերը՝ Թագօ Աղասի Սաատի եւ Եղբարքը, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ :

Շէրէնճան եւ ձըլճըլիկ գիւղերու արտերը՝ Շէքաքցի Քրդերը գրաւած եւ Հայերն անկից վանած են :

Վանայ Շասախ առան

Խարանապոզան, Խօմար եւ Կաճիթ գիւղերուն հողերը՝ Կիրվանցի Մէհմէտ Աղան :

Հինանա եւ ձիթուկ գիւղերու հողերը՝ Շահին Աղայի որդի Մուսթաֆան :

Տիջաոպար գիւղի հողերն՝ Օսման Աղան, Սօղանց գիւղի հողերն՝ Ալի եւ Ապտի Աղաները :

Պօլօս, Հալկանս եւ Չիլանս գիւղերու

« Ըստ որում այս անօրէնութեանց գործադրութիւնը Բ. Գրան ի գործ դընելիւր միջոցներէն և բարձր որոշումէն կախումն ունի, և ըստ որում քաջայայտ եմք որ կայսերական կառավարութիւնն ամեն տեղ և ամեն պարագայի մէջ աղքատ Ժողովուրդը ճնշումէ և զրկումէ պիտի պահպանէ իւր գթութեամբ :

հողերն՝ Եագուպ եւ Բէլ-Մէհմէտ Աղաները, Աէվրէք գիւղի հողերը՝ Պաղտաշ Աղան :

Պաղի գիւղի հողերը՝ Շէրիֆ Աղան, Կիվրէշ գիւղի հողերը՝ Շահին եւ Մուսթաֆա Աղաները :

Պասօնջ Մէզրուա գիւղի հողերը՝ Բէլ Մէհմէտ Աղան :

Էրբում գիւղի հողերն՝ Ապտի աղան, Շահրուր գիւղի հողերը՝ Գորունտատցի Շէյխ Ապտ-իւլ-Բահման Աղան :

Քիլֆարիշ եւ Հարհարիշ գիւղերու հողերը՝ Սիւվարի Շէրիֆ Աղան :

Վերին Տարօնց եւ Վարի Տարօնց գիւղերու հողերը՝ Շէյխ ցեղէն Քրդեր, Գարա-ձէրէ Ս. Աստուածածին վանուց հողերը՝ Տուտէր եւ Միրան ցեղերէն Քրդեր, Գօր եւ Շիրազ գիւղորէից հողերը՝ Նուհ Պէյի որդիքը :

Վախրօֆ գիւղի հողերը՝ Շահպազ եւ Մուսթաֆա Աղաները :

Հագրօզ գիւղի հողերը՝ Թահիր եւ Սաատէթան Աղաները :

Հարկմատ գիւղի հողերը՝ Միրան ցեղի Քուրդ Աղաները :

Մաղկեայ վանք գիւղի հողերը՝ Շահին Աղայի որդի Մուսթաֆա Աղան :

Չախ գիւղի հողերը՝ Փայտալ Աղան, Մուսկեավէն եւ Հագին գիւղերուն հողերը՝ Լօրանտաշտցի Շէյխ Ապտուլլահը, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ :

Մարսէխ գիւղն՝ Հայոց Եկեղեցեան հանդերձ՝ Կիրվանցի Մէհմէտ Աղան գրաւած եւ գիւղացի Հայերը ցրուած է :

Տւտեր ցեղի Քրդերն ալ Շահնուլէ ըսուած արգելեալ տարքը կառնուն Շէյտան գիւղէն :

կրկին անգամ կը գիտեմք և կաղաչեմք որ սոյն խնդրոյն համար խառն մասնաժողով մը կազմուի և Ասիա զրկուի :»
 1721 Ձիլճիճճէ 7 և 3 Յունուար 1875.

ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

Վանայ Մօֆս առան

Սօրս գիւղի արտերը՝ Մօլլա Ապտէլաին Աղան :

Գօմէր գիւղի արտերը՝ Մօլլա Շէրիֆ եւ իւր ազգականները :

Կիտրիկ գիւղի հողերն՝ Ալի, Մօլլա Մուսա, Եուսուֆ եւ Իպրահիմ Աղաները :

Միր գիւղի հողերն՝ Իպրահիմ եւ Խալիլ Աղաները :

Սիպ գիւղի հողերն՝ Էօմէր, Հիսէնուպ, Տէրվիլ եւ Շախի Պէյերը :

Սաքսի գիւղի հողերն՝ Եուսուֆ Աղան, Պերտէնուա գիւղի հողերը՝ Նասըր Պէյի որդի Խալիլ Պէյ եւ Եղբարքն :

Նազլվան գիւղի հողերն՝ Արվանցի Մօլլա Ֆէյիմ :

Միրականց գիւղի արտերը՝ Մօլլա Շէրիֆ, Մօլլա Ալի եւ սորա Եղբարքը :

Սիպկանս գիւղի հողերն՝ Ապտիւլ Խաֆուր, Հիսէնօզ եւ Չիլիկ Քրդերը :

Հագին, Հիսիւսաբուր, Փէտատեղ, Ասիսէնչա, Լիւլնա, Ղայթանս եւ Հարրիկ գիւղորէից եւ Ամենափրկիչ վանուց հողերն՝ Ապտուլլահ Պէյ եւ Եղբարքն :

Ատիճանս գիւղի հողերը՝ Խուրշիտ եւ Միրհալատի որդիքը :

Նորատանս գիւղի հողերն՝ Ապտուլլահ Պէյ եւ Խան Մահմուտի որդի Եուսուֆ Պէյը :

Մօքս քաղաքի Տէօրթ Մահալէ անուանեալ հողերն՝ Ապտուլլահ Պէյ, Եղբարքն ու ազգականքը :

Լիճան գիւղի եւ Փշալանուց արտերը՝ Սալի Պէյը :

Սիկլանց գիւղի հողերը՝ Բէթմէր Պէյի որ-

Պատրիարքարանի առաջարկութեան համեմատ՝ յատկապէս հողային խրնդրոյն համար Տիվանը Հիւսնայունը խառն Մասնաժողով մը կազմուած է, որ իր տեղեկագիրը մատուցած է Բարձրագատիւ Եպարքոսին : Սոյն Մասնաժողովը վերջին օրերս նիստ ընելէ դադարած է :

24. Չնքուշի վանուց արտերն իրը

գիւք եւ Պատոյի եղբարքը ,
Գինեկանց գիւղի հողերը՝ Տէրվիշ եւ Պէհ-
րան Պէյերը ,
Բաթ գիւղի հողերը՝ Խալիտ եւ Պէհրան
Պէյերն ու Մօլլա Ապպասը ,
Պուլէնց գիւղի հողերը՝ Մօլլա—Ֆէհիմ ,
Մէհմէտ—Սէյիտ եւ Եուսուֆ Պէյերը ,
Վանկիկ գիւղի հողերը՝ Պէհրան Պէյը ,
Սէպրան գիւղի Ս. Կարապետ վանուց հո-
ղերը՝ Չէյնէլ Պէյի որդիքը ,
Գօճօղի եւ Կիճա գիւղօրէից եւ Ս. Մանուկ
վանուց հողերը՝ Տինիս գիւղացի Լիվան եւ
Ապտիւլ—Ղաֆուր Բուրդերը ,
Հաթանս գիւղի հողերը՝ Կիրան եւ Մէհ-
մէտ Բուրդերը ,
Ազրակ եւ Տրամազ գիւղօրէից արտերը՝
Ապտիւլ—Ղաֆուր եւ Համտան Բուրդերը ,
Զարթանս գիւղի հողերը՝ Իսմայիլ Աղայի
որդիք Կէվանթ եւ Կիպրան Աղաները ,
Հողմազաց գիւղի հողերը՝ Շէրիֆ Պէյը ,
Մազնի գիւղի հողերը՝ Սէլիմ Աղայի որ-
դիքը ,
Կոմանս գիւղի հողերը՝ Տինիս գիւղացի
Կէվանդ եւ Կիրան Բուրդերը ,
Բըրուս գիւղի արտերը՝ Մօլլա Ֆէհիմ եւ
Շէյխ թահիր եւ Զօրասլ ,
Բարքճանս գիւղի հողերն՝ Ապտալ Պէյ եւ
եղբարքը ,
Լօրանդ գիւղի հողերը՝ Պէհրան Պէյ եւ
Քէմիթէր պէյի որդիքը ,
Կեալէ եւ Նանինս վանուց հողերը՝ Տինիս
գիւղացի Կէվանդ եւ Կիրան եւ Ապտիւլ—Ղա-
ֆուր եւ Միրանցի Աղաները, ԳԲԱԽԱՅ ԵՆ ,
Սոյն աւանի Բուրդ Պէյերը գիւղացի Հայե-
րըն իրենց մէջ իրրեւ գերի կը վաճառեն :

հանգըլ չը ծախուելու խնդրանօք թագ-
րիւր եղած է, 1797 Սէֆէր 77 և 19
Մարտ 1875 :

Պատասխան տուած է Բ. Դուռը
թէ՝ յիշեալ արտերը Պաղտասար վար-
դապետի մահուամբ հանգըլ եղած ըլ-
լալով, զանոնք ծախելու հրաման
տրուած է տեղական կառավարու-
թեան :

Վանայ Կարխառ աւան

Կիճի, Միճկանս, Մեւիք, Խիրօրօնս եւ Տափ
գիւղօրէից հողերը՝ Տուտէր ցեղի Աղաները ,
Զախօս գիւղի հողերն ալ՝ Ալիքան ցեղի
Աղաները գրաւած են :

Վանայ Կալաշ աւան

Տէվէ—Պոյնու Ս. Յարութիւն վանուց հո-
ղերն՝ Հինցի Բուրդերը ,
Ս. Թովմա վանուց հողերը՝ Տախմանցի Օս-
ման ու ազգականքը ,
Ինզակ գիւղի հողերը՝ Մօլլա Տէրվիշի որ-
դիքը ,
Շատվան գիւղի հողերը՝ Տախմանցի Բուր-
դերը ,
Հաղօն գիւղի հողերն՝ Հլցնէցի Բուրդերը ,
Պէտականց գիւղի հողերը՝ Ֆէթթահ Պէյ
եւ ազգականքը ,
Վերին Սարս գիւղի հողերը՝ Տուտէրցի Ա-
ղաները, ԳԲԱԽԱՅ ԵՆ :

Վանայ Ուսան աւան

Աղ—Մանասթըր եւ Ս. Նշան վանօրէից հո-
ղերը՝ Սէլիմ Պէյ եւ Հասան Աղան ու որդիքը ,
Հայլօ վանուց հողերն՝ Ոստանցի Բուրդերը ,
Պէլէնս գիւղի հողերն՝ Ապտուլլահ եւ Սէ-
լիմ Պէյերը ու իրենց որդիքը ,
Հարիրէն եւ Զարիքանց գիւղերու հողե-
րը՝ Խան Մահմուտի որդիքը ,
Պողանիս գիւղի հողերը՝ Մէհմէտ եւ Էգէպ-
էր Աղաները, ԳԲԱԽԱՅ ԵՆ :

Ասոր դէմ բողոքելով, եւ հաստա-
տելով թէ՝ նոյն արտերն յիշեալ վար-
դապետին անձնական ստացուածքը
չեն, այլ վանքին սեպհականութիւնքն
են, պատասխան գրուած է Պատրիար-
քարանէն եւ քանիցս կրկնուած. սա-
կայն վճռական արդիւնք մ'ունեցած
չէ տակաւին. միայն ծախելու հրա-
մանն ի գործ դրուած չէ :

Մշոյ գաւառ

Գարսօ գիւղի Հայոց հողերն՝ Ալաման ցե-
ղէն մի քանի Բուրդեր՝ գրաւեր եւ կերպիւ
մ'իրենց անուան թափու ընել տուեր են :
Ս. Յովհաննէս վանուց հողերը՝ նմանապէս
Ալաման ցեղէն մի քանի Բուրդեր գրաւած են.
Մօրնիկ գիւղի հողերը՝ Մշոյ Միւֆթի Հիւ-
սէյին էֆէնտին գրաւած է :

Երզնկա գաւառի Բիլի աւան

Ալթուն Հիւսէյին գիւղի հողերը՝ Ղուզուլ-
ջանի Գայմազամ Շահ Հիւսէյին Օղլու Հիւ-
սէյին Պէյը գրաւած է :
Շէն գիւղի հողերը՝ Մէհմէտ Պէյի որդի
Իսմայիլ Պէյ եւ եղբայրը գրաւած են :

Գօգաս աւան

Գօճա Ուշաղը ցեղէն Մաքսուտ թոռնու
Մաքսուտ Աղան՝ մի քանի տարի առաջ
Պրաստիգ գիւղի հողերը կերպիւ մ'իւր
վրայ գրել տալու եւ թափույի Սէնէտ առ-
նըլու կը յաջողի :
Հաղթօգ գիւղի արտերուն մէկ մասն ալ
Գօճա Ուշաղի ցեղէն Գօճա Օղլու Մուսթա-
ֆան կը յաջողի իւր վրայ թափու ընել տալ,
եւ ի վերջոյ՝ գիւղին բոլոր հողերն իմն են
ըսելով՝ գիւղացի Հայերը կը նեղէ :
Թէքլից գիւղին բոլոր արտերը՝ Ֆէհրատ
Օղլու Գահրաման Աղան կերպիւ մ'իւր վրայ
թափու ընել տուած է :
Կեալվերիկ գիւղի հողերը՝ Գօճա Օղլու
Մուսթաֆան իր վրայ թափու ընել տուած է :
Էբէք գիւղի հողերուն կէսէն աւելին՝ Գահ-

25. Տիգրանակերտի նահանգին մէջ
քանի մը բռնաւոր Տէրէպէյիներու կող-
մանէ տեղի գաած սոսկալի հարստա-
հարութեանց և զեղծմանց մասին թագ-
րիւր մատուցուեցաւ, 1797 Բէպիւլ ախրը
4 և 3 Մայիս 1875 :

Բ. Դուռը Սամի Պէյը քննիչ զրկեց,
Յանցանքին ստուգուած յիշեալ Տէ-

րաման Օղլու Գահրաման եւ իւր թոռը Տիալ
գրաւած են :

Մշոյ Պիրիզ աւան

Պօր եւ Կամախ գիւղերու հողերը՝ Պիթիլի
Միւֆթի Շէյխ Ահմէտ էֆէնտի,
Քէմանճար, Կեալակ, Հօր, Նեսուտս եւ
Ղարպ գիւղերու արտերը՝ Քէսանցի Մէհմէտ
Պէյ եւ Խիզանցի Շէյխ ձէլալէտօին ,
Սէմուրլի գիւղի հողերը՝ Հալէթ Պէյ եւ
եղբարքը, ԳԲԱԽԱՅ ԵՆ :
Սուրօվանք գիւղը Մէհմէտ Պէյ եւ սորա
ազգականքն ու Շէյխ ձէլալէտօին իրենց
սեպհականելով՝ Հայ ժողովուրդն անկից վա-
նէր, ցրուեր են :

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԿՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Տիգրանակերտ քաղաքէն երկու ժամ հեռի
Սաթը գիւղի Աղային՝ Շէյխ—Զատէ Մէհմէտ
Պէյին՝ աղջիկը Միւնթէհա Հանըմ, նոյն գիւ-
ղի հողերն ու ջուրը՝ հօրմէս ինձ ժառանգու-
թիւն մնացած է ըսելով՝ յաջողեր է իւր վրայ
գրել տալ եւ թափույի Սէնէտ առնուլ :

Սըղերդու Խիզակ գաւառի մէջ Սպա-
հեւս աւան

Պուրուշ գիւղի հողերը՝ Մօլլա Ալի, Մօլ-
լա Պէրօ եւ Գալէօ անուն անձերը ,
Ճանժվան գիւղի հողերն՝ Ապտի Պէյ, Ապ-
տիւլրահման, Օսման եւ Էօմէր Աղաներ ,
Սօքար եւ վերին Կօտէնս գիւղերու հողե-
րը՝ Ապտի եւ Միրզա Պէյերն ու Հասան
Աղա ,

ընդհանրապես Քրիստոսի Պէյի անօրէնութեամբ Տիգրանակերտ բերուած և սոյն քաղաքին մէջ մնալինն որոշուած էր: Բայց Սամի Պէյի Տիգրանակերտէն մեկնելուն վրայ՝ այս յանցապարտներն ալ ազատութիւն գտնելով տեղերնին գարձան:

Ասոր վրայ գարձեալ Թագրիբ գրուե-

վարի կօտէնս գիւղի հողերը՝ Զօհրապ և Էօմէր Աղաներ,

Ներբան գիւղի հողերն՝ Էօմէր Աղա,

Պաղունէր և Իրուն և Պաղէնս գիւղօրէից հողերն Ապտի Պէյ,

Պազօնս գիւղի Ս. Աստուածածին վանուց հողերն՝ Իպրահիմ Աղա,

Լիվար, Տաղ, Քեչիս, Տօսու, Թալաս, Էրքին, Տանսիս, Մատ, Մանտաշտ, Զիմէն, Սօրօնս, Էրէնճիկ, Խիլէնս, Վերին Հարօն, Վարի Հարօն, Խէվիթ, Իսթապօղանս, Պատէրանանս և Տաղօս գիւղօրէից և Կարափոգ Ս. Գէորգ վանուց հողերն՝ Ապտի Պէյ և ազգականքը,

Գափլաս գիւղի հողերն՝ Ալոյի որդիքն ու ընկերքը, ԳՐԱՒԱՅ ԵՆ:

Տիգրանակերտ Կարկառ Աղիֆիս աւան

Օրիս, Խնձորտ, Հալիս, Զիքօր և Փիրիսօս գիւղերուն հողերը՝ Սայիտ Պէյի որդիքն ու Ալըզանցի Էօմէր Աղա և սորա ազգականքը,

Հուրանս գիւղի հողերն ալ՝ Խօրտուրցի Մուրատ և Մելիք Աղայի որդիքն ու ազգականքը ԳՐԱՒԱՅ ԵՆ:

Նեմրան աւան

Գօնիս գիւղի հողերն՝ Ալըզան ցեղէն Նէճիպ Աղայի որդիք,

Կեափրէնս գիւղի հողերը՝ Գափաս Աղա, Մօս գիւղի հողերը՝ Տուտէրցի և Նէմրանցի Աղաներ,

Շէն-Աղբիւր գիւղի հողերն՝ Օսման և Զօրապ Աղաներ ու Շէրիֆ Աղայի որդիք,

յու 1797 ձէմաղիլ ախըր 19 և 29 Յունիս 1876:

Այս Թագրիբը Միւզաքքէրէի ձեւով գրուած և Ս. Պատրիարք Հօյրն անձամբ մատուցած է Բարձրապատիւ Եպարքոսին: Այսու ամենայնիւ նոյն բռնաւորներէն անուանին Ֆէթթա՛ Պէյ Տիգրանակերտի Սըղերգ գաւառը կը գտնուի ցայսօր:

Նիճա գիւղի հողերը՝ Գասըմ Աղա և Նէմրանցի Աղաներ,

Հափստանս գիւղի հողերն՝ Ալըզանցի Զօրապ, Մահմուտ և Շահօղա Աղաներ,

Օֆ գիւղի հողերը՝ Շահօղա և Նէճիպ Աղաներ,

Գիթանս գիւղի հողերը՝ Մուրատ և Միրզա և Նէճիպ Աղայի որդիք,

Շէյիս գիւղի հողերը՝ Կիրուքանցի Մօլլա Մէհմէտ և Ալըզանցի Աղաներ,

Ապարանից գիւղի հողերն և Ս. Խաչ Վանքըն Օսման Աղա և Տուտէրցի Աղաներ,

Պարկանս գիւղի հողերն՝ Ատեանցի և Ալըզանցի Աղաներ,

Գեարնար, Չախվազ և Հէրամուս գիւղօրէից հողերն՝ Ալըզանցի Աղաներ,

Հէրատ գիւղի հողերը՝ Նէմրանցի Միրզա Աղան և Տուտէրցի Աղաներ,

Տիրէք գիւղի վանքն ու հողերն՝ Ալըզանցի Աղաներ,

Տէվան գիւղի հողերը՝ Զօհրապ Աղա և Պէրվազի Աղաներ, ԳՐԱՒԱՅ ԵՆ:

Խիզան աւան

Խարիսօս գիւղի արտերը՝ Մօլլա Մէհմէտ, Մալիհ պէյ, Գաքվանցի Շահին Աղա, Մօլլա Պէրօ և ասոր ընկերքը,

Խազի գիւղի հողերը՝ Պիլգանցի Մօլլա Ապտիւրահմանի որդիքն ու Նէճիմ, Խալիլ, Բիւսթէմ և Ճաֆէր անուն Բուրգեր, Մահտօնէնց գիւղի հողերն՝ Սպահերտցի Բուրգեր,

Գասիր և Պէսօնց գիւղի հողերը՝ Բեռնաշէն գիւղացի Գալօ, Հասան, Մուսա, Մօլլա Ալի,

26. Կարնոյ մէջ Բեհթէրէ Եւլա Կատարուած միջոցին երբ կարգն ազգային եկեղեցւոյ և դպրոցաց կալուածներուն կու գայ, Էմլաքի պաշտօնեայն չուղէր զանոնք իբր ազգային կալուած արձանագրել, և կառարկէ թէ՛ այս եղանակաւ վարուելու արտօնութիւն և հրահանգ չունենալով՝ իւր պարտքն է մէն մի կալ-

նէճիմ և Թօլոյի ու Պիլկանցի Մօլլա Ապտիւլ-րահմանի որդիք,

Պրօշէնց գիւղի հողերը՝ Մօլլա Ալի, Մօլլա Պէրօ, Գայրօցի Էնտէլիզա, Կաքվանցի Ֆախի Էօմէր, և Գալօյի, Ալի ու Բըշէցի Թարօյի որդիք,

Կարս գիւղի հողերը՝ Պիլքեան գիւղացի Նէճիպ Աղան, Մօլլա Ապտիւրահմանի որդիքն և Բեռնաշէն գիւղացի Մուսան ու Բըշէ գիւղացի Բուրգեր,

Տի գիւղի հողերը՝ Ճաֆէր և Մալգէշցի Մօլլա Օսման,

Աղօն և Նորչէն գիւղերուն հողերը՝ Մօլլա Մէհմէտ և ընկերքը,

Աղօր գիւղի հողերը՝ Խալիլ Աղա և Թարօյի որդիք,

Նամ և Խաղօս և Պախօր գիւղերուն հողերը՝ Գիւլցի, Գալրօցի և Քիլիբանցի Բուրգեր,

Վերին Պախօր և Գատինօկ գիւղերու հողերը մօտակայ գիւղօրէից Բուրգեր,

Բասէտ գիւղի հողերն՝ Ալըզանցի Բուրգեր,

Սօրի և Սօրվաքէրթակ գիւղերուն արտերը՝ և Ս. Աստուածածնայ վանքը Սպահերտցի Ապտի պէյ և Ալըզանցի Բուրգեր,

Շէն գիւղի հողերն՝ Ապտուլլահ, Ֆարիզ և Խըղըր Աղաներն ու Գուլբիկ գիւղացի Մէհմէտ-Ալիճանի որդիք,

Խարիթ գիւղի հողերը՝ Գուլբիկցի Մուհիտտին և Մօլլա Պէքիր և Մէյիտ Աղաներ,

Վերին Գարս, ստօրին Գարս, Պրօնս և Պալին գիւղօրէից հողերը՝ Մալգէշցի Օսման, Թիրօ Օսման և սորա ընկերքը,

Լի և Հուրճուզ գիւղերուն հողերը՝ Մալ-

ուածի կենդանի աէրը գտնել, և անոր սեպհականութեան իրաւունքն ստուգելէ վերջն ըստ այնմ արձանագրել. իսկ երբ անձնաւորեալ աէր չունենայ՝ իբր Բեհթէրէ նկատել:

Թագրիբ գրուած է Պատրիարքարանէն առ Բ. Գուռն, 1797 Բէպիւլ-ախըր 10 և 9 Մայիս 1875 թուա-

գէշցի Միմէ, Գալիբօսլու Մահմուտօգ, Շիրազցի Մահմուտօգ, Պիլգանցի Մօլլա, Կիվէրանցի Զօմա և այլք, ԳՐԱՒԱՅ ԵՆ:

Այս վերջինները Շիրազցի Հայերը գիւղէն վանած են:

Ճիհանկիր, Շահին, Էօմէր և իւր ընկերքը՝ Կակվանից գիւղէն Հայերն հեռացնելով՝ ամբողջ գիւղն ու արտերը գրաւած են:

Բեռնաշէնցի Բուրգերն՝ Իստին գիւղի Հայերը հալածելով՝ սոյն գիւղն իրենց ձեռքն անցուցած են բոլորովին:

Խիզանցի Շէյիս ձէլալէտաին՝ Բէթամ և Խաչկանց գիւղերու Հայերն հալածելով՝ նոյն տեղեաց տիրապետած է:

Մալգէշցի Բուրգերը՝ Գամիանս գիւղը գրաւելով՝ Հայերն անկից դուրս վանած են:

Հեռուն աւան

Սիդրէկ, Զօմ, Պօմ, Հափալ, Ղանսիկ, Հալին, Սայրօս, Հալըճա և Մէզրաս անուն գիւղերը գրաւած են՝ Հէրունցի Զարիհ, Մուսա, Ֆէթթա՛ և Օսման Պէյերն ու ազգականքը:

Սըղերդու գաւառ

Սիլվան աւանի գիւղօրէից արտերը՝ Սըղերդու նախօրդ Միւթէսարըքի ձէմիլ Փաշան գրաւելու ելած է. նմանապէս չըջակայ գիւղերն ալ Ապտիւլ-Ֆէթթա՛, Եուսուֆ և Սամտուլլահ Պէյերն և այլք գրաւած են:

Խարբերդու գաւառ

Թումա Մէզրաս գիւղի հողերն՝ Հասան և Հաճի Թահիր Պէյերը գրաւած են:

կանաւ . նաեւ հեռագիր զարնուած է
Կարնոյ կուսակալութեան խնդրելով
որ՝ ինչպէս վերջին օրերս մայրաքա-
ղաքիս մէջ Բնորդը եւրոպի գործողու-
թեան միջոցին եկեղեցեաց, գարոցաց
եւ այլ ազգային հաստատութեանց
կալուածներն յանուն Ազգին արձա-
նագրուած են, նոյնպէս եւ Կարնոյ
ազգային կալուածներն յանուն Ազգին
արձանագրուին:

Արդիւնքը տակաւին Պատրիարքա-
րանի ծանուցուած չէ:

27. Մատեն քաղաքի Զերմուկ գիւղի
Հայոց թաղին մէջ Եկեղեցւոյ շինու-
թեան արգելք եղած են Իսլամները,
պատճառելով թէ Հայոց թաղին մօտը
Մզկիթ կայ:

Բարուայ գաւառ

Հապապ, Զիթազ եւ Թապրիչ գիւղօրէից
հողերն՝ Էօմէր, Մէհմէտ, Սաաթզ, Շէրիֆ եւ
Սէյիտ Պէյեր,

Գարընճա Մէզրաս գիւղի կալուածներն ու
արտերը՝ ճին Օղլու Հիւսէյին եւ Եուսուֆ
Աղաներ,

Չայրի Մէզրաս գիւղը՝ Նուհ Պէյ,
Եէնի քէյի Մէզրաս գիւղը՝ Թօթի Պէյեր,
Եէնի քէյի անուանեալ գիւղը՝ Հաճի Թահիր
Պէյ,

Արմուճան գիւղը՝ Հաշիմ Պէյ,
Գէլէլէր գիւղը՝ Մէզրաս գիւղի Աղաներն
ու Գօլ Աղասի Հաճի Մէհմէտ,
Իսապէկ գիւղը՝ Հաճի Թահիր Պէյ,
Գօմպաս գիւղը՝ Մէհմէտ եւ Քեաֆիչ Պէ-
յեր,

Խաճար գիւղը՝ Գաաթր Աղա եւ ընկերքը,
Խաճար Մէզրաս գիւղը՝ Թահիր Էֆէնտի,
Ուզուն Օվա գիւղը՝ Հաճի Հիւսէյին Աղա,
ԳՐԱԻԱԾ ԵՆ .

Չարսանճազ գաւառի մէջ Մահմետական
Պէյերն՝ Հայոց աներուն, արտերուն, պարտէզ-
ներուն եւ խանութներուն համար, ամբողջ
մերն են ըսելով, վարձք կը պահանջեն անոնց

Թագրիր եղած է, 1393 ճէմադիլ էվ-
վէլ 13 և 5 Յուլիս 1875:

Բ. Դոնէն Իսթիլամի հրամանագիր
զրկուած է:

Յիշեալ Թագրիրը կրկնուած է, 1393
Շապան 70 և 1 Սեպտեմբեր 1876:

28. Մարաշի Միւթէսարըֆ Սայիտ
Փաշային դէմ դանդախանաց Թագրիր
մատուցուած էր: Քննութեան հրամա-
նագիրը զրկուած ըլլալով, տեղական
կառավարութեան պաշտօնեայք կը ճըզ-
նին Սայիտ Փաշան արդարացնել և
Հայերը զրպարտիչ ցոյց տալ: Յիշեալ

բուն տէրերէն, եւ ասոր վէճը 15 տարիէ ի վեր
կը շարունակի:

ԳԱՂԱՏԻՈՅ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ
Կենտրոն գաւառ

Հաճի Ֆէյզուլազ անուն անձը՝ Գարաճու-
րան, Չօմաքը, Ինճէսուն եւ այլ երեք գիւ-
ղօրէից հողերուն համար, իմն են ըսելով,
վարձք կը պահանջէ գիւղացիներէն:

ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ
Ճանիկ գաւառի մէջ Չարշանկա

Չարշանկայի գիւղօրէից հողերն՝ Օսման
Փաշայի որդիքն իւրացուցած են եւ գիւղացի-
ներէն վարձք կը պահանջեն, ասկից զատ՝ կալ-
ուածական տուրքը գիւղացւոց վճարել տալու
համար ստիպում կընեն:

ՍԵՐԱՏԻՈՅ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ
Գանդալ աւառ

Եարհիսար գիւղի Հայոց մշակած եւ Թա-
փույի Սէնէտով իրենց սեպակահանութիւնն
եղած արտօրէից մէջ Չէրքէզ գաղթականներ
բնակեցուցուած է:

պաշտօնեայք այս մտօք Բուլ-Պ-մը խըմ-
բագրելով կտարակն ՂԱՌԱՅՆՈՐԳԱԿԱՆ
Փոխանարդ Տէր Յովհաննէս Քահանայն,
որ նոյն Բուլ-Պ-ն ստորագրէ:

Այս բռնութեան դէմ բողոքոյ Թագ-
րիր գրուած է, 1393 Բէպիւլ էվլէլ 7.
և 3 Ապրիլ 1876:

29. Ազգէհիր քաղաքի կալուածոց վը-
րայ խիստ սուղ գիներ գրեր, ինչպէս և
Բեֆթի-ի տուրքը չափազանց գրեր են
տեղական պաշտօնեայք, որով Հայերը
ծանր արոց վճարման ենթարկուեր են:

Թագրիր գրուած է, 1393 Բէպիւլ
էվլէլ 19 և 2 Ապրիլ 1876:

Անպատասխանի մնացած է:

30. Կարսայ հարստահարիչ Քրդաց և
Մատենի էկիլ աւանի Քուրդ Պէյերուն
առ Հայս հասուցած մխասուց համար
Թագրիր գրուած է, 1393 Բէպիւլ էվ-
վէլ 19 և 2 Ապրիլ 1876:

Անպատասխանի մնացած է:

31. Տրապիզոնի Ս. Փրկիչ Վանուց ար-
տերուն մէկ մասն իւրացնել կուղէ՝ Չա-
րըզի Ալի Էֆէնտի անուն մէկը:

Թագրիր եղած է, 1393 Բէպիւլ ա-
խըր 17 և 28 Ապրիլ 1876:

Տակաւին պատասխան անուած չէ:

32. Վանայ ոստիկանութեան հազա-
րապետ Տիլալէր Աղային և ասոր ազ-
գականներէն Վանայ կառավարութեան
Ժողովոց անդամ գանուող մէկ քանի
անձանց համար՝ գանդատանաց Թագրիր

եղած է, 1393 ճէմադիլ էվլէլ 13 և
24 Մայիս 1876:

Տակաւին պատասխան անուած չէ:

33. Միւլադիմ Հասանն Աղթամարայ
Վանքը կերթայ և միաբաններէն Յակոբ
Վարդապետը կսպաննէ. Քրդերն ալ Մին-
տան գիւղի Տէր Յովհաննէս Քահանայն
կսպաննեն. Տիարպէքիւրէն Սըղերդ վե-
րագարձող անուանի բռնաւոր Ապտ-իւլ-
Ֆէթթահ Պէյ ալ Հայերը սրէ անցընե-
լու սպառնալիք կընէ. Ղազրանցի Հայ
մ'ալ կսպաննուի:

Այս սպանութեանց և սպառնալեաց
համար Թագրիր մատուցուեցաւ, 1393
ճէմադիլ էվլէլ 18 և 29 Մայիս 1876:

Կարնոյ եւ Տիգրանակերտի կուսա-
կալներուն հեռագրեր զարնուած է Բ.
Դոնէն:

Սոյն վաղեմի բռնաւոր Ֆէթթահ Պէ-
յին համար ասկէ առաջ բաղմիցս գան-
գատ եղած ըլլալով՝ վերստին Թագրիր
գրուեցաւ, 1393 Բէճէպ 0 և 14 Յու-
լիս 1876:

Հեռագիր զարկաւ Բ. Դուրը:

34. Մարաշու մէջ Մէնդիրեան Յարու-
թիւն և Չամչիկեան Ղազարոս տեղւոյն
Իսլամներէն կսպաննուին: Չէյթունի Գայ-
մագամ Տալուտ Աղան ալ Յարութիւն
անուն Հայ ոստիկան մը կսպաննէ:

Թագրիր եղած է, 1393 Բէճէպ 7 և
13 Յուլիս 1876:

Հայէտի կուսակալին հեռագիր զար-
նուած է Բ. Դոնէն, եւ յետոյ հրա-
մանագիր ալ զրկուած:

Չէյթունի ոճրագործ Գայմագամ Տա-
լուտ Աղային համար վերստին Թագրիր

գրուեցաւ, ՎՊՂՄ Ծապան 17 և 24 Օգոստոս 1876, յայտնելով թէ՛ սրչափ ալ մարդատարնութիւնը նախնական քննութեամբ յիշեալ Գայմագամին վրայ հաստատուելով զինքը Ձէյթունի մէջ մահուամբ պատժել որոշուեր է, Մարաշու մէջ վերաքննութեամբ արդարացընել կուզուի եղեր զայն, առարկելով թէ՛ վկայողք Խալամ չեն, Քրիստոնեայ են:

Սոյն Թագրիրը Տիվանը Ահքեամին յանձնուեցաւ, ըստ խնդրանաց Պատրիարքարանի:

35. Ուրֆոյի քաղաքական ատենին, այն է Մէճլիսի Թէմելիզին, ներկայացող Քրիստոնեայ վկայները կը մերժէ եղեր տեղւոյն նայիս էֆէնտին, հակառակ դատովարութեան օրինաց:

Թագրիր գրուած է, ՎՊՂՄ Բէճէպ 27 և 31 Յուլիս 1876:

Սոյն Թագրիրն Ահքեամը Ատլիէի յանձնուած է:

36. Ձինուորական տրոյ վրայ՝ յանուն Ազգային Վարչութեան Խառն Ժողովոյ՝ Բ. Դրան մատուցուած է հետեւեալ Թագրիրը:

«Ձինուորական տրոյ բաշխման և հաւաքման մասին ասկից առաջ տրուած որոշման գործադրութիւնը խիստ դժար և թերեւս անկարելի ըլլալն յայտնելով խնդիր մատուցած էինք Թագրիրով, Ձեր Վսեմութիւնը ՎՊՂՄ Ճէմազիլ ախրը 17 թուականաւ և 9 թուահամարաւ պաշտօնագրով կը յայտնէ թէ՛ մեր սոյն Թագրիրը Պաշտօնէից Ժողովին մէջ նկատողութեան առնուեր և որոշուեր է որ, զինուորական տրոյ համեմատութիւ-

նըն՝ Խալամաց համար մինչև ցարդ ի գործ գրուած եղանակին և հաշուոյն համաձայնեցնելով, առ հասարակ ամեն 180 արու անձէն մէկ զինուորի հաշուով ի փոխարէն 5000 զուրուշ առնուի, և սոյն թուոյն մէջ գտնուողներէն անսնք՝ որք տակաւին 15 տարին լրացուցած չեն կամ 75 տարին անցուցած են, նմանապէս և կղերականք, աղքատք և անկարք բաշխումէն դուրս թողուելով, մնացեալներն Ազգը զանազան կարգերու բաժնէ և ամբողջին վճարելիք տուրքն ասանց վրայ բաշխելով հաւարէ:

«Սոյն որոշմամբ հարկ պիտի ըլլայ որ մեր Ազգին ընդհանուր արու անձանց թիւն հիմ բռնելով զինուորական տուրքը բաշխուի, և ինչ ինչ պատճառներով անկարող գտնուող անձանց բաժինը կարող անձանց վրայ բարդելով հաւարուի:

«Այս տրոյ հաստատուելէն հետէ Տէրութեան և Ազգին փորձառութիւնքը կը ցուցնեն, և մանաւանդ վերջին ատեններս դաւառներէն Պատրիարքարանըս հասած բազում հանրագրեր կը հաստատեն, որ այս որոշման գործադրութիւնն անկարելի է: Ահա այս պատճառաւ խնդրած էինք ասկից առաջ՝ որ յատուկ Թագրիրով մեր ներկայացուցած դիտողութիւնները նկատողութեան առնուին:

«Օսմանեան Տէրութեան հաւատարիմ հպատակ Հայ Ազգին անհատներուն սոյն տրոյ ծանրութեան ներքև չճնշուելովն հանդերձ՝ Տէրութեան հաստութից չնուազելուն ալ միջոցներ որոնել և ցոյց տալը մեր պարտքն է: Ձինուորական ծառայութեան մէջ գտնուող Խալամք ինչ բացառիկ շնորհներ որ կը վայելեն, Գուրայի օրինաց տրամադրութեամբ, զին-

ուորական տուրք վճարող մեր ազգայիններն ալ պէտք է նոյն բացառութիւններէն օգտին, հաւասարութեան արդար գրութեան համաձայն: Այսինքն Գուրայի օրինագրքին Խալամաց համար տրամադրած բացառութիւնքը մեր Ազգին համար ալ գործադրելի ըլլան, և կամ 15 տարեկանէն վար եղողներն ու 75 տարին անցընողներն ընդհանուր արու անձանց թիւէն դուրս ձգելով, մընացեալներէն իւրաքանչիւր 180 անձի վրայ մէկ զինուորի փրկագին պահանջուի: Իսկ եթէ սոյն բացառութիւնքը գծելու և որոշելու մէջ դժուարութիւնք տեսնուին, տրոյ քառորդ մասի զեղչն՝ որ ասկից առաջ շնորհուած և նորա արդար արդիւնքը տեսնուած լինելէ ետև՝ 172 թուականին ջնջուած և ետ առնուած էր, վերստին գործադրի:

«Այս միջոցները թէ՛ արքունի զանձուն հասոյթը կապահովեն, և թէ՛ ժողովուրդը կեղեքումէ զերծ պահելով՝ արդորութեան ու շինութեան պատճառ կըլլան: Բացց երբ օրորոցի մանկիկը, ծերութեան վերջին հասակին հասնողը, դպրոցականը, կղերն և անկարներն, որք ամեն պարագայի և ժամանակի մէջ արքունի տուրք վճարելէ ազատ են, հաշուոյ մէջ առնելով՝ ընդհանուր արու անձերը զինուորական տրոյ ենթարկին, հաւաքումն անկարելի կըլլայ, և թէ՛ Պատրիարքարանի թէ՛ Գուառական Վարչութեանց առ այն ունենալիք բարոյական աջակցութիւնը կը դժուարանայ, և վերջապէս Բ. Գուրը մշտապէս թախանձանքէ զերծ չմնար:

«Այս կէտերն Ազգային Վարչութեան Կրօնական և Քաղաքական կրկին Ժողովներս մանրամասնօրէն նկատողութեան առած ըլլալով՝ կազաչեմք որ խնդիրը

վերստին նկատողութեան առնուել շնորհը չզլանայր: »

ՎՊՂՄ Ծապան 11 և 14 Օգոստոս 1876:

ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

37. Սերաստիոյ կուսակալութեան տակ Սարմուսագլը գիւղի Հայերը կը հարստահարուին Խալամներէն: Այս վերջիններն Հայ կին մը բռնութեամբ լեռը կը տանին, և իրենց գազանական կիրքն անոր վրայ յագեցնելէ վերջը՝ կսպաննեն զայն ու գիակը գետը կը նետեն:

Թագրիր եղած է, ՎՊՂՄ Ծապան 11 և 18 Օգոստոս 1876:

Հրամանագիր գրուած է Բ. Դոնէն:

38. Մալաթիոյ Միւթէտարըֆի Մուսթաֆա Պէյին մուլեռանդական վարմանց դէմ, և Խալամ սրիկաներուն շան մը վիզը խաչ կախելով՝ շուկան և փողոցները պտըտցուցած ըլլալուն վրայ, բողբոյ Թագրիր մատուցուեցաւ, ՎՊՂՄ Ծապան 20 և 1 Սեպտեմբեր 1876:

Պատասխանն առնուած չէ գեռ եւս:

Հոս կաւարտի Պատրիարքարանի թագ-
րիւններուն հաւաքածոյն, որոյ մէջ չեն
գաւառաց ոմանց մէջ վերջին օրերս տեղի
ունեցած մի քանի հարստահարութիւնք.
ընդ որս և Եօզղատ գաւառի Սարբ Համզա
զիւղի մէջ Քեռէզ զօրաց կողմանէ ի գործ
դրուած բռնաբարութիւնք և անիրա-
ւութիւնք, որք տեղական Ազգային վար-
չութեանէն հասած պաշտօնական հեռագ-
րով ստուգուած են: Պատրիարքարանն
այս հեռագիրն հաղորդած է Բ. Գրան
և բերանացի բանակցութեան մտած ընդ-
այն:

Առանց այս վերջին անցից բացարու-
թեան մտնելու, տեղեկագրեալ 38 իրո-
զութիւններն՝ որք պաշտօնական բանակ-
ցութեան նիւթ եղած են՝ բաւական կը
կարծեմք հաստատելու թէ գաւառացի
մերազնէից հարստահարեալ վիճակն ինչ
որ էր յառաջ, ընդհանրապէս նոյնն է և
այսօր, հակառակ մեր ազգովին տրտըն-
ջանաց և գանգատանաց, որք անընդհատ
մատուցուած են Կայսերական Կառավա-
րութեան. թէ և Բ. Գուռն իւր սզգու
հրամանագրերովն, որոց մէկ քանիին
պատճէնները վերը կերեւին, հայրա-
խընամ ջանք ցոյց առած է:

Ազգային ժողովոյ 1872 Ապրիլ 11ի
Տեղեկագրին պարունակած ցաւերն հե-
տեւեալքն էին.

Ա. Օրէնքն ու արդարութիւնն ի գործ
դնելու մասին՝ գաւառական պաշտօնէից
ընդհանրապէս անփոյթ և անտարբեր
մնալն, և գանգատանաց քննութեան իս-
թիլամի դրութեամբ կատարուելովն՝ ա-
նոնց աւելի ևս զեղծանիլը.

Բ. Գաւառական Արքունի ժողովոց
թէչքիլաթի օրինօք կազմութեամբն՝ ա-
նոր անդամակցութեան շահախնդիր ան-
ձանց առանձնահարհութիւն գարձած
լինիլը.

Գ. Գաւառացի Հայուն՝ Իսլամաց մու-
լեռանդ մասին նախատանաց և թնա-
մանաց ենթակայ ըլլալը.

Դ. Արքունի շինուածոց համար տա-
րապարհակ վարիլն ու դրամական անի-
րաւ պահանջմանց ենթարկիլը.

Ե. Ճանապարհաց շինութեան պատ-
րուակաւ կեղեքուիլը.

Զ. Պաշտպանեալ Միւլթէզիմներու ա-
պօրէն պահանջմանց առջեւ՝ բերոց տա-
սանորդը դրամով վճարելու բռնադատ-
ուիլը.

Է. Նմանապէս՝ իւր ընտանեաց ուտես-
տին համար մշակած տան պարտիզի
բերքէն տասանորդ տալու բռնադատ-
ուիլը.

Ը. Բերքէն արուած տասանորդն ինքն
անձամբ Միւլթէզիմին շահմարանը փո-
խագրելու բռնաբարութիւլը.

Թ. Միւլթէզիմը ժամանակին չգա-
լուն համար՝ բերքն անձրեւին տակ թող-
լով փոտցնելու և յետոյ փտած բերքին
վրայ ողջի արժէքով տասանորդ տալու
բռնադատուիլը.

Ժ. Միւլթէզիմն ու սորա գործակալ-
ներն իւր տան մէջ հիւրընկալելով ձրիա-
բար կերակրելու և պատսպարելու
պարտաւորիլը.

ԺԱ. Եւ երբեմն ալ մինչեւ իսկ եղանց
լուծերու վրայ տասանորդ անուամբ՝ այս-
չափ ցորեն տալու բռնաբարութիւն, ինչ-
պէս տեղի ունեցած է Կարնոյ նահան-
գին գաւառաց մէջ.

ԺԲ. Ասոնցմէ զամ գաւառացի Հայուն
Շահնալըզ կամ Էօլչէք-Հագզը ըսուած
արդիլեալ տուրքեր վճարելու բռնա-
դատուիլը.

ԺԳ. Զինսրական տուրքէն՝ մեռնո-
ղաց, գաղթողաց և փախստականաց
մասը վճարելու հարկադրիլը.

ԺԴ. Թէմէթթիւ և Էմլաքի տրոց ան-
արդար բաշխմամբ՝ Իսլամաց բեռը կրելը.

ԺԵ. Տրոց վճարման պատրուակաւ՝
անհրաժեշտ կահ կարասին ու գործիքը
ծախելու, և մինչեւ իսկ ստիկանաց ձե-
ռօք ծեծուելու և բանտ մանելու
խստութեանց մատնուիլը:

ԺԶ. Կիներու և անչափահաս մանկանց
Մահմետական կրօնքն ընդունելու ստիպ-
ուիլը.

ԺԷ. Կիներու, հարսերու և նոյն իսկ
աղջիկներու առեւանգիլն ու բռնաբար-
ուիլը.

ԺԸ. Ոչ-Մահմետականաց վկայութեան
չբռնուելովն՝ առեւանգութեանց, դո-
զութեանց և սպանութեանց անյայտ ու
անպատիժ մնալը.

ԺԹ. Զինեալ Գրդերու, լեռնցի ցե-
ղերու, Զերքէզներու և բնիկ թուրք
Տէրէպէլիներու այլ եւ այլ հարստահա-
րութեանց ներքեւ Հայ ժողովրդեան
տառապիլն ու չարչարիլը:

Աւասիկ՝ այս չարեաց բարձմանն հա-
մար՝ յիշեալ Տեղեկագրին մէջ ցոյց տըր-
ուած դարմաններն ալ.

Ա. Պարտազանց գաւառական պաշ-
տօնեայն պաշտօնէ ձգել և ուրիշ գաւա-
ռի մէջ պաշտօնի չկոչել.

Բ. Իսթիլամի եղանակը բարեփոխել,
Կառավարութեան և Ազգին կողմանէ
կարգեալ լիազօր քննիչներ զրկելով ի
գաւառս.

(Այս խնդիրը Ս. Պատրիարքի ձեռօք
վերջին անգամ Բարձրագատիւ Եպարքո-
սին առաջարկեալ դարմաններուն մէջ
ալ կրկնուած է.)

Գ. Գաւառական Ազգային վարչու-
թեանց և Առաջնորդաց առ Տեղական
Կառավարութիւնս մատուցած թագրի-
րները լրջօրէն նկատողութեան առնուլ և
արդարութիւնն անմիջապէս ի գործ դնել.

Գ. Գաւառաց Մէճլիսի-Իտարէ, Մէճ-
լիսի-Տաափի, Թէմեիզի-Հուգուզ և Մէճ-
լիսի-Ճինայէթ անուն վարչական և գա-
տական ժողովներուն հայազգի անդա-
մաց ընտրելիներն՝ Ազգ. Գաւառական
վարչութեանց ձեռօք պատրաստել տալ.

Ե. Բ. Գրան հրամանագրերն իւրա-
քանչիւր Կուսակալութեան պաշտօնա-
կան լրագրաց մէջ հրատարակել.

Զ. Տիւսթուրն ամեն ազգաց լեզուի
վերածել և ժողովրդեան մէջ տարածել.

Է. Կրօնափոխութեան դիմողներու վե-
րաբերեալ օրինաց մէջ որոշ տրամադ-
րութիւններ դնել, և կրօնափոխներն ի-
րենց համոզումն յայտարարելու գործին
մէջ ճնշումէ ազատ պահել.

(Ս. Պատրիարքի ձեռօք վերջին ան-
գամ Բարձր. Եպարքոսին առաջարկեալ
դարմաններուն մէջ ալ այս խնդիրը կըրկ-
նուած է, ՉԱ տարին չլրացուցած կրօ-
նափոխութեան դիմողին՝ գաւանու-
թիւնն ու խօսքը չբռնուելու պայմանաւ.)

Ը. Կրօնափոխ արանց համար՝ իրենց
կնոջ և զաւակաց օրապահիկ (ն-ճ-է-
) վճարելու օրէնք մը սահմանել.

Թ. Արքունի ամեն տեսակ տուրքերն
արդարութեամբ բաշխել և օրինաւորա-
պէս հաւաքել.

Ժ. Անվճար Պողոյէները չնորհել.

ԺԱ. Հողագործութեան դարդացմանն
համար՝ հողագործաց ամեն կարեւոր
սպահովութիւնները տալ.

(Ս. Պատրիարք Հայրը՝ վերջին անգամ
առ Բարձր. Եպարքոսն առաջարկած դար-
մաններուն մէջ՝ այս խնդիրն ալ կրկնած
է, մտնաւորաբար բացատրելով՝ հողա-
գործաց իրենց մշակած հողին տէր ճան-
չուելու պէտքին կարեւորութիւնը.)

ԺԲ. Հարստահարիչ Գրդաց և Աւշա-
րաց գլխաւորներն ու թուրք Տէրէպէլի-

ներն իրենց որջայած տեղերէն հանել
ու պատժել, և բոլոր լեռնցի վրանա-
բնակ ցեղերն ի հնազանդութիւն բերե-
լով գիւղարնակ ընել, և ասոնց՝ ինչպէս
նաև Չէրքէզներու՝ ձեռքէն սուրն ու
հրացանն առնելով, մտճ և հովուական
ցուպ կրելու վարժեցնել զանոնք, տե-
ղական ոստիկանութեան պաշտամանց
մէջ անխտիր Հայեր ալ զնել, և կամ
Հայ Ժողովրդեան արածնութիւն տալ ի-
րենց կեանքն, ինչքն ու պատիւը զէն-
քով պաշտպանելու:

(Տէրէպէյիներու պատժուիլն ու հե-
ռացուցուիլն ալ Ս. Պատրիարքին առ
Բարձրագատիւ Եպարքոսն ներկայացու-
ցած առաջարկութեանց մէջ կրկնուած է:)

ԺԳ. Ոչ-Մահմետականաց վկայութեան
բռնուիլն, և անոնց կալուածական, առ-
եւտրական և սճրագործական սր և է
խնդիրներուն միայն նիզամի ատեաննե-
րու առջեւ դատուիլը:

(Ոչ-Մահմետականաց վկայութեան
խնդիրն ալ վերջին անգամ Ս. Պատրի-
արքին առ Բարձր. Եպարքոսն առաջար-
կած դարմաններուն մէջ կրկնուած է:)

Յիշեալ Տեղեկագրին մատուցուած
թուականէն ի վեր (11 Ապրիլ 1872)
հարստահարութեանց համար Պատրիար-
քարանէն դրուած Թագրիբներն ալ, ինչ-
պէս կերելին Չեր Գանձնախմբին պատ-
րաստած հաւաքածոյէն, կամ Պաթթալ
ըլլալով կամ անպատասխանի թողուելով
և կամ իսթիլամի ապարդիւն դրու-
թեամբ յետաձգուելով, և առ առա-
ւելն՝ կեդրոնական կառավարութեանէն
առ Գաւառական ուղղեալ հրամանագ-
րաց անգործադրելի մնալովը՝ մոռա-
ցութեան մէջ թաղուած են, առանց
դարման տանելու Ժողովրդեան կրած
տառապանաց:

Իրաց այս աղէտալի և անհանգուր-
ժելի վիճակին ամենամեծ պատճառ՝
հաւատարութեան գաղափարին իսլամ
Ժողովրդեան մէջ չընդհանրանալն և ար-
դարութեան անխտիր չգործադրուիլն է:
Գաւառական վարչութեանց դիտաւորա-
բար ստորագաս պաշտօնէութեան մէջ
մուտ գտած ապիկար անձինք՝ ազխու-
թեամբ, նախապաշարմամբ և զօշարա-
ղութեամբ՝ ոչ հաւատարութեան սկզբ-
բունքն ընդհանրացնելու գործին մէջ
յաջողակութիւն ցոյց տուած են, և ոչ
ալ արդարութիւնն անխտիր մտատկա-
րարելու տրամադրութիւն. մինչդեռ ի-
րենց նուիրական պարտաւորութիւնքն
էին ասոնք, ինչպէս մեր նորապսակ
Սուլթանն ալ իւր Խաթթը Եէրիֆին մէջ
բացայայտ կերպիւ կրտէ:

Մեր միակ փափաքն ու մտածմունքն
է ազատութեան, անդորրութեան և
արդարութեան բարիքն առանց բացա-
ռութեան Մեր ամեն հայասկաց վա-
յելեղ սալ. Բաջալոյս և աներկիտ եւթ
որ Մեր Տերութեան նախարարներն և
ամեն պաշտօնատէրն ալ Մեր օրի-
նակին հետեւելով՝ աշխատանքս կա-
սարնանք պիտի գործակցին:

Չեր Գանձնախմբը կը կարծէ թէ՛
յիշեալ Խաթթին հրատարակութեան վը-
րայ, ճիշդ այն միջոցին որ կայսերական
կառավարութիւնն երկրին Քրիստոնեայ
Ժողովրդոց վիճակին բարեփոխմն իւր
բոլոր հողածութեան նիւթ ըրած է,
Ժամանակ է որ 1872ի ընդհանուր Տե-
ղեկագրի պատրաստութեանէն ետեւ՝ հա-
րստահարութեանց համար դրուած
Թագրիբներուն սոյն հաւաքածոյ ցու-
ցակը՝ յիշեալ Տեղեկագրի պատճէնին
կցելով՝ Ազգային կեդրոնական վարչու-
թեան ձեռք մատուցուի Բարեխնամ

կառավարութեան, և խնդրուի որ վե-
րոյիշեալ հարստահարութեանց իսպառ-
բարձմանն համար շնորհ ընէ նկատու-
ղութեան առնուլ զանոնք և պարունա-
կած խնդիրներն ի գործ դնել:

Տարակոյս չկայ որ Ազգային Պատրի-
արքարանն զԲ. Գուռն այսչափ դրաղե-
ցուցած չալիտի. ըլլար իւր գանդատա-
նայ և բողոքոյ Թագրիբներով:

1. Եթէ՛ ներկայ չարեաց իրր դարմանն
Բ. Գրան երբեմն ձեռնարկած բարե-
կարգութիւններն աւելի ընդարձակ հի-
մանց վրայ դրուած ըլլային, և՛ գաւա-
ռական պաշտօնէից մէջ անձեռնհաս և
մալեռանդ անձինք չգտնուելով՝ անընդ-
հաս գործադրուէին. նա մանաւանդ՝ ե-
թէ արդէն բամբասեալ բնիկները պաշ-
տօնէութեան կոչուած չըլլային, որք
Հայ Ժողովուրդը ճնշեալ, տկար և աղ-
քատ պահելու բնական հակամիտու-
թեամբ՝ միակերպ աղէտ են թէ՛ երկրին
և թէ՛ մեր Ժողովրդին. և եթէ՛ երկրին
բարեբը խորհող և կրօնական ու քաղա-
քական անխտիրութիւնն իրապէս ի գործ
դնող ձեռնհաս պաշտօնեայք ալ՝ առանց
յանցանաց պաշտօնանկութեան ենթար-
կուելէ ազատ մնալով՝ իրենց ձեռք ա-
ռած բարեկարգական միջոցները շարու-
նակել կարենային:

(Այս կարգի պաշտօնէից ազատամը-
տութիւնը միշտ իւր արդիւնքը տուած
է, և Պատրիարքարանի արձանագրու-
թեանց մէջ ալ իւր հետքերն ունի: Ս.
Պատրիարքի մասնաւոր դրութիւնք իսկ
բաւական եղած են՝ արգարակորով պաշ-
տօնէից՝ կարեւոր խնդիրներ կարգադ-
րելու և զրկելոյն հատուցումն ընելու:)

2. Եթէ՛ վիլայէթի, Մութասարըֆու-
թեան և Գայմագամութեան Արքունի
Ժողովոց կողմութիւնն աւելի Ժողովըր-

դեան վստահութիւնը զրաւելու եղա-
նակաւ կատարուէր, անոնց անդամոց
բաշխումը՝ տեղւոյն բնակիչ զանազան
Ազգաց թուոյն համեմատութեամբն ըլ-
լար, և Հայ անդամոց ընտրութիւնը մեր
Ազգային Գաւառական վարչութիւննե-
րէն ծագումն առնուր:

(Բարեբաղդ եմք ըսելու թէ՛ վեհա-
փառ կայսեր իրատէով մեր Ազգին
շնորհեալ Սահմանագրութեան համա-
ձայն՝ մեր Ազգային Գաւառական վար-
չութիւնք՝ մինչեւ իսկ Գիւղականք՝ սահ-
մանագրապէս կազմակերպեալ և Ժողո-
վրդական քուէարկութեամբ ընտրեալ
ըլլալով, Ժողովրդին համարատու են և
ըստ այնմ անոր վստահութիւնը լիովին
կը վայելեն:)

3. Եթէ՛ մեր Գաւառական Ազգային
վարչութեանց և Ս. Առաջնորդաց առ
Տեղական կառավարութիւնս ուղղած
խնդիրներն ու դիտողութիւններն աւելի
ըջօրէն նկատողութեան առնուէին տե-
ղական ատեաններէն, որով ի Պօլիս գան-
դատներ տեղալու և Պատրիարքարանին
ու Բ. Գրան այսչափ տագնապ պատճա-
ռելու տեղի չմնար:

4. Եթէ՛ Քրիստոնէից վկայութեան
կնճռոտ խնդրոյն լուծման գոնէ ամե-
նադիւրին եղանակն ի գործ դրուէր, այն
է՛ Ոչ-Մահմետականաց բոլոր առեւտը-
րական, սճրագործական և կալուածա-
կան դատերն ամեն պարագայի մէջ նի-
զամի ատեաններուն առջեւ դատուէին:

5. Եթէ՛ տեղ տեղ բռնացող Քրդերն,
Աւչարներն ու Տէրէպէյի Թուրքերն ի-
րենց որջերէն հեռացուցուելով պատ-
ժուէին, և ապստամբ վրանարնակները
հպատակ գիւղարնակներ դառնային.
Եթէ՛ Հայ հողագործին յափշտակեալ
արտ, կալուած և այլ սեպհականու-

թիւնքն իրենց վերադարձուէին, և զանի կեղեքող ձեռքերէ, արօց ծանրութենէ և անիրաւ պահանջումներէ զերծ պահելով, հող ունենալու իրաւունք, աշխատելու դիւրութիւն և ճակատին քրտանց արդիւնքը վայելելու ազատութիւն արուէր իրեն :

Այսու ամենայնիւ մեծայայտ եմք մեր նորագոյն Օգոստոսիան Սուլթանին հայրական ջանից և հոգածութեանց վերայ. քանզի այս Վեհապետն երկրին ազէտը մասնանկ յոյց կուտայ իւր բարենշան Խաթիբին մէջ, ըսելով թէ՝

Ներկայ սագնապաշից վիճակն օրինաց Սերի գործարարութեան և վարչական գործոց մէջ խրափանջիրի և անկախ և հաճոյցից իբրև կանոն թուուելիս յառաջ եկած է

Եւ թէ՛ Այսուհետեւ կարող եւ ձեռնհաս անձինք պաշտօնի պիտի գործածուին . . .

Թէ՛ Անկն աւսիճակի պաշտօնատար պատասխանատու պիտի շինին

Եւ դարձեալ թէ՛ Մեր դասարանաց սակարի և անհասակաւ իրարմեկեկ ապահովելու կարող չըլլալն՝ օրինաց կանոնաւորապէս եւ յարատեւութեամբ յգործարարելիս յառաջ եկած է :

Բարձրէն եկած այս խօսքերուն յուսողիք՝ քաղցր է մեզ հաւատալ թէ՛ ապագային մէջ այլ եւս հարստահարութեանց այսպիսի հաւաքածոյներ պատրաստելու նիւթ չպիտի ունենամք : Վասն զի Բ. Գուսն ի հարկէ մեր վերոյիշեալ խնդիրներն այս անգամ աւելի ուշով նկատողութեան պիտի առնու և

փութով գործադրէ : Անոնց գործադրութիւնն՝ ամեն տեսակ զեղծմանց և հարստահարութեանց պարիւրը ցամքեցընելով՝ գաւառացի հայուն ինչքը, պատիւն ու կեանքը պիտի ազատէ, ինչպէս և երկիրն յառաջդիմութեան շարժին մէջ դնելով՝ օր քան զօր պիտի բարգաւաճէ զայն և հարստացընէ :

Հայ Ազգն՝ իւր սառնապանաց բարձմանն ակնկալու՝ վերտողեալ միջոցները կառավարիչէ, վասն զի արդարութեան և հաւասարութեան շնորհն անխափր վայելելու իրաւունք ունի, թէ՛ Մահմետական և թէ՛ Ոչ-Մահմետական միւս հպատակ Ազգաց չափ : Վասն զի Հայն իւր դարաւոր հաւատարմութեան անժխտելի փորձեր առած է անդադար կայսերական կառավարութեան. Հայն իրեն գրծուած սահմանին մէջ՝ ամեն կարելի ծառայութիւն ինքնայորդօր մատուցած է միշտ Օսմանեան Պետութեան. և վերջապէս Հայն՝ իւր ապագայն այս երկրին ապագային մէջ կը փնտռէ, և իւր ամեն խնդրածն իրեն և երկրին միապէս օգտակարն է, համաձայն իւր Օգոստոսիան Վեհապետին բարի գիտաւորութեանց :

Չեր Յանձնախումբն, իւր պաշտօնն այտգէս կատարելով, կաղաչէ որ եթէ երբէք իւր տեղեկագրին մէջ թերութիւնք նշմարէ Ազգային Ժողովը՝ ներողամիտ լինի, ինկատի ունելով որ սոյն գործին համար սահմանեալ ութ օրեայ կարճ միջոցը ժամանակ չէր թողուր նիւթապէս ասկից աւելին պատրաստելու :

17 Սեպտեմբեր 1876 :

Ստորագրութիւնք

- ՄԱՏԹԵՆՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ, Ասեմապետ
- ՎԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐՈՒԲԵԱՆ
- ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱՆԱԿՅԱՆ ՄԿՐԵԱՆ, Պարիզի Փոխանորդ
- Ս. Պ. Պ. ՓԱՓԱԶԵԱՆՅ, Տեղեկաբեր
- Յ. ՄԵՐԵՆՍ-ԳՈՒԼԻ, Ասեմապետ
- Տ. ՓԷՏԻՍԱԼՃԵԱՆ
- Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ, Խմբագիր Մասիս լրագրոյ

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱԷ. — (Հողային խնդրոց ցանկը կարդացուած միջոցին ընդմիջելով) ՃՐՃ մտորիտը խոստովանելու համար պէտք է յայտնել թէ՛ հողերը Տէրութեան թափու ընել տրւած միջոցին, երբ ամեն կողմէ գանգատներ սկսան տեղալ, մեր այս ցանկը շինելով մատուցինք Բ. Գուսն, և այն հողացին խնդիրներն մէկ քանին կարգադրուեցան. բայց մնացեալ մեծագոյն մասը տակաւին վէճի և քննութեան տակ են : Կերևի որ յանձնախումբը կարճ միջոցի մէջ իւր տեղեկագիրը տալու սրտաւորեալ ըլլալուն չէ կրցեր այս կէտը քննել. բայց չափազանցութիւն ըրած չըլլալու և ճշմարտութենէ չհեռանալու համար պէտք է ճշդել զանոնք :

Նոյնպէս Սրբազան Նախագահը Տիրոսնակերտի կուսակալութեան քննիչ Սամիճ պէյի զէպը կարդացուած միջոցին՝ ընդմիջմամբ յիշեցուց թէ՛ նոյն առեւ տեղոցն կուսակալ Քիւրա Խամայիլ փաշան սոցլոսմանի ընել տուած է Պատրիարքարանը : Նաև առեւտրեալ կողմ համար թէ՛ տեղեկագրոյ մէջ հայ է ըսուած է, բայց ստուգուեցաւ, ըսաւ, որ նա յոյն է եղեր :

Տեղեկագրոյն ընթերցումն աւարտելէ ետև, շնորհակալութեան ձոյներ լուեցան :

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱԷԱ. — Հարստահարութեանց նկարագրութիւնը ընկեր, տեղեկագրոյն մեր վրայ ըրած ազդեցութիւնը սարսափելի է. ամենա ալ կղզանք որ մեր գաւառաբնակ աղքատաց կրած հարստահարութիւնք այն աստիճանի հասած են՝ որ անոնց հաւարածոյն ընելու համար այսչափ մեծահատոր գործ մը ընել պէտք եղաւ : Ասեցիք նաև որ այն հարստահարութեանց դարմանին համար Վարչութեան կողմէն բարգիւրներով խնդիր եղած են Բ. Գուսն : Յանձնախումբը արդարապէս կրտէ որ Վեճ. Կայսեր կուսակարութիւնն իւր բարձր խնամց հաւատին շնորհած է և Բ. Գուսն ալ չէ զլսցած հարստահարութեանց բարձման պէտք եղած հրամանագրերը : Բայց գաւառական սոցլոսմանից՝ նա մանաւանդ ստորնագրուելից ասլիւրութեան

պատճառաւ մեծագոյն մասն հրամանաց անգործադրելի մնացած են : Յուսալի է որ այսպիսի խնդրոյ մը վիճարանութեամբն զբաղիլ սարսաւորած ենք, բայց չենք կրնար ուրիշ կերպով վարուիլ. Աղղը ցաւեր ունի, մեր սարսափն է անոնց քննութեան և դարմանին ուշ ընել, զի այս Ժողովն երեսփոխանական է և իրր այն զՎաղէն կը ներկայացնէ. բայց արդարութենէ ալ չխտորեւու մեծ խնամք տանելու ենք, պէտք է որ իրերու վիճակը ճշմարտապէս երեան գոյ, և ինչպէս Սրբազան Նախագահն ըսաւ, տեղեկագիրը սխալ տեղեկութիւններէ և չափազանցութիւններէ կատարելու պէտք ըլլալու է. յանձնախումբն այնքան կարճ միջոցի մէջ իւր տեղեկագիրը սրտաւորեալ է, որ եթէ մանր սրկատու թիւներ ալ ունենայ՝ ներելի է, և շատ զիւրին է անոնք լրացնել. ինչ որ ալ ըլլայ՝ մեր սուղին սարսափն է յանձնախումբին շնորհակալութեան քուէ տալ :

Ժողովն Ատենապետ փաշային հրաւիրման համեմատ միահատու շնորհակալութեան ՔՈՒԷ տուաւ յանձնախումբին :

Տ. ՄԱՏԹԵՆՍ ԵՊԻՍԿ. (Ատենապետ Յանձնախումբին) — Ժողովիս շնորհակալութեան ցոյցն զգածեալ կը յայտարարեմ թէ՛ Յանձնախումբն իր սրտորը կտտարեց :

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱԷԱ. — Երեսփոխան էֆէնտինները քաջ գիտեն թէ խնդիրն այս Ժողովին մէջ հարցումէ մը ծագում առաւ, որով կը հարցուէր Վարչութեան թէ՛ հարստահարութեանց բարձման մասին նոր ու աղքու միջոցներ ձեռք առնուած են : Սրբազան Պատրիարքն իրեն Պետ Վարչութեան պատասխանեց այն հարցման և ուղեց որ այս խնդիրն աւելի ևս յուզուի և վիճարանութեան նիւթ լինի Ազգային Ժողովոյ մէջ : Ժողովը ընկ Սրբազան Պատրիարքին առաջարկութիւնն և անցեալ նախն՝ ուր զժրտիկարար չկրցայ ներկայ զըսուել, յատուկ վիճարանութիւն բացուեր է, որոյ արդիւնքն է այն յանձնախումբին կազմութիւնն՝ որ այսօր իր տեղեկագիրը բերած է. և սրպէս զի շնագրային խօսքերը և չցրուինք ձեռ-

նույնպէս, ներկայիս ինձ բացատրել թէ ի՞նչ պիտի հասկնանք այս տեղեկագրէն և թէ ի՞նչ զեզ և դարման կայ մեր սաջև մտածելու և ի դարձ դնելու. առաջարկեալ խնդրոյ նկատմամբ: Ի՞նչ հասկըցած իս նայելով՝ հարստահարութիւնը կը դարձուն մեր արեւնակցաց վրայ ՚ի դատաս, և թերեւս ամեն տեղ. սասնոյ բարձմանը համար Աղգային վարչութիւնն ամեն միջոց ձեռք առած և պէտք եղած դարմանները Բ. Ղանկն խնդրած է: Այս մասին պէտք մը կայ որ կարծեմ մտայաւած է յանձնախմբի տեղեկագրին մէջ, այն ալ եւ լրացնեմ. մեր Սրբազան Պատրիարքն շատ անգամ բերանացի ալ միջնորդութիւններ քրած է առ մեծամեծս, և վերջապէս իւր ձեռնհասութեան սահմանին մէջ ինչ որ կարելի է և ներելի՝ ամենն ալ կատարած է: Իսկ Կառավարութեան դաշով, այն ալ իւր սրտատկանութիւններն անտես թողած չէ. Աւետարանական զլուխն՝ այն է մեր Ահեղական իւր խաթութեանը ընդհանուր օսմանցոց հաւատարակս ազատութեան և անդարձութեան և յառաջագիտութեան ալ համար բարձր հրահաններ շնորհած է, Բ. Ղանկն ալ իւր կողմէ պէտք եղած դարմաններն հրամանագրելէ ետ մնացած չէ. թէ և, նախարարութիւնը յաճախակի փոփոխութեան ենթակայ, շատ անգամ մէկուն քրածը միւսին ձեռքով աւրուելով, սակայն մեծ մասամբ հարստահարութեանց բարձման հետամուտ՝ պէտք եղած դարմաններն այս նպատակին հասնելու համար հրամայելէ դադարած չէ: Այս կերպով մեր դանդաղները կերթան կը դանեն այն ասիկար սրաշօտնակալները, մանաւանդ ստորնագոյնները, սրտն ակրութեան բարի կամայ և հայրենաշէն դիտաւորութեանց սրտաստանելէ հետի են. մենք չենք փարսնիր համարձակօրէն խտտովանել զայս. վասն զի նոյն իսկ Ահեղատա Սուլթանը բացարձակապէս յայտարարած է իւր խարքերուն մէջ և սղեղամիներ ցոյց տուած է երկրին ամեն վերքերը բուժելու: Հիմա քանի որ Սրբազան սրտարարը թէ՛ զըրով և թէ՛ բանիւ անձանձիր աշխատած է Աղգին բարօրութիւնը ձեռք ձգելու, հարցնենք Նորին Սրբազանութեան թէ արդեօր բան մը մը

նոյնպէս է տակաւին բնելու, և թէ մեր կողմէն իրեն աջակցութիւն բնելու պէտք կայ. կարգչներ որ ինք իւր բերնով յայտարարէ և մեր անձնութեան կոչումը բնէ, և թէ ստուգութեան մը կը սրտիս իրեն և հարկ կը լըս սրահանջել. որպէս զի անով միայն դրայինք և սրտապայտագանջութիւններով ժամովաճառ շըլանք:

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ. — Արդէն քանի մը անգամ ըսած եմ, նորէն կըսեմ որ իմ կարգութեանս սահմանին մէջ և անդր քան զիս բողոքութիւն իմ իսկ գոցեր խօսեր եմ Տէրութեան նախարարաց. այնպէս որ ասիկ տեղի բան մը ընել կարելի չէր: Ար բողոքայի որ մեր դատասացի հոցերն ձայնակցելին և սրտաստանելին մեր ջանիցը, բոցց ցաւ է ըսել որ անոնք հակառակ մեր այս բողոքանաց՝ առ ահի և չղիտեմ որ ինչ պատճառներով իրենց դանդաղները երբեմն կուրանան և զմեզ կը ստեն: Մեր արիշ բան մ'ալ քրած ենք՝ որ մինչև հիմա տեղի ունեցած չէր. Յանայ Ս. Պատրիարքն ալ ուզած է ընկերակցել ինձ հողային խնդրոյն համար արտարին գործոց Պաշտօնէին գիտելու. և հոն խօսած ատենն իմ միտքերուն բացատրած ենք որ եթէ Տէրութիւնն այս մեծ խնդիրը կարգադրէ, արքունի դանձան ալ մեծապէս օգտակար պիտի ըլլայ. արտարին գործոց Պաշտօնեայն մեր ըսածներու սղեղն թափանցելով խտտացաւ՝ Տէրութեան արտարոց կարգի դրողմանց վերջանալուն՝ պէտք եղածն ընել: Նախարարութեան հետ իմ հանապազօրեայ խօսակցութեանս առարկայ եղած նիւթերն ասոնք են. ըսած եմ թէ Հոցոց ազգն այս տէրութենէն դատ տէրութիւն չձանչնար. ըսած եմ թէ մեր Աղգն աշխատակար և մշակող ժողովուրդ մ'է, և եթէ խաղաղ ու անգորր վիճակի մէջ մտնէ, հայրենիքը ծաղիկցընելու և Տէրութեան երկիրները շէնցնելու և ակէ կը լըս: Նախարարութիւնն ալ սիրով ունկըն դրած է այս խօսքերուս և համարմամբ իրաւներ տուած է. մաղթենք որ Տէրութեան ունեցած ծանր հոգերը վերջ գտնեն, որպէս զի ժամանակ ունենայ մեր յոյսերը սրտակելու և մեզի օգնելու: Արդ, ներկայ սրտագաններու

փոփոխութիւնը շնորհէր երկարարանութիւնները. նեւ այս կէտերուն վրայ. պէտք է կատարեալ խաչեմութիւն ունենալ. ուստի և թէ Ժողովը կը հաճի, կարճ կտակելով յանձնեցէր այդ տեղեկագիրը Արչաթեան, որ իւր սովորական ջանքը շարունակէ և պէտք եղածն ի գործ դնէ, ինչպէս մինչև ցարգ:

ԱՍԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Խնդրոյն դրութիւնը կատարելապէս հասկցուեցաւ Սրբազանին խօսքերէն. Նորին Սրբազանութիւնը արիշ բան չը խնդրեր մեզնէ, բոցց և թէ խաչեմութիւն ու վատահոթիւն. ուստի զիւանը սրտաստան է խօսիլ ուզող ատենարանից խօսք տալ կարգաւ, խնդրելով միայն՝ որ Սրբազանին սրտուէրը յարածամ միտքերնուն սաջև ունենալով ընեն իրենց ատենախօսութիւնները:

ՀԱԼԱՃԵԱՆ Բ. ԷՑ. — Կառավարիւմ որ յանձնախմբին տեղեկագիրը տարւի և երեսօտխանայ ցրուի, որպէս զի իւրարանչիւր որ զայն սերտելով կարաւ ըլլայ փիճարանութեան նիւթ գտնել:

ՔԱՓԱՄԱՃԵԱՆ Մ. ԷՑ. — Ետ բան կուղի խօսիլ այս խնդրոյն վրայ. սակայն յարգելով Սրբազան հօր սրտուէրը, կառավարիւմ որ յանձնախմբի տեղեկագրին կըրակացութիւնը քուէի դրուի:

ՊԷՇԻՐԵԱՆ Ա. ԷՑ. — Տեղեկագրին մէջ նշանակեալ թէ՛ Պատրիարքարանի թագրիրնէրուն և թէ՛ Բ. Ղանկն եկած գրերուն տակ ստորագրութիւն չից, կառավարիւմ որ պէտք եղած ստորագրութիւններն ալ դրուին:

ՂԱԶԱՐԱՍԵԱՆ Ք. ԷՑ. — Քափամոճեան Էֆէնտի յառաջարկութիւնը կիրկնեմ յանձնախմբի տեղեկագրին կըրակացութիւնը քուէի դրուելու մասին, և կ'յաւելցնեմ որ յանուն Աղգային Ժողովոյ մատուցուի Բ. Ղանկն:

Տ. ԽՈՐԷՆ ՎԱՐԴ. ԿԻՐՕԵԱՆ. — Կձայնակցիմ Քրիստոստուր Էֆէնտիին՝ տեղեկագիրը յանուն Աղգային Ժողովոյ և չէ թէ յանուն վարչութեան մատուցուելու համար:

ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ Օ. ԷՑ. — Ատենապետ փաշան շատ ազգի բացատրեց. ինչ որ կ'ընդունական կառավարութեան կողմէ խնդրուեր է,

և ինչ որ սրտուէրներ պէտք էր արուիլ այս սրտագաններուն մէջ, ամենն ալ եղեր լինցեր են, և գործն եկեր մնացեր է երկրորդական և երրորդական սրաշօտնէից, սրոց քով հրամայուած ամեն դարման անօգուտ մնացեր են:

Այս տեղեկագրին սրտուէրութիւնն՝ որ հոս կարդացուեցաւ, չկարծուի թէ միայն Հայաստանի համար է. Օսմանեան սրտուէրութիւնը կցուցնէ որ ամեն տեղի համար է. սակայն մեր Աղգն երբէք սրտուէրութիւն քրած չէ և չընէր, մեր բոլոր քրածը խնդիր է, խնդիր դըրով և բերանացի, ինչպէս աշխարհ ամենայն կ'ըլլայ: Մենք այժմ միայն մէկ սրտար մ'առնինք կատարելիք, ըստ սրտմ Օսմանեան կառավարութիւնը բարեկարգական խնդիրը ձեռք տուած է. կառավարիւմ որ Սրբազան Հոցը սրտուէրութիւն յանձն ատեն խնդրել Օսմանեան կառավարութեանէն, որ Հոցայտանի մասն ալ աշաղրութենէ չվրիպեցնէ, ինչ սրտուէրութիւններ որ արիշ հարստակ ազգերը սիրտի վայելեն, մեր ալ անոնց հաւատար վայելենք. մեզնէ նուազ ստատակեալ ազգաց համար ըլլալիք շնորհումներուն մէջ խնդրենք որ մեր ազգն ալ չհնացուի:

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ. — Օղգն Էֆէնտի ըսածն իրաւոցի է, և ես սարա կ'համարիմ մասնատրապէս սրտաստանել իրեն՝ թէ ճիշդ իւր ըսածին պէս խօսած եմ արդէն նախարարութեան, որպէս զի այն սրտուէրութիւններն՝ որ պիտի արուին արիշ ազգաց, մեր Աղգին ալ արուին անսրտոճառ:

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս. ԷՑ. — (Տեղեկարեր յանձնախմբին) Յանձնախմբին տեղեկագրին Օղգն Էֆէնտի յառաջարկութեան սղին՝ գոր Սրբազան Հոցն ալ կիրկնեց, սրտած է. միայն առաջին ընթերցումն էր որ մտիկ ըրիք, և հարկաւ մէկ ընթերցումը կարելի չէ սղեղն թափանցել. երբ սղազարուելն ետե վերտուն կարդաք՝ պիտի տեսնէր որ այդ առաջարկութեան սղին կայ. երկրին թէ մասմէտական և թէ ոչ-մասմէտական ազգաց չափ Հոց ազգն ալ իրաւունք ունի սրտարութեան և հաւատարութեան շնորհն անխափ վայելել:

Գալով Պէշիքեան Էֆէնտիի զիտողութեան որ ըսաւ թէ թագրիրներու և Բ. Գրան գրութիւններու տակ ստորագրութիւնները պէտք է գրուին, այդ ալ յանձնախումբին ուշադրութեանէն վերջացած չէ. և զանոնք խնդրած է զիւստաւուն, միանգամայն հրահանգ տուած է զիւստաւուն որ այսուհետեւ արձանագրութեան սուստայ մէջ նշանակեն նաև թէ թագրիրն ստորագրող Պատրիարքին և թէ Բ. Գրան հրամանագիրն ստորագրող նախարարին անունները:

Սոյնպէս զիտողութիւն եղաւ թէ տեղեկագիրը մանր մունր պահատութիւններ ունի, կուրելի է. միայն թէ յանձնախումբը պէտք եղած հետադատութիւնն ընելու չէ դանդաղած. բայց, օրինակի համար, ընդհանրապէս զացած հրամանագիրներէն ո՞րը գործադրուած և ո՞րը չգործադրուած ըլլալը շիջյիներ հասկընալ. քանզի Պատրիարքարանն այս մասին ուղղակի տեղեկութիւն չունի:

ԻՌԹԻՒՃԵԱՆ Կ. ԷՖ. — (Անգամ յանձնախումբին) Յանձնախումբը մեծ աշխատութիւն գոհեց գացած հրամանագրերուն պատասխանները գտնելու՝ բայց չգտաւ:

ՆՈՒՐԵԱՆ Յ. ԷՖ. — Նախ և առաջ Ատենապետ փաշային ըսածը կը կրկնեմ թէ խորին և տխուր տպուորութիւն ունեցաւ մեր վերայ այն տեղեկագիրն՝ որ մեր եղբարց կրած ցաւերը կը նկարագրէր. բայց այդ վիճակն գրեթէ ընդհանուր Այսրութեան վիճակն է. նոյն խի Այսրն ու նախարարութիւնն այդպիսի եղծմանց գոյութիւնը կը խոստովանին, զորս հոս կրկնելն ստեղծող և անօգուտ է: Ներքեցէր որ ես ալ բան մը ըսեմ. այս օրուան օրս Արևելքի մէջ տեսնուած տաղնապին նմանը երբէք տեսնուած չէ. այս տաղնապին երկու հասանք դուրս ելած են. մէկ հասանքն այն է որ Այսրութեան դուստը կը դարնէ և կըսէ թէ մահիկն ու խաչն իրարու հետ չեն համաձայնիր, ուրեմն բաժնեցէր

ՁԱՅՆԵՐ. — Կը բողոքենք ատենարանին խօսքերուն դէմ, որ վիճարանութեան սահմանէն դուրս են:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ՓԱՇԱ. — Մի ընդմիջէր. թո՛ւ

ղէք որ Ատենապետնիդ խոր ստորքը կատարէ: Դիւանը կը նշմարէր արդէն՝ որ Նարեան էֆէնտի քաղաքագիտական նկատողութեանց մէջ կը մտնէ, ուստի զնա ազգային փարսին հրաւիրելու համար ո՛չ ձեր բողոքանաց կորօտութիւն ունի և ո՛չ խի զինքն ի խնդիր կոչելու, բաւական է որ իր խոհեմութեանը կոչուած ընենք, նա զիտէ իր խօսից սահման զնել:

ՆՈՒՐԵԱՆ Յ. ԷՖ. — (Ետնադիմելով) Գլխին է մակարերէլ թէ այդ գրութեան հետեանքը ուր կերթայ. ասի Այսրութեան կործանմանը դաւադրող թշնամեաց ի գործ զնել ուղած միջոցն է: Միւս հասանքն ալ կըսէ թէ գրութիւնը փոխենք. այն գրութիւնն՝ որ մահմտականներն իրր տիրող այդ կը ներկայացնէ: Այդ՝ մեր իրր Հայ ազգ՝ այս փրկու հոսանքներէն ո՞րուն պիտի հետեւինք. հայրենասիրութիւնը ու մեր շահերն խի կը սրտատուրեն զմեզ անշուշտ երկրորդ հոսանքին հետեւիլ, վասն զի անոր մէջ նաև կը կենայ մեր փրկութիւնը՝ քանի որ նոր բարեկարգութիւններ պիտի գործադրուին: Այս տեսութեամբ Օգոսէն Էֆէնտիի առաջարկութիւնը իրաւացի կը գտնեմ. բայց փոխանակ անօգուտ աղաղակներու, զիմենք Տէրութեան, ինչպէս վստահութեան արժանի որդի մը կրնայ զիմել իր սիրելի հօրը, և ցուցնենք իրեն թէ ի՞նչ են այն սրայմանները, որանցմով Հայոց ազգը կարող ըլլայ նոր գրութեան մէջ իր ցուոց հիմնական դարման մը գտնել. իրր քաղաքագէտ մտածելով, մէկզի ձգենք հիմա միլեւանդ քրտորին գործած սճիրներուն խնդիրը, և հետի կենանք այնպիսի ջանքերէ՝ որանք զմեզ առաջին հոսանքին մէջ կը տանին կը ձգեն: (Ընդմիջումներ) Ի՞նչ առաջարկութիւնս ուրիշ բան չէ. նոյն խի Օգոսէն Էֆէնտիի առաջարկութեան կը յարմար:

ՆՈՒՐԵԱՆ Յ. ԷՖ. — Տեսար իմ, յարգելով ինձմէ առաջ խօսող ատենարան Էֆէնտիներուն այս խնդրոցն վրայ ըրած զիտողութիւնները, սարգասպէս կէտ մը յառաջ պիտի բերեմ, որ դեռ չը շոշափուեցաւ, և որոյ վրայ Ժողովին ուշադրութիւնը կը խնդրեմ: Երբ նախընթաց նախն այս խնդիրն երևան ելաւ, և

երբ Ժողովն յուզել ուղեց թէ Այսրութեան ի՞նչ նոր դարմաններ ձեռք առած է, այն աւտեն Այսրութեան կողմէ վերջին անգամ Մեծ եղարգոսին մատուցուած թագրիրի մը սրտածէնը կարդացուեցաւ. բայց Ժողովն առանց ուշադրութիւն մատուցանելու՝ հարեանցի և եթ նայեցաւ այդ թագրիրին: Ես կըսեմ որ քանի որ Այսրութեան այն թագրիրը մատուցած է և մեր յանձնախումբն ալ իր տեղեկագրին մէջ արդէն շոշափած է այն կէտերը՝ որոյ վրայ Այսրութեանն այդ վերջին թագրիրը հիմնած է, այսօր մեզի ուրիշ բան չը մնար ընել, բայց եթէ դաւառական հարստահարութեանց խնդիրը Այսրութեան կողմէ խընամով ուշադրութեան առնուած և դարմանները կատարութեանն խնդրած վիճակն համար շնորհակալութիւն յայտնել Այսրութեան, և մեր յանձնախումբի տեղեկագիրն ալ զրկել իրեն՝ որ անոր եղբարիցութեան համեմատ սարսուպատուան ի գործ զնէ:

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս. ԷՖ. — (Տեղեկարեր յանձնախումբին) Յանձնախումբին կողմէ սարսու կը համարեմ Ժողովին յայտնել թէ Նարեան Էֆէնտիի այն տեղեկագիրն՝ որով հասկըցնել ուղեց թէ խաչը մահիկին հետ կրնայ միարանիլ, յանձնախումբը նկատողութեան առած և շոշափած է զայն իր տեղեկագրին վերջարանին մէջ, բայց ո՛չ ի մի ձուրման գաղափարին հետեողութեամբ, այլ մեր Ազգն ալ Օսմանեան դրօշին ներքե իրր Հայ ազգ սարկելու թէութեամբ:

Գալով Եսաուֆեան Էֆէնտիի այն առաջարկութեան, թէ Այսրութեան յանձնութիւն տեղեկագիրը, յանձնախումբն ալ նոյնը կատարելէ, բայց Այսրութեան յանձնել հարցատահարութեանց վերաբերեալ թէ ստաջին և թէ այս երկրորդ տեղեկագրերը, զանոնք Բ. Գրան մատուցանելու համար:

ՆՈՒՐԵԱՆ Յ. ԷՖ. — Ես՝ Ազգային ժողովի կողմէ կարգեալ յանձնախումբին տեղեկագրոյն մէջ աւելի քաղաքագիտութիւն տեսայ քան թէ Այսրութեան խառն ժողովի կողմէ մատուցեալ վերջին թագրիրին մէջ: Յանձնախումբի տեղեկագիրն ամբողջապէս կընդունիմ, բայց

այն թագրիրին համամիտ չեմ և կը բողոքեմ անոր դէմ:

Այս միջոցին Ատենապետ վաշտն բեմն ելաւ թողով իր ամսան երրորդ ատենապետ Եսաուֆեան Էֆէնտիին՝ վասն բացակայութեան երկրորդ ատենապետ Առաքինեան Էֆէնտիի:

ԱՍԼԱՆԵԱՆ Ս. ՓԱՇԱ. — Խօսք ուղեցի խնդիրը վերջանալու նկատմամբ սրտածառարանեալ օրադարգ մը առաջարկելու համար. խօսքին կարգն ինձ եկաւ և ահա առիկ բեմն ելայ: Ժողովական կամ բեմական սալորութիւն է որ երբ կարեն հարցում մը կը ըլլայ Ժողովին մէջ, յետ միճարանութեան, սրտածառարանեալ օրադարգ մը նոյն հարցման միջոցէսը կը դոյնեն: Մեր յուզած հարցման նիւթը հարստահարութեան խնդիրն է, և ազգային հարստահարութեանց համար մեր խորհրդարանին մէջ կրնանք վիճարանիլ, վասն զի Սղզը մերն է և մենք Ազգին. խի այս առիկ Տէրութեան վիճակը խոյզ և խնդիր ընելու պէտք չունինք. Տէրութեան վիճակն ինչ որ է, մեզ այժմ հարցանող չից. մեզի պէտք եղածն այս սրարազայիս մէջ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ստոյգ տեղեկութիւն քաղել և զիտնալ հաւատուեալ թէ մինչև ո՞ր կը տարածին մեր վերքերը, և անոնց դարմանը որանել: Ենթակալ եմ մեր յանձնախումբն որ ծառայութիւն բրաւ մեզ և իր քննութեան արդիւնքը տեղեկագրով մը բերաւ. թէ և ըստեցաւ որ այդ տեղեկագրին մէջ մանր մունր պակասութիւններ կան. և Արարական Պատրիարք հոյրը մասնաւորապէս տեղեկագրին ընթերցման ատեն ինչ ինչ գէտքեր մատնանիլ ցուցուց, որոնք կարգադրուած են արդէն. այսու ամենայնիւ այդ մանր մունր թերութիւններն ուղղուելով կրնայ տեղեկագիրը կատարելադործուիլ և այնպէս տպագրուիլ

(Ընդմիջումներ — ո՛չ ո՛չ տեղեկագիրն ամբողջ է, սխալ չ'ունի):

Ես ընդմիջողներուն կըսեմ թէ այդ խօսքերն ինձ թող չընեն, ևս չեմ զիտեր, Սըրբապանն է աւարկողը. անոր համար հարկ է յոգուտ նոյն խի յանձնախումբին՝ ճշդել տեղեկագր

բին նոյն կէտերը ստղծուելն առաջ : Այսու հանգերձ յանձնախմբին աշխատութիւնը, զնա հատող և շնորհակալութեան յուէ առաջարկողն ես էի, և չեմ զըջօր բրածիս : (Պարծեալ ընդմիջում Օգոսէն և Քրիստոստաւր Էփէնտինեւրու կողմէն սրբ կրմերձեն Տեղեկագրոյն սրբադրութիւնը « մենք տեղեկագրոյն քիբը սրբը չ'ենք կտրել ստր » բռելով :

Աստի քանի որ յանձնախմբին խր տեղեկագրին մէջ մի առ մի ցուցած է Ս. Հօր կողմէ կզած ամեն ջանք և միջնորդութիւնը հարստահարութեանց բարձման մտախն, և մինչև իսկ պատրիարքարանէ գլուած թագրիւններն ալ օրինակած է, որմէ բացայայտ կը տեսնուի թէ Սրբազան Պատրիարքին ինչ առաջնական աշխատութիւն թափած է այս խնդրոյն վրայ . քանի որ Ազգային Սահմանագրութիւնը կը տրամադրէ որ Ազգն ի ր գործոց տնօրէնութիւնն Ազգային Երեսօխմանական մարմնաց սկտր է յանձնէ, և նա իրմէ ընտրեալ և կարգեալ Վարչախմբան, որոց զբախ է Սըբրազան Պատրիարքը, որեմն ուրիշ բան չմտար մեղ ընել, բաց և թէ խնդրել Սրբազան Պատրիարքին՝ որ շարունակէ իր սրաշտօնական միջնորդութիւնը մինչև որ Ազգը Վեհ. Կայսեր բարի զխաւարութեանց համեմատ կարեանց խր բարձրագրեան հաւատարմութեան վայել զիրքի և վիճակի մը հասնիլ . Նորին Սրբազնութեան կիմաց այս արդիւնքը ձեռք բերելու համար սկտր կզած տնօրէնութիւններն ընել և աշխատիլ, և մեղ կըմնաց Նորին Սրբազնութեան աջակցելու ջանք ընել : Բաց ինչ կրնանք ընել մենք Ս. Հօր օժանդակելու համար . Աստուծոց զիմենք . Անգղիացոց մեծ ազգին օրինակին հետեւինք . անանք ծանր սրտադայից մէջ ընդհանուր ազօթք կը հրատարակեն սրաշեալ ժամանակներ, և ամբողջ ազգը նոյն օրեր աղօթիւք Աստուծոցին օգնութեան կըզիմէ . մեր ալ անոնց հետեւինք, և ամեն կիրակի մայրաքաղաքիս և կեղեցեանց մէջ մտանաւոր մաղթանօք և աղօթիւք յաջողութիւն հայցեմք յԱստուծոց մեր Սրբազան նախագահին, և անոր անուրայման վաստահութիւն քուէարկելով, անցնինք մեր օրակարգին :

Ահա ստիկ առաջարկութիւնս գրտ որ պատ

րտատուած՝ կը կարդում, (և կարդաց նետեալը) : « Ազգային ժողովն խր յանձնախմբի աշխատութեանն ցու ի սիրտ տեղեկամաղով թէ « տակախն հարստահարութեանց յիշատակութիւնը կերելն Պատրիարքարանի արձանագրութեանց մէջ, և Սրբազան Պատրիարքին « իմանալով թէ՛ ի թախանձանաց ազգայնաց, » հարստահարութեանց բարձման և կենաց՝ ըստ « տայուածոց և պատուոց ասրահոլութեան և հաւատար սյրոց տղանց ի Կայսերէ շնորհեալ ի « բաւանց վայելման համար, Ազգային Վարչութեան կողմէն ամեն տեսակ խնդիր և պաղատանք մատուցուած են արդէն Կայսերական « Կառավարութեան » .

« Նորին Սրբազնութեան կը յանձնարարէ « շարունակել խր սրաշտօնական միջնորդութիւնը « նը մինչև որ Ազգին վիճակը Վեհախա « կայսեր զխաւարութեանց համեմատ խր բող « մաղարեան հաւատարմութեան արձանագրել « բարօրութեան վերածուի . և կ'որոշէ մայրա « քաղաքիս բոլոր և կեղեցեանց մէջ ամեն կիրակի « մտանաւոր մաղթանք և աղօթք ընել Սրբա « զան Պատրիարքի յաջողութեան համար »

« Եւ խր բարձրաշնորհ նախագահին ան « սրբման վաստահութիւն քուէարկելով կանցնի « խր օրակարգին » :

Այս է աւասիկ պատճառարանեալ օրակարգի առաջարկութիւնս :

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱՋ . — Վաստահութեան քուէն աւերդը կը համարիմ :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս . ԷՅ . — (Տեղեկարեր յանձնախմբին) Ամեն նեղ պարագաներու մէջ ամուր սարստանին Պատրիարքութիւնն կզած է . ուր կը զիմեն, երբ զարմաններն անկէ սարստեղծեմն տակ խնդիր մը գոցել ջանան : Այս անգամ ալ կը տեսնենք որ նոյն ընթացքը կը բանուի . բաց ըստ որում յանձնախմբին տեղեկագրին վրայ կզած անխարկութիւնները պատճառ կը բանուին . ուստի հարկ կըլլայ մեղ զանանք հերքել : Յանձնախմբին ինչ որ գտաւ Պատրիարքարանի աւամարներուն մէջ հաւատարմարար հաւարեց, և աւամարներն գաւրս բան մը չընդունաց, եթէ կան այնպիսի կէտեր՝ որ

կարդողուած են, զանոնք խնդիր չենք բրած, և միայն միւսները նշանակած ենք : Նախագահ Սրբազանին բրած անխարկութեանց վրայ չենք ուզեր խնդիր յարուցանել, վասն զի Յանձնախմբը խիտտ կանոնաւոր ընթացք մը բռնած է խր հաւարածոցին մէջ . տանկերէնի զիւանաղովրը կիրակի օրն անգամ աշխատուցինք և իրեն աշխատակցեանք աւամարներուն հետ զէմ առ գէմ բողղատելով . թէ սր գործադրուած պարագաներ նշանակուած ըլլային աւամարներուն մէջ՝ անշուշտ անանք ալ կառնուինք . . .

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱՋ . — (Ընդմիջելով) Կեցիր որ ժամանակ չանցած պարզեմ . հոզային խնդրոց ցանկը՝ զոր խր մանրամասնութեամբն անցուցեր էք ձեր տեղեկագրին մէջ, ես ինքս անխորիւր տուած և ձեռքովս տարած մատուցած եմ նախորդ Մեծ ետրորոսին : Թիւ յանուանէ չեմ յիշեր՝ բաց անանցմէ քանիին վրայ տնօրէնութիւններ կզած են, միտքս կեանք ըսեմ ձեզ . Վանաց գաւառին վերաբերեալներէն չգիտեմ ո՞ր հոզային խնդիրն էր այն՝ սրոց համար գտաւեն ինձ գրած էին թէ Վանէն կեանք հրամանագրոցն վրայ յառիշտակեալ զեախնը քիրտեն տախն և Հայոց տուխն : Ասանկ շատ տեղերու հոզային խնդրոց համար սաստիկ հըրամանագրեր գրիւած են, որոց և ոչ մէկին վրայ յիշատակութիւն չկայ ձեր տեղեկագրին մէջ : Այսու հանգերձ ես իմ տեսակցութեանցս մէջ կրկին և կրկին ըսած եմ յայտնապէս նախարարութեան թէ ասանկ մասնական տնօրէնութիւնները կամ կէս միջոցներն անբաւական են մեր ընդհանուր ծանուցեալ խնդրոցն ըստ ման համար . մտնուանդ թէ տեղական քննութիւնները չեմ ընդունիր ըսած եմ : Ես ամենեղ տեղի նախանձախնդիր եմ իրոց ճշգրտութեանը . և անոր համար ըսի թէ այնպիսի կէտեր եթէ կան, սկտր է ճշգրել և սրբագրել :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս . ԷՅ . (Շարունակելով) Մի նակ սյդ հոզային խնդիրը չէ հարստահարութեանց տեսակներուն մէջ հիմ բունօղը . յանձնախմբին ուրիշ բաներ ալ հիմ բունեց՝ որոնք բնապէս բարօրման կարօտ են հարստահարութեանց բարձման համար . ասկէ զատ՝ սո՛ւ ալ

կը յիշեցնեմ, ինչպէս մեր տեղեկագրին մէջ հոզային խնդրոցն վերջը նշանակուած է . Բարձրագոյն Պաւլօ Չիւր Սրբազնութեան մատուցած հոզային խնդրոց ցանկն առանալէ ետե յանձնախմբով մը գրած է, որ սրոց մը սյդ հոզային խնդրոց կարդողութեամբն գրաղեր և յետոյ խր նիտները գողրեցուցեր է . մեր չենք զիտեր տակախն թէ սյդ յանձնախմբովը հոզային խնդիրներէն քանի՞ կտուր կարդողրեց կամ թէ կրցա՞ւ արդեօք բան մը կարդողրել . վասն զի ի սրաշտօնէ Պատրիարքարանի հարբողեալ ցարդ տեղեկութիւններ չկան սյդ մտախն :

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱՋ . — Իմ ըսածս Պըրան յանձնախմբովին վերաբերեալ չէ . սո՛ւ է թէ՛ հոզային խնդիրներու մտախն տեղ տեղ հըրամանագրեր գրիւուցան, և իմ առած տեղեկութեանցս նոցելով՝ յառիշտակուած հոզերէն մաս մը քիրտերէն աւանուեր և նորէն Հայոց տրուեր է . ասոր վրայ քիրտերը կատըլով Հայոց ցորէնի կամ յարդի զէղերը կրակի տըուեր են : Այս մասնատարութիւնները ճշգրել է տեղեկագրին մէջ, զի մի գուցէ յանձնախմբին աշխատութիւնն ի դերե կընէ . ահա սոյս է իմ ըսածս :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս . ԷՅ . — (Շարունակելով) Յանձնախմբին այնչափ ուղղութեամբ բռնած է խր գործն՝ որ ամենին անձիղ բան մը չունի խր տեղեկագրին մէջ . ուստի ստղահօլ եղլք՝ տեղեկագիրը հրատարակուած առեն սղտի կէտ մը չգտնուիր զխողութիւն ընելու . սյլ միայն պիտի տեսնուի թէ Բ. Պըրան գրիած ինչ ինչ վճտական հրամանագրերն անգործաղրելի մնացեր են գաւառական սրաշտօնից ձեւօք . օրինակի համար՝ Ղուղուչանի Շահ Հիւսէյին սկի սրաշտօնականութեան և ուրիշ տեղ սրաշտօնի գրիւուցու համար վճտական հրամանագիր կը գրիէ ու չգործաղրուիր . թէ որ գործաղրուեր է ու Պատրիարքարանին իմաց չէ տրուեր, յանցանքը մերը չէ : Այս տախիւ սրարտը կը համարիմ շնորհակալութիւնս յայտնել ինչպէս արդի Սրբազան Պատրիարքին, նոյնպէս խր նախորդին՝ խրիմեան Սրբազանին, որոց օրով Վարչութեան մէջ տանաղղոյի սրաշտօնը վարած ըլլալով զի-

Տ. Ներսէս Արքայապետ Աստուծան
Քրիստոսատուր էֆէնտի Ղազարոսեան
Մինաս » **Քաթանաճեան**
Մկրտիչ » **Մելիքեան**

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Լսեցիք Յանձնախմբին Ատենապետ Մերեթմ-Պուլի էֆէնտի խօսքերը. Յանձնախմբի տեղեկագրին եղրակայութեան և Ստեփան փաշայի առաջարկութեան մէջ մեծ տարբերութիւն մը չկայ եղեր. Յանձնախմբի տեղեկագրին վրայ եղած տեղեկութեանց մէջ թիւրխնայութիւն մը տեղի ունեցեր էր նէ՛ պն ալ արողուեցաւ Մերեթմ-Պուլի էֆէնտիին ըրած յայտարարութեամբը. ուստի Յանձնախմբի տեղեկագրին եղրակայութիւնն ու Ստեփան փաշայի առաջարկութիւնը զիրար չեն տարամերթեր: Վասն որոյ Ստեփան փաշայի առաջարկութիւնն իբրև պատճառարանեալ Օրակարգ որ Յանձնախմբի տեղեկագրին եղրակայութիւնն ալ արդէն իւր մէջ կը պարունակէ, քուէի պիտի դնեմ:

ՄԷՐԵԹՄ-ՊՈՒԼԻ Յ. ԷՖ. — Ուրեմն իմ խօսքերս սխալ հասկցուեր են:

ՉԱՅՆԵՐ. — Պատճառարանեալ Օրակարգը նորէն կարգացէր:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Պարտ կը համարիմ ըսածըս բացատրելով նորէն կրկնել: Յանձնախմբին տեղեկագիրը կարգացուած ատեն ընցիր. և ինչպէս որ անոր տեղեկարբերն ու ատենադիրն ալ յայտարարեցին, այդ տեղեկագրին եղրակայութիւնն ու Ստեփան փաշայի առաջարկութիւնը զիրար չեն տարամերթեր, այլ ընդհանրապէս կը հաստատեն. վասն զի փաշային ըրած առաջարկութեան նարատակն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ խորհրդարանական սովորութեան համեմատ խնդիրը վերցնել այս ատեանն պատճառարանեալ օրակարգով մը:

Ահաւասիկ նորէն կը կարգաւ փաշային առաջարկը:

Սոյն միջոցին Ատենապետ էֆէնտին կարգաց Ստեփան փաշայի կողմէ սրահ մը առաջ կարգացուած պատճառարանեալ օրակարգի առաջարկութիւնը:

ՍՐԲԱԶԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ. — Առաջարկութեան վերջին մասը, որ է անպայման վստահութեան քուէի առաջարկութիւն յանուն և ի նարատ իմ, աւելորդ է ըսի, ուստի և վերցուիլը կառաջարկեմ:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Իմ պարտքս է առաջարկութիւնն ամբողջութեամբ քուէի դնել. թէ որ ժողովն ուզէ կընդունի, և թէ որ չուզէ կը մերժէ:

ՓԱՓԱԶԵԱՆ Ս. ԷՖ. — Վստահութեան մասը պէտք է վերցնել. որպէս զի եթէ առաջարկութիւնը մերժուի, Սրբազան Պատրիարքին համար անվստահութեան քուէ տուած չըլլայ:

[Ունկեղրաց կողմէ Ժափանդարտիւնք]:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Ունկեղիր ժողովրդեան կազմարարեմ որ ժողովին կողմէ իրենց արտադրութիւն տրուած է հոս կանգնիլ միայն ըրիկ միջիկ հանդիսատես ըլլալու սրայմանաւ, առանց հաճութեան կամ տհաճութեան ցոյցեր ընելու. իսկ թէ որ այս կէտին աշտղութիւն չըլլայ, ժողովն իրաւունք ունի ժողովրդին հոս կանգնելու արտօնութիւնը զրանալ:

ՓԱՓԱԶԵԱՆ Ս. ԷՖ. — Գիւանը պարսպ տեղ թող չյոգնի, պատճառարանեալ օրակարգն իր ամբողջութեամբ քուէի դնելու. առաջարկութեան մէջ մի մասը զատ զատ քուէի դնել կառաջարկեմ:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Թի՛ որ պաղ արեամբ ուշադրութիւն ընելու ըլլաք, այդ խօսքերն ընելու չէք. Ստեփան փաշային առաջարկութեան մէջ չկայ կէտ մը՝ որ Յանձնախմբի տեղեկագրին մերժումն ենթադրէ: Պարզապէս պատճառարանեալ օրակարգ մ'է:

[Իրարանցում և սղմուկք]:

ՉԱՅՆԵՐ. — Նախ՝ Յանձնախմբի տեղեկագրին եղրակայութիւնը քուէի դրէք:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Քանի որ թիւրխնայութիւն կայ, նախ՝ յանձնախմբի տեղեկագրին եղրակայութիւնը քուէի կը դնեմ, և յետոյ պատճառարանեալ օրակարգը:

Կարդացէք՝ Փափաղեան էֆէնտի, տեղեկագրին եղրակայութիւնը:

Սոյն միջոցին Փափաղեան էֆէնտի կարգաց տեղեկագրին եղրակայութիւնն, որ է՝

« Չիւր Յանձնախմբը կը կործէ թէ՛ յիշեալ խաթիւն հրատարակութեան վրայ, ճիշդ « սոյն միջոցին որ կայսերական կառավարութիւնն երկրին Քրիստոնեայ ժողովրդոց վիճակին բարեօրումն իւր բոլոր հողածութեան « նիւթ ըրած է, ժամանակ է որ 1872 ի ընդհանուր տեղեկագրի պատրաստութեանն ետև « հարստահարութեանց համար զրուած թագաւորներուն սոյն հաւարածոյ ցուցալը յիշեալ տեղեկագրի պատճէնին կցելով՝ Ա. Պ. « դային կեդրոնական վարչութեան ձեռք մատուցուի Բարեխնամ կառավարութեան, և « խնդրուի որ վերջիչեալ հարստահարութեանց « խարտ բարձմանն համար չնորճ ընէ նկատողութեան առնուլ զանոնք և սրբունակած « խնդիրներն ի գործ դնել »:

Ատենապետ էֆէնտին կարգացուած եղրակայութիւնը քուէի դրաւ, որ միաձայնութեամբ ԸՆԴՈՒՆՈՒԵՑԱԻ ժողովն:

ՉԱՅՆԵՐ. — Տեղեկագիրը յանուն Ազգային ժողովոյ պիտի ներկայացուի կառավարութեան:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Այդպիսի սահանջումներ կրկնելու տեղի չկայ, և կործեմ թէ պատիւ չբերէր մեզի. պէտք է վարժ ըլլանք խորհրդարանական սովորութեանց. երբ տեղեկագիր մը կուգայ և անոր եղրակայութիւնը քուէի կը դրուի, ամեն բան անոր մէջ սրբունակուած է արդէն:

Հիմա քանի որ Յանձնախմբի տեղեկագրին ընդունուեցաւ, փաշային Օրակարգն ալ քուէի կը դնեմ:

[Պուկներ]:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Խօսքն Ստեփան փաշային է:

ԱՍԼԱՆԵԱՆ Ս. ՓԱՇԱ. — Թի՛ և քուէարկութեան միջոցին խօսք առնուլ ըստ կանոնադրութեան արգիլեալ է. բայց տեսնելով որ իբր ահլր առաջարկութեան մը փոքրիկ բացատրութիւն

մը տալ հարկուոր է, խօսք ուղեցի դիւանէն, և Ատենապետ էֆէնտին հաճեցաւ տալ բացատրութեամբ, շնորհակալ եմ: Նախ՝ երբ կըսեմ իմ առաջարկած պատճառարանեալ օրակարգի մէջ թէ ժողովը յանձնախմբի տեղեկագրէն ցաւ ի սիրտ տեղեկացաւ հարստահարութեանց, ասով յանձնախմբին աշխատութիւնն ամբողջ ընդունած ըլլալը կը ցուցնեմ: Երկրորդ՝ յանձնախմբին բերած եղրակայութիւնն է իւր տեղեկագիրը կառավարութեան մատուցանել. ևս միայն այդու դո՛ւ չըլլալով, քայլ մ'ալ առաջ երթալ կը նկատուի, և կըսեմ՝ ըստ որում վարչութեան գլուխ Ամեն. Սրբազան Պատրիարքէն իմացանք թէ ամեն տեսակ խնդիր և պաղատանք մատուցուած են արդէն կառավարութեան ոչ միայն հարստահարութեանց բարձման և ազգայնոյ կենաց ընչից և սրտուոյ ազահովութեան համար, այլ և ուրիշ ազգաց համահաւասար ի կայսերէ շնորհեալ ամենայն իրաւանց վայելման մասնակցելու համար համօրէն ճիշդ թափուած են, խնդրե՛նք, կըսեմ, Սրբազան Պատրիարքէն՝ որ իւր սաշտօնական միջնորդութիւնը շարունակէ. ի՛նչ կը հասկընանք միայն ըսելով թէ այս տեղեկագիրն ա՛ռ և կառավարութեան ներկայացուր, ինչպէս որ 72 ին տեղեկագիրը ներկայացուած է. միթէ այդ տեղ կը վերջանայ Սրբազան Պատրիարքի սաշտօնը. ս'չ երբէք. բայց եթէ վայդ սահման ցոյց տաս անոր, չկըրնար ըլլալ որ անահնունելի պարսեղայից մէջ շուարի և թերևս համարձակի առաջ երթալ անդր քան զայդ սահման որ ժողովով կը զըծուի. անոր համար ևս կըսեմ թէ Սրբազան Հօր ձգեցէք որ իւր միջնորդութիւնը շարունակէ ի՛նչ կերպիւ և ո՞րով կընանակաւ և արժան դատի. պէտք ըլլայ նէ եպիսկոպոսներով կերթայ կամ թէ վարչութեան անդամներով. այս կէտերը ձգեցէք իրեն. որպէս զի իւր արժան դատած եղանակաւ զուն գործէ շարունակել իւր սահանջումները մինչև այն ատեն և մինչև հոս, երբ և ուր որ կրնայ Ազգն իւր բազմադարեան հաւատարմութեան արժանի վիճակին հասնիլ, յորմէ զժրագղարար գրկուած է: Եւ որպէս զի Նորին Սրբազանութիւնը մինակ և անօղնական

չմնայ, առաջարկած եմ նաև Աստուծոյ զխնել և աղօթք մատուցանել, որպէս զի աջակից ըլլայ Նորին Սրբազնութեան:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Առաջարկութեան տիրոջ բացատրութիւնը ընկեր. այժմ կը մնայ խնձաղդ առնել և եթ թէ փաշային առաջարկութիւնն որ պատճառարանեալ օրակարգ մ'է, սահմանադրական խորհրդարանի մը վայելուչ և պատշաճ եղանակն է, և խնչպէս պահ մ'առաջ ըսի, այս առաջարկութիւնը յանձնարարի առաջնորդին ոգին և եղբայրացիութիւնը շտաբակներէն զատ, աւելի հետևան կերթայ, աղօթք և մաղթանք խնդրելով յանդուրժեան համար. ուստի քուէի դնելէ զատ բան չմնար մեզի:

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս. ԷՖ. — Ասկէ առջի քուէի գրուածն ի՞նչ էր, բացատրեցէր:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Ասկէ առջի քուէի դրուածը Յանձնարարի տեղեկագրին եղբայրացիութիւնն էր, որուն մէջ ինչ որ գրուած էր ամենն ալ ընդունուեցան և հաստատուեցան Ժողովին միաձայն քուէով, և այլ ևս անոր վրայ խօսք կամ խնդիր մը մնացած չէ: Հիմա կարգն և կրճ է պատճառարանեալ օրակարգը քուէարկելու:

ԽՅՃԱՍԱՐԵԱՆ Օ. ԷՖ. — Սխալ հասկացողութիւն մը կայ. շատերը կը կարծեն թէ Ստեփան փաշային առաջարկութիւնը Յանձնարարի տեղեկագրին եղբայրացիութեանն ստորերէն է. վասն զի պարտաւորութիւն մը կայ զոր Սերբազան Պատրիարքին ստանձնել կուտայ կոր թէ տեղեկագիրը տանելու և թէ գործադրութեանը ձգնելու. խի աղօթքին համար թէ որ կուղէր հիմակաւ ընէ սկսինք:

ՍՐԲԱՋԱՆ ՆԱԻՊԱՂ. — Այդ օրակարգը շատ ընդարձակ բան կը պարունակէ. նա կըսէ որ ևս պարտիմ պաշտօնական այցելութիւնները շարունակել. ևս չեմ կրնար ընդունիլ. վասն զի ամեն բևս վարչութեան վրային կառնու և իմ վրայ կը դնէ:

ԱՍԼԱՆԵԱՆ Ս. ՓԱՇԱ. — Ներկեցէր, Սերբազան Հոյր, իմ առաջարկութեանն մէջ պաշտօնական միջնորդութիւն ըսած եմ, և ոչ թէ այցելութիւն. մինչև հիմա խնչպէս որ վարուած

էր՝ դարձեալ նոյնն է ձեր ընելիրը. մեր սահմանադրական ենք. Պատրիարք ըսելով վարչութիւնն ալ մէկ տեղ կը հասկընանք. առանձին բևս մը չկայ Ձեր Սրբազնութեան վրայ, և Աստուած ձեր հետն է:

Սոյն արտառն երեսփոխաններէն ոմանք զիւանին զխնելով փաշային առաջարկութեան թուղթը կարգալու և հասկնալու համար, Ատե նապետ էֆէնտին ձեռքն առաւ նոյն թուղթը, և բարձրաձայն կարգաց, որ ամեն մարդ լսէ և հասկնայ:

ՓԱՓԱՋԵԱՆ Ս. ԷՖ. — Պարբերութիւն մ'ալ յաւելցնելու է «կը յանձնարարէ» էն առաջ ստալէս «ընդունելով հանդերձ յանձնարարին տեղեկագիրը»:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖ. — Առաջարկութեան տիրոջ հարցնէք. թէ որ զխտուութիւն չընէր՝ կը յաւելցնենք:

ԱՍԼԱՆԵԱՆ Ս. ՓԱՇԱ. — Գիտողութիւն չունիմ այդ մասին. ևս տեղեկագրոյն Բ. Գրան մատուցուելուն ղէմ չեմ. ընդհարտակին պահ մը առաջ անոր եղբայրացիութեան ևս ալ քուէ տուի. բայց միայն անով դո՛ւ չեմ ըլլար. բայց մ'աւելի առաջ երթալ կուղեմ. բայց դոք պարտաւոր չէք իմ կարծիքս ընդունելու. քուէի դրէք, մերժեցէք:

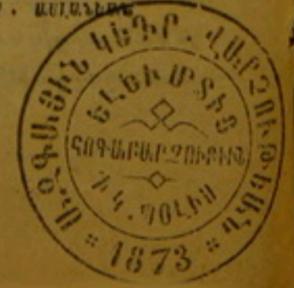
ՉԱՅՆԵՐ. — Չհասկըցանք այդ պատճառարանեալ օրակարգին ոգին, ուստի չհասկըցած բաներնիս չենք ուղեր քուէարկել:

Այս միջոցին աղմուկ տիրեց Ժողովին մէջ:

Ատենուպետ էֆէնտին՝ այսպիսի շփոթ վիճակի մը մէջ նիստը շարունակելն անհնար բլլաւ. Ը յայտարարելով առեանը փակեց ժամը 10 ը քաճորդ անցած:

ԱՏԵՆԱՊԵՏ
Գ. Յ. ՄԵՆՃԻ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ
Վ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

1. Խորէն	Վարդ	Մխիթարեան	Ա. ԱՏԵՆԱՊԵՏ
2. Յակոբ	Վարդ	Փափաղեան	Ա. ԱՏԵՆԱՊԵՏ
3. Գէորգ	Ա. Գ. Ք.	Արծրունի	Բ. ԱՏԵՆԱՊԵՏ
4. Խաչատուր	»	Տ. Գարրիելեան	Բ. ԱՏԵՆԱՊԵՏ
5. Գարրիել	»	Չիչիբճեան	
6. Յովհաննէս	»	Մկրեան	
7. Սրիստակէս	»	Բարակէօմբիակի	
8. Պետրոս	»	Փափաղեան	
9. Իդնատիս	»	Մանուկեան	
10. Գրիգոր	»	Սէթեան	
11. Աթանոս	քչից	Ս. Խաչ յիւսի	
12. Մկարտիչ	»	Երէցեան	
13. Միքայէլ	»	Պալատու	
14. Չարարիա	»	Բերայի	

ԲԱՂԱՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

1. Սարգ	Սահակ	էֆէնտի	Ա. ԱՏԵՆԱՊԵՏ
2. Շահարաշ	Կարապետ	»	Բ. »
3. Նորեան	Յովհաննէս	»	Ա. ԱՏԵՆԱՊԵՏ
4. Պայաճեան	Յովհաննէս	»	Բ. »
5. Նորատունկեան	Յակոբ	»	
6. Կիւրղէնկեան	Սէրովրէ	»	
7. Լսոյեան	Յովհաննէս	»	
8. Աղնաւորեան	Յովհաննէս	»	
9. Սարայեան	Ալիբաքան	»	
10. Մաղառտեան	Սեպուհ	»	
11. Կրճիկեան	Անդրանիկ սէյ		
12. Մարիսեան	Գրիգոր	էֆէնտի	
13. Բարաղեան	Յակոբ	»	
14. Յրէնկեան	Յակոբ	»	

ԳԻՆ ՂՐՈՒՇ

ՄԵՓՈԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՆԴՐՈՂԱԿԱՆ ՍՆՏՈՒԿԻՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՅ ԾԱԽՈՒՅ ՅԱՏԿԱՅԵԱՆ

Կը ծախուի ի Գիս անասանն Պատրիարքարանի . և Դպրաժխոյ Ս
Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ բանկալը և Հոյ գրաւաճառոց քով :